

dersgâh yayımları

**NURETTİN
TOPÇU**

**BÜTÜN
ESERLERİ
6**

**islâm
ve insan**

**mevlâna
ve tasavvuf**

Dergâh Yayınları : 173
Çağdaş Türk Düşüncesi : 24
Nurettin Topçu Külliyyatı : 6

Nurettin Topçu

İSLÂM VE İNSAN
MEVLÂNÂ VE TASAVVUF

Yayına hazırlayanlar:
Ezel Erverdi - İsmail Kara

BİRİNCİ BASKI : MAYIS 1998

ISBN: 975-7032-20-4

İslâm ve insan-Mevlâna ve tasavvuf, Emek Matbaacılık tesislerinde hazırlanmıştır.

SUNUŞ

Cumhuriyet devri Türk düşüncesinin bereketli ve nadir mütefekkirlerinden biri olan rahmetli Nurettin Topçu hocamızın bütün eserlerini vefatından yirmiiki yıl sonra toplu olarak yeniden neşrediyoruz. Aslında Dergâh Yayınları olarak 1978 yılında böyle bir teşebbüsü başlatmış ve *Yarınki Türkiye* ile *Milliyetçiliğimizin esasları*'nı aynı yıl yayımlamıştık. Fakat burada serdedilmesi uygun olmayan bazı sebepler yüzünden bu teşebbüs, Nurettin Bey'in Fransızca basılan doktora tezinin tercümesinin 1995'te *İsyan ahlâkı* adıyla basılmasına kadar akim kaldı.

1978 yılındaki teşebbüsümüzde Hoca'nın yazılarını yeni bir tasnife tabi tutarak yayımlamayı düşünmüş ve neticede *Yarınki Türkiye* önceki iki baskısından nispeten farklı bir şekilde düzenlenirken *Milliyetçiliğimizin esasları* yeni bir kitap olarak ortaya çıkmıştı.

Şimdi gerçekleştirmeye çalıştığımız yayının prensiplerini ise şu şekilde özetleyebiliriz:

1. Nurettin Bey'in *Felsefe, Mantık, Psikoloji, Sosyoloji, Ahlâk* adlı ders kitaplarıyla doktora tezi *İsyan ahlâkı* ve doçentlik tezi *Bergson* dışta bırakılırsa diğer eserlerinin hepsi önceden yayımlanmış makalelerinin Hoca'nın öne çıkardığı ve yeniden yorumladığı belli konular ve kavramlar etrafında kitaplaştırılmasından ibarettir. Durum böyle olmakla beraber Hoca'nın sağlığında ve onun muvafakatıyla oluşmuş kitapların adlarını esas itibarıyla muhafaza etmeyi daha uygun gördük. Muhtevalarının yakınlıklarını, hatta ayrılmazlıklarını hesaba katarak *İslâm ve insan*'la *Mevlâna ve tasavvuf* u, *İradenin dâva-*

sı ile *Devlet ve demokrasi*'yi birleştirdik. Bu kitapların kapaklarında içerdikleri iki kitabın da adı yer alacaktır.

2. Makale olarak yayımlanmakla beraber kitaplara girmemiş yazılar tespit edilerek bunların tamamına yakın kısmı, girebilecekleri kitapların, muhteva itibariyle uygun kısımlarına yerleştirilmiştir. Kitaplara yeni giren bu yazılarda teknik düzenlemeler hariç, hiçbir tasarrufta bulunulmamıştır. Nurettin Bey sağlığında kitaplaşan makalelerinde sınırlı oranda sadeleştirmeler ve çok az tadil ve tashihler yapmıştır. Bir kısmı Dergâh Yayınları arşivinde muhafaza edilen müellif tashihli nüshalardan yola çıkarak bu tadil ve sadeleştirmelerin fikrî bir değişiklik, hafifletme-kuvvetlendirme taşımadıkları söylenebilir. Yine de akademik çalışma yapacak olanların bunları ilk yayımlandıkları şekilleriyle karşılaştırmaları faydadan hâli değildir.

3. Bu yayın sırasında yapılan en önemli işlerden biri her yazının sonunda künyesini vermek olmuştur. Nurettin Topçu'nun fikrî mücadelesi, siyaseti, farklılığı ve tavrı açısından fevkalâde önemli olan bu kronoloji Cumhuriyet tarihimizde pek görülmeyen bir "duruş"un hikâyesini de sergileyecektir. Bir örnek vermek gerekirse Türkiye'de eşzamanlı olarak fazla örneği olmayan, Topçu'nun demokrasi kavramı etrafındaki tahlil ve tenkitlerini ihtiva eden yazılarının 60 ihtilâlinin akabinde yazılmış oldukları söylenebilir (Bu yazılar *Devlet ve demokrasi* kitabında yer almaktadır). Bu künyelerde yazının ilk yayınlandığı yer ve ardından yer aldığı kitap(lar) ve baskıları belirtilmiş, kitaplardaki şekli birden fazla yazının bir araya getirilmesinden meydana gelmişse bunlara da işaret edilmiştir.

Talep üzerine Topçu'nun bazı yazıları iktibas yoluyla başka dergilerde de yayımlanmıştır. Künyelerde rastlanacak birden fazla dergi veya gazete adı bu mükerrer neşirleri göstermektedir.

Künyelerde kitap isimlerinin, ilk harflerinden oluşan kısaltmalarını konduğu için bunları alfabetik olarak vermek istiyoruz:

AN: Ahlâk nizâmı,

BF: Büyük fetih,

DD: Devlet ve demokrasi,
 GİZAG: Garbın ilim zihniyeti ve ahlâk görüşü,
 İD: İradenin dâvası,
 İİ: İslâm ve insan,
 KKYN: Komünizme karşı yeni nizâm,
 KM: Kültür ve medeniyet,
 MA: Mehmet Âkif,
 ME: Milliyetçiliğimizin esasları,
 MT: Mevlâna ve tasavvuf,
 Ş: Şehit,
 TMD: Türkiye'nin maarif dâvası,
 VO: Var olmak,
 YT: Yarınki Türkiye.

Birden fazla basılmış kitapların hangi baskılarında yazının yer aldığına da işaret edilmiştir. (Meselâ bir yazının sonunda “TMD/1, 2” denmişse bu o yazının *Türkiye'nin maarif dâvası*'nin 1. ve 2. baskılarında, “TMD/2” denmişse yalnız 2. baskıda yer aldığını göstermektedir). Yazının sonunda kitap kısaltmalarıyla ilgili bir not yoksa bu o yazının kitaplara ilk defa girdiğini ifade etmektedir.

4. Kitaplarda yer alan yazıların çok az bir kısmının ilk yayınlandıkları yer maalesef bulunamamıştır. Bu eksikliği ilgililerin ve okuyucuların da yardımlarıyla daha sonraki baskılarda tamamlayabileceğimizi düşünüyoruz. Künyeler için tamamen veya kısmen taradığımız dergiler şunlardır: *Hareket*, *Büyük doğu*, *Türk yurdu*, *Düşünen adam*, *İslâm*, *Sebilürreşad*, *Türk düşüncesi*, *Şule*, *Tohum*, *İslâm medeniyeti*, *Komünizme karşı mücadele*, *Yeni İstiklâl*, *Türk ruhu*, *Serdegeçti*, *Asrın dini müslümanlık*, *Bizim Türkiye*, *Fetih*.

5. Nurettin Bey'in fazla uzun sürmeyen, 1960 ve 1971 askerî müdahalesi sonrasında yoğunlaştıkları için hususi anlamları da olan gazete köşe yazarlıkları da olmuştur. *Havadis* (Osman Asyalı müstearıyla), *Son Havadis*, *Yeni İstanbul*, *Hürsöz* (Erzurum) ve *Akşam* gazeteleri bu açıdan önemli olmakla beraber bunların düzenli taranma-

sı ve toplanan yazıların tasnif edilmesi mümkün olmamıştır. Bu yüzden eldeki gazete yazılarının kitaplara serpiştirilmesi uygun görülmemiş, ileride yapılacak çalışmalarla gazete yazılarının müstakil kitaplar halinde yayımlanması düşünülmüştür. Bu taramalardan sonra Nurettin Bey'in tama yakın kronolojik bibliyografyası da ortaya çıkmış olacaktır.

6. Topçu'nun hikâyelerini bir araya getiren *Taşralı* kitabı ile programlara göre kısmî değişiklikler geçiren dört ders kitabı da külliyat içinde neşredilecektir.

Yeni şekliyle Nurettin Topçu külliyatını okuyucularımıza, Türk fikir ve kültür hayatına sunarken Hocamızı rahmetle yâd ediyoruz. Nur içinde yatsın.

DERGÂH YAYINLARI

İçindekiler

İSLÂM VE İNSAN/II

Önsöz/13

İnsan/15

İslâm ve insan/20

İnsan ve kâinat/27

İnsanın sefaleti/32

İnsan ve iç gözlemi/36

Bilmek ve düşünmek/40

Müslümanlık/45

İslâm dünyasının uyanışı/49

Düşünen insan ve İslâm/56

Din görevi/62

Toplumda din adamının görevi/69

Din terbiyesi/78

İslâm ahlâkı/82

Dinde reform/104

İslâmı sömüren siyaset/106

MEVLÂNA VE TASAVVUF/III

Birkaç söz/113

Mevlâna Celâleddin-i Rumî/115

Tasavvuf/124

İÇİNDEKİLER

Mevlâna'da vahdet-i vücud/129	
Tasavvufun merhaleleri/134	
Âlem ve insan/140	
İman ve ibadet/147	
Yunus Emre/153	
Yunus'a dair/162	
EK/173	
Din psikolojisi ve mistisizm-tasavvuf/175	

İSLÂM VE İNSAN

BİRİNCİ BASKI : 1969

İKİNCİ BASKI : 1974

ÜÇÜNCÜ BASKI: MAYIS 1998

Türlü sefaletlerle ihtirasların parça parça böldüğü hasta bir vücudu andıran İslâm dünyası, en bedbaht devirlerinden birini yaşıyor ve her İslâm memleketinde ruhlar birbirinden ayrılmış, birbirlerine saldırıyorlar. Her sene yüzbinlerle ziyaretçi ile dolan Kâbe'nin etrafında ruh birliği ve beraberliği meydana gelemiyor. Bunun sebebi ne siyasî, ne iktisadî, ne de esasında ilmî ve fikrîdir. Bu halin sebebi, İslâm'ın temeli ve Kur'an'ın özü olan ahlâkın kaybedilmiş olmasıdır. Bugünkü müslümanlar, birtakım geleneksel hareketleri dikkat ve titizlikle yapmaktan başka endişesi olmayan, ilkçağın ve ilkel devrin sihirbazlarını andırıyorlar. Kur'an harikası olan ilâhî ahlâk İslâm diyarında çoktan gömülmüştür. Ahlâk idealine karşı ruhlarda işlenen bu zulmün tarihte çok tekrarlanan tehditleri, bugün büyük sanayi medeniyetinin insanı makinalaştıran ve makinaya esir yapan zulmüyle elele vermiş bulunuyor. Belki yakın bir gelecekte büyük petrol kuyularıyla İslâm ülkelerinin tröst sahipleri bu vasıflarını şeyhlikle birleştireceklerdir. İnsanlığın beşbin yıllık ruh ve vicdan eserini inkâr ederek düşünmeyi günah sayan sefaleti din diye tanıtan gerilikle taassup, bu zulme sığınmış bulunmaktadır. Kalbe karşı gelen kaideleri İslâm çerçevesi içinde insan ruhunun esaret zinciri yapmakla geçinenler kendilerine din adamı dedirttikçe ve halkın bunlara hörmet ve itibarı devam ettiği müddetçe İslâm dünyasının, içinde yüzdüğü sefaletten kurtulması imkânsızdır. Her türlü şer ve fitne kendini mübarek gösterecek başka bir şerre işaretle onu yerdikçe kendini yükseltme ve hayır maskesine bürünme

fırsatını elde edebiliyor. Asırların artığı sözde din adamlarımız, devrimizin maddeci yıkımını göstererek onu itham yoluyla kendilerinin Allah yolcusu oldukları vehmini halka sunuyorlar. Hakikatte ise onlar dinî hayatı maddî şekil ve hareketlere bürünmüş maddecilerdir; din ve ahiret maddecileridir. Ruharını kaybetmişdirler. Allah yolculuğu mevlidhanlıktan, duacılıktan, mukabelecilikten ve kasidecilikten geçmediği gibi kinin, tekfirin, tehdidin ve ruh karartıcılığının da ilâhî yolculuğa yoldaşlığı olmaz. Nur arayanlar, her tarafta nurla kuşatılırlar. Etrafta karanlık arayıp taşlama harisleri nuru asla göremeyeceklerdir. Bizim yolumuz, İslâm'ın kaynaklarındaki nurlardan fışkıran ümit ile iman sevdasını âleme ve Allah'ın bütün kullarına ulaştırma yoludur; İslâm'ı insanla birleştiren yoldur.

NURETTİN TOPÇU

İNSAN

Modern antropoloji insanı, “iki ayaklı, dik yürüyüşlü düşünen varlık” diye tarif ediyor. Bu tarif onun hem yerde sürünen sefaletini, hem etrafına saldıran iştihalarını, hem de Allah’a uzanan azame-tini ifade etmektedir. Herşeyden evvel insan, sefil bir varlıktır. Zira bir maddenin kalıbına bürünmüş olan nefsin esiridir. İnsanın ilk hareketleri, nefsinin kımıldanışlarıdır. Ve eğer insan ömrü boyunca nefsine söz vererek onun kumandasında yaşamak isterse hayvanî bir hayatın mahkûmu olur. O insanda bütün hayvanları bulmak kabildir. İnsanın küçük ve sefil dünyası olan nefsinden onu Allah’a yaklaştıran düşünen varlığına yükselmek, hayatın mânası olsa gerektir. Bu iki atletizm, önce tezatlarla dolu olan varlığı, tezatlarından sıyrıyor, hür ve büyük bir eser, bir büyük kâinat olan ruhuna kavuşturuyor. Bu ilâhi yolculukta önce insan kendi sefaletlerini anlıyor ve kendisine çevriliyor. İlk düşüncemiz, sefaletimizin düşünülmesidir. İştihaliyle yaşamaya başlayan insan sonra ıztırabını idrak ediyor. Bununla gerçek ruh hayatı onda başlamış oluyor. Bu insan artık ferd olan benliğinden çıkarak kâinatın bütününe doğru yürüyen yolcudur.

Gerçeğe yönelen insanda görülen ilk inkılâp, ilk ilâhî tecelli, etrafına saldıran iştihalarını red edip bütün başkalarının, başka insanların sefaletlerine uzanan ıztırabı benimsemesidir. Bu, bizde merhametin hareketidir. Çocukluk çağında başlayarak döven, zulmeden, işkence yapan, hemcinsine saldıran insan, merhamet güneşinin kendinde doğuşu ile bu sefaletten kurtuluyor, selâmete kavu-

şuyor: Başkalarına koşan, sefaletlere uzanan, hemcinsi için yaşayan bir varlık oluyor. Saldırgan aç gövdesi, yerini bizde ilâhî hareket olan merhamete terk ediyor. Sade biyolojik ve ekonomik varlık olan insanda ahlâkî bir varlık doğuyor ve evvelkini idare etmeye başlıyor. Sefaletler ile iştihalarının dünyasına dalmış olarak yaşayan insan, kendi özlüğünü Neron'da, Napolyon'da, bütün sefil muhterislerde buluyor. Bunlar ömürlerinin sonunu kadar saldırgan aç gövdesinin fırtınası içinde huzursuz yaşayanlardır. Bunlar, başkalarına her çevrilişte kin ve intikam duygularını, hased ve iftira silâhlarını kullananlardır. Bunlar kavîyi alkışlayan ve zebûnu tekmeleyen pespaye ruhlardır. Onlar, sefaletlerinin sahte tesellisini bu hareketlerde ararlar ve bulamazlar; bulamadıkları için daha çok kudururlar. Zira kin, huzursuz ruhlarda barınan bu canavar, hareket ettikçe azgınlığını artırır ve onun sahibi olan ruhu daha korkunç karanlığa yuvarlar, sonunda daha ağır gövde ile yerden kalkar ve yeni saldırılara hazırlanır.

Merhametle kurtuluşa eren ruh ise etrafında kurtaracak başka varlıklar arar; başkalarına ait mesuliyetler yüklenir. Başka sefaletlerin azabını çeker. Haykırıcı, saldırgan olmaktan çıkar; ızdırıp çeken, kurtarmak isteyen, insanları Allah'dan emanet telâkki eden, başkalarına aşk ile yaklaşan bir ruh kazanır. Onun her yerde yaklaşması aşkın yaklaşması olur. Merhamet çekirdeğinden fışkıran mesuliyet ağacı, insanı mahdut ve mütenahi bir varlık olmaktan çıkarır, sonsuz ve ebedi bir hayatın sahibi yapar. Hülâgû olmaktan çıkarır, Yunus yapar. Önce kinimiz, hased ve fitnelerimiz bizi boğarken, merhametin kurtardığı ruhumuzda aşkın sonsuz semasında uçuşlar başlar. İlmin, sanatın, ahlâkın göklerinde mest edici ebediliğe kavuşuruz. Aşk kuşatan hâle ise, hayâ hâlesidir. Aşkın sahibi mutlaka hayânın da sahibidir. Ruhun, vicdanın, hareketlerinin iffetine sahiptir. Cemiyetine iftira eden, başkalarının menfaatleriyle eğlenen ve sefaletlerini teşhir eden hayasız varlık, aşkı yaşamamış ve merhametin dünyasına ayak basmamış insandır. İnsanlığı kendisine maske olan, hakikatte bütün hayvanların sefaletini yaşatan bir varlıktır. Beşeriyetin ne

yumrukları, ne de zindanları onun kadar zalim değildir. İstilâ ettiği hava içinde o, fikir olur, hakikati öldürür; şair olur, ruhları çürütür; ahlâk müdafacısı olur, ahlâkı kahreder. Cemaat içinde nesillerin suikastçısıdır. Varlığımızda kalbin katilidir.

Sonu olan dünyamızda gayesi olan sonsuzluğa insanı ulaştıran nedir? Hisler mi, akıl mı, ilham mı?

Hisler, uzvi yapıdan fışkırdıkları halleriyle tamamen hayvanî bir hayata bağlarlar. Cüz'îdirler, egoisttirler, kördürler. İnkişaflarında ilerledikçe varlığımızı hayvanî yaşayışın ta yanına çekerler, nebatî bir hayatın hududuna kadar götürürler. Uzviyete bağlı olan bu iptidâî hisleri yaşayan insan hazları içinde kördür, sağırdır, sarhoştur ve bu yüzden gâfil olur, zâlim olur, hâin olur. İnsanları aldatacak onu zâlim bir hayvan haline getirmek isteyenler, mantık yerine, iz'an ve basiret yerine durmadan bu iptidâî ve saldırgan hislerini kırbaçlar, şuurun bu sahasında yangın çıkarmak isterler. Bunlar, insanların asıl düşmanlarıdır.

Hislerin tabakasının üstünde aklın aydınlığı kendini gösteriyor. Akıl, dayandığı prensipler gibi ebedî ve âlemşumuldür. Sağlam ölçülere sahiptir. Hisler gibi yanılmaz. İnsana kendini kaybettirmez, bilakis kendine getirir. Vukuu imkândan, hayali hakikatten, yalanı gerçekten ayırt eder. Ebedîyi geçici olana karşı koyar. Hazların fani olanlarıyla gayızların bayağı olanlarını bizden uzaklaştırır. Ruha nisbi bir sükûn ve huzur, insan olan varlığımıza ilk selâmeti getirir. İlimle felsefe, gündelik fitne ve dedikodularla kin fırtınaları içinde bunalmış insanları bu karanlıktan kurtarır ve ebedî olan varlığın huzuruna bağlarlar. Aklın saltanatına insanlığın ilk ve büyük kapısı açılmıştır. Lâkin akıl da kendi kendine kâfi gelmiyor. Sadece ilk hisleriyle yaşayan varlığın hayvanî çehresine insanlık getiriyor. Lâkin insan, mahdud kâinatın insanı olarak kalamıyor. Bu insanlık kendi kendine yetmiyor, sonsuzluğu açılıyor. Kaynağını onda arıyor. İlk hislerde kendini gösteren hayvanî hayat ile Allah'a açılan ruhun gerçek hayatı arasında insanî hayatımız bir köprü vazifesi görmektedir.

İlham ile biz sonsuzluğun mutlak hayatına kavuşuyoruz. İlham, aklın da üstündedir. Akli idare eden de ilâhi unsurdur, o içimizdeki sonsuzluktan gelir. Akla istikamet verir. Karanlık bir denizde demirliyen bir gemiyi andıran aklın dünyasına doğan güneştir. Yolları aydınlatır, sonsuzluğa işaret eder. Aynı zamanda ilham ilk ve iptidâî duygularımızı fani ve bayağı unsurlardan temizler, onlara illâhi bir maya karıştırır. Kini merhamet, hayvanî iştihaları ebedî huzur ve saadet haline koyar. Tahakkümü mesuliyet iradesi haline getirir. Zulmü değiştirerek ondan, kendisine asla benzemeyen iman cevherini çıkarır. Allah'dan gelen dinlerin bize sunduğu ilham sayesinde önce sefil bir hayvandan başka bir şey olmayan insan, gerçek insanlığına kavuşur, selâmet beldesine ulaşır. Zalim bir hayvan olan insan, zulmü ve sefil hazları içinde bedbaht olduğu halde ilhama kavuşan insan, zindanında ve ölümün eşğinde bile mesuttur.

İnsana ebedî ilhamlar sunan dinler yeryüzünde insanlığın kurucusu oldular. İnsanın ihtiraslarıyla iştihaları insanlığın temellerini mütemadiyen yıktığı halde gerçek ve samimi dinî yaşayış, insanlığın kurtarıcısı olmuştur. İnsanlık insan olan varlığını, kendisine yükseklerden gelen ilhamlara borçludur. Bu ilhamın temelleri üzerine sağlam ve yanılmaz aklın saltanatı kurulur. İnsanlığın selâmet yolları ilimleriyle, hikmet ve felsefesiyle, aklın güneşi sayesinde bulunur. Ancak ilhama dayanmayan akıl, belki iyi ve bazan mükemmel münasebetler kurucudur. Fakat yaratıcı ve kurtarıcı olamaz. Sonsuzluğa götüren yolu bulamaz. İnsan ruhuna selâmet getiremez. İnsanları birbirine dost ve kardeş yapan ilhamların temeline dayandığı müddetçe akıl, mürşidimizdir. İnsanın akli, maymunun zekâsından ancak bir adım ileride olan bir şey değildir. Düşüncemiz, sanki sonsuzluğa çevrilen duamızın ilk tohumlarından feyiz ve hayat almıştır. Pascal'ın meşhur sözüyle, "kalbin ortaya koyduğu öyle sebepler var ki akıl onları aslâ bilemez."

Burada akılla anlaşılan, ilhamsız düşüncüdür. Aklimızın temeli olan ilham, kâinata çevrilen samimi ve insani duygularımızın da

gerçek kaynağıdır. İlhamdan fışkırmayan duygunun hayvanî olduğunu söyledik. Esasında ilâhî olan ilham sayesinde hayat bulan duygularsa insanın duygularıdır. Sevginin, affın ve merhametin hayatımıza hâkim olmaları için sonsuzluktan gelecek ilhamı almaya mecburuz. Böylelikle dinî duygu bütün duygularımızı kucaklar ve hepsini idare eder. Dinî hareket mahdud bazı hareketlerimiz değil, belki hareketlerimizin bütününe nüfuz eder. Dindar adam, yalnız mabette değil, hayatının her hadisesinde ve gündelik hareketlerinde bile ibadet halinde bulunur. Dindar her zaman dinî hayatını yaşar; kendi benliğinin dışına çıkmaktan korkar, bu halin günah olduğunu hisseder. Aşkı sever, kinden ve kinle saldırılardan nefret eder. Kindardan kurtuluş dilenmez, aşkın mabedinde selâmetini ister. Görülüyor ki insanın tekâmülü şu yolu takip etmektedir:

İlk ve hayvanî duyguları yaşamaya başladıktan sonra dikkatli ve disiplinli metodlarla akla teslim edilmeliyiz. Bu mektebin ve terbiyenin işidir. Aklın saltanatını kuran adamlar bizi ilâhî ilhamın eşiğine kadar götürmelidir. Tam ve kurtarıcı teslimiyet ilhama yapıldıktan sonra insan bütünlüğünü anlar, bütünü sever ve cüz'iden sıyrılır. Ruh selâmete, insan insanlığına kavuşur. Bu hale ulaştıktan sonra akıl yerini idare eden aldanmaz bir vasıta, hisler varlığını saran samimi ve yaşatıcı unsurlar haline gelirler. İlhama bağlanan akıl hakikate uzanabildiği gibi yine ancak ilhamın doğurduğu duygular insanî duygulardır. İlhamsız akıl insanı hatalara, ilhamdan doğmayan duygular insanlığı felâketlere götürür.

Türk yurdu, III/7, Aralık 1963; YT/2 .

İSLÂM VE İNSAN

İnsanlığın kurtuluşu için yeryüzüne inen İslâm dini, tarihte hep kısa süren feyizli hamlelerinden sonra, bugün insanlık dâvasından uzaklaştırılmış bulunuyor ve bu yıkma veya çökertme hareketi ona, kendine bağlananlardan gelmektedir. İlk defa Şîa'yı ortaya atanlar, sonra Abbasîler, daha sonra Anadolu Selçuklularını içinden kemiren kuvvetler, nihayet Topkapı Sarayı'nın son asırlarındaki ulema sınıfı, İslâm'ın ideal insan çehresini herbiri bir tarafından karartmış, zamanımıza İslâm'ın gerçeğinden tanınmayacak kadar değişmiş bir vücudu miras bırakmıştır. İslâm'ın uğradığı bu tâli'sizliğin değişik sebepleri vardır. Birisi Doğu dünyasını yoğuran ilk çağ medeniyetlerinin artığı olan inançların, İslâm'ın yayıldığı doğunun ruhuna hâkim olarak burada İslâm'a da kendi iç varlığını zamanla sinsice kabul ettirmesi ve böylelikle İslâm'ın aslındaki ruhu bozmuş olmasıdır. Başka bir sebep, daha başlangıçlarda Aristoculuğa boyun eğen felsefe hareketinin darbelenmesinden sonra içtihat kapısının da kapatılması, yani felsefî ve hukukî düşüncülerin ilmî otorite dünyasında zincirlenmiş olmasıdır. Serapa ruh ve hayat olan İslâm ruhunun, vücudun artığı hırslarla, kinler ve taassublarla zincirlenmesi onu meflûç bıraktıktan sonra, ilk çağın artığı olan putperest ve maddeci geleneklerle inançlar bu meflûç vücuda çullandılar. Her tarafta İslâm adına dünya hırs ve emellerini parlaticı bir merasim silsilesi meydana geldi. İslâm'ın ebedî saadet ideali yerinde onu vâsıta yapan bir dünya saltanatı, dinin yerine geçti. Kabuklanmış ka-ideler, kin kuvvetleri, şiddet tehditleri, din adına mânevî bezirgân-

lık ve soygunculuk, kaynakları ilk çağdan da çok evvellere inen bir sihir sistemi, İslâm'ın ruhunu kendi varlığında eritti. Daha halife Osman'ın öldürülmesiyle dağılarak yıkılan İslâm cemaatı, İslâm'ın ebedî ruhunu, Osmanogullarının bir ruh rönesansı diyebileceğimiz mânevî inkılâblarıyla tekrar yükseltebildi. Ancak bu kurtuluş ve yükseliş hareketinin karşısına, doğunun yeniden hortlayan eski çürümüş zihniyeti dikeldi. Daha kaynaklarda İslâm ruhunu yaşatan ashab ahlâkının yerine kaideci taassup kendini göstermişti.

Abbasîler devrinde Ebu Hanîfe'nin cellâdı olan devlet, zulmüne âlet olan taassubu himâye etti. Sonraki asırlarda Mâverâünnehir'den gelerek Anadolu'nun doğu illerinde yeni bir güneş gibi parlayan Selçuklu medeniyeti, İslâm'ın ruhunu kılıçlarına kadar ileten kudreti yaşattıktan sonra Konya'da, eski İran'ın çürümüş zihniyeti ve şekillere bağlanan taassubunun saldırısı ile zehirlendi. Mevlâna'nın ruhunu yaralayan ve insanoğlunu nefretle dolduran, Zerdüştinin artıklarıyla bilenmiş acem hançeridir.

Fitne ve taassup, İslâm'ın en muhteşem rönesansını yaşatan Osmanlıların son asırlarında tekrar canlanabildi. Hacı Bayramların, İbrahim Hakkıların ilâhî dâvası, fetvahânenin mesned ve saltanat sancaklarıyla süslü kapısında katledildi. Asırlar arasında İslâm'ın ruhu, katı kaidecilikle, taassubun tehditleriyle, saltanat ve merasim gurur ve tahakkümleriyle eritildi. Dinî müesseseler, dinin ruhundan tamamiyle sıyrıldı; din elbisesine bürünmüş, dinî kaidelere bezenmiş devlet ve dünya müesseseleri halini aldı. Bunların etrafında istismarcı bir din adamları sınıfı teşekkül etti. Bu adamlar, iç yapısını yüzyılların yıpratmış devletle elele verdiler ve onun mânevî kudreti hâlinde sömürme sahalarını mütemadiyen genişlettiler.

Bunlar, Hac emrinden Cennet vaadına, Mirac olayından Kur'an'ın kutsallığına kadar bütün İslâm inançlarını, tüyler ürperici bir geri anlayışla, mâna âleminden ayırıp madde dünyasına aktardılar, hepsi hakkında maddî izahlar yaptılar. Böylelikle din içinde en kaba maddeciliğe bağlanmış oldular. Onların dinî materyalizmi, Cenneti de, Miracı da, Kur'ân'ı da elle tutulan, gözle görülen

olaylar ve varlıklar halinde kabul edici bayağı bir pozitivizm ile elele vermiş bulunuyordu. Asnımızın başlarına kadar sürüp gelen ve İslâm'ın ruhuna tamamen aykırı olan bu maddeci din saltanatı, kırk yıl önce karşı cepheden gelen ve yine kendisi gibi maddeci olan dinsizliğin darbesiyle az zamanda hıçkırıksız, feryadsız yıkıldı. Ancak onun kini yok olmadı. Varlığının derinlerine gömülen kin ve istismar emelleri, yeniden canlanma gününü bekledi. Çünkü onun kini ve istismar istekleri gibi halkın da din ihtiyacı yok olmamıştı. İnsanda doğuştan var olan bu en derin ruhî ihtiyacın istismarcıları, hayat sahnesine tekrar çıkarlarken, eskisinden farklı olarak kendilerinde kültür kırıntıları da yoktu. Bugün İman Hatip Okullarındaki gençliğe verilen kültürü bile çok gören boy boy Süleymancı, ve-saireci sözde İslâm alemdarları karış karış vatana yayılmış bulunuyorlar. Kimi tegannîci, kimi propagandacı, kimisi büyücü ve üfürücü, ancak hepsi geniş anlamda politikacı, hepsi sömürücü, hepsi samimiyetsiz ve hepsinin koltuklarında birer balta saklanan önderler, cemaatı bir bataktan öbürüne saptamak ve herbiri onu daha mükemmel sûrette soymak için birbirleriyle yarışıyorlar. Cemaatin içinde dinî şekillere bürünen bir sanatlılık (esthétisme) yol alır ve onu uyuştururken liderler, zavallı halkı ve dinci gençlik zümresini kin ve intikam duygu ve emelleriyle kışkırtıyorlar. Bu hal karşısında dine düşman olan zümreler de kinlerini bileyip alevlendiriyor ve aralarında büyük boğuşmanın yapılacağı günü bekliyorlar. Halbuki onlar da kendileri kadar kinci ve kendileri gibi maddecidirler. Kin ile dinin bir damlasının bile yanyana barınmayacağını her iki tarafta bilen, anlıyan bulunmuyor.

Dinci zümreler din kuvvetine inanmıyorlar, inanmasını bilmiyorlar. Din kuvveti kılıç ve bilek kuvveti değildir. Lâkin ona kat kat üstün yaratıcı ve yaşatıcıdır. Kılıç ve beden kuvveti ise yok edicidir. Eğer büyük meydandan çapulculuk ve saldırı gördülerse dinciler, onu imanlarının meyvası olan rahm-u şefkatlarıyla karşılayacaklardı, merhamet ve dostlukla kin saflarını yenmeye çalışacaklardı. Eğer iman mücadelesini yapmasını biliyorlarsa, onların İslâm

ruhuyla silâhlanarak yapacakları bu cihad mutlaka muzaffer olurdu. İlk denemede olmasa bile üçüncü, beşinci, onuncu denemelerde olurdu. Biz onların ellerinde çivili sopa görecek yerde şefkat kollarını karşılardaki şaşkın kardeşlerinin boynuna sarılmış görecektik. Bu türlü davranış, onları uyarmak ve selâmet yoluna sokmak için kalplerini hakikata açmanın tek çaresi olurdu. Hem döğüşükleri, düşman çocukları değildir; onlar da Türk çocuklarıdır. Bu topraklarda pek değişik yollardan görüşleri ve kanaatları sürükleyecek sebepler ve çok ayrı cinsten telkinler ve tesirlar hâkimdir. Kalpleri kendine doğru çeken çeşitli hayat şartları da var. İnsanların yumruğuna karşı koyacak yerde önce onun kalbini dinlemek daha doğru davranmaktır. Anarşist ve komünist kırıp yıkabilir, çünkü bu onların mesleğidir. Ama dinci bunu yapamaz. Yaparsa din adamı ve dinci olmaktan çıkar. O da anarşist ve maddeci olur. Sâde nüfus cüzdanı ile müslüman olmak ve yalnız camide kulluk yapmak (ibadet), bu ne Allah'ı tanımaktır, ne de gerçekten müslüman olmaya yeterlidir. İbadetimiz yani kulluğumuz, bütün hareketlerimizde görülen bir hâdisedir. Müslüman gençliğinin tıpkı komünist ve anarşistler gibi saldırma hareketleri, onların bir ulvî gayeye gidişlerinde uğrayacakları mutlak muvaffakiyetsizliğin yeter sebebi ve bu tarzda davranışlar, dokuzyüz yıl İslâm'ın sancağını taşıyan bu beldede İslâm'ın yıkılışını hazırlar. Mitinglerde sıkılan yumruklar, İslâm ruhunu yaralamıştır. Onlar bu türlü saldırılardan haz ve gurur duyan zümreleri sevindirirler. Kuvvete inanan ve ancak vurduğu yumrukla tatmine kavuşan zayıf yürekleri ferahlandırırlar. Onların dinî kibirlerine böylelikle emniyet ve inanç gelebilir. Lâkin kin ile kaba kuvvetten ve kibirden fersah fersah uzaklaşmadıkça dinî hayata ayak bile basamazlar. Filhakika bir damla kin ile yanyana barınmayan dinin diğer düşmanı kibirdir ve dinî kibir, kibirlerin en tehlikeli olanıdır.

Meselenin aslı şudur ki, her insanın doğuştan sahip olduğu din ihtiyacı ile selâmet yolunu arayan zümre, ilerlediği öğretim basamaklarında ve memleketin kültür havasında kendisine gerçek din

telkinini verebilecek dimağlarla ve Allah yolunu gerçekten bulup da onda yürüyen kalplerle karşılaşmamıştır. Din materyalistleri ve pozitivistleri ona ruhun değil de, duyuların ve beden uzuvlarının dinini tanıtmışlardır. Din bezirgânları da soygunculuklarını devam ettirmek için, taassuptan faydalanarak gençliği ve bütün milleti bu yolda tahrik unsuru olarak kullanmaktadırlar. Bunlar, dinî neşriyat halinde din ticareti yaparak cehaletle taassubu memleket havasına durmadan saçıyorlar. Bu mânevî zulmü ezmek ve ruhları içerisinde bunaldığı karanlıktan çıkarabilmek için, bugün din irşadcısı geçinen ve sayıları mütemadiyen çoğalan sahtekâr cahillerin bertaraf edilmesi lâzım geliyor. Merhametle birlikte insana hörmet duygusunu temelinden kaybeden ve her fırsatta imanlı başları koparmak isteyen anarşist zümreye “irtica baş istiyor” demek fırsatını verenler, müslümanların önüne düşen sömürücü sahtekârlardır; cemaata önder geçinen ve İslâm cemaatının selâmetini kumar oyunları ile soygunculuklarına fedadan çekinmeyen üstadlar, gazeteciler ve sözde dinî neşriyatın kahramanlarıdır. İslâm’da reform istekleri ileri sürüldüğü zaman çileden çıkanlar bilmelidirler ki kendilerini de temizleyecek ve İslâm’ın ruhunu ihyâ için “müslümanız diyen insan yığını”nın safsatalarından İslâm’ı kurtararak gerçek aslına irticâ edecek olan bir reformun mutlaka yapılması lâzımdır. Böyle bir reforma yani ıslah hareketine engel olan onların varlıklarıdır ve bu ıslah hareketi önce onları temizleyecektir. Biz herkesten önce onların ruhlarının temizlenmesini istiyoruz.

Bugün İslâm cemiyetinin başında bunca musibetler var. Otuz milyon insan, dört veya beşbin yıl önceki insanlığın yaşayış şekline terkedilmişken, ahlâk sefaletlerinin yanında iktisadî felâketler kaynaşırken, bin yıllık tarihin sahibi koca bir millet bir avuç yahudinin sermayesinin esareti altında sürünürken bütün bu sefaletleri dile getirmeyi ne için lânetliyelim? Her iki tarafın meydanlardaki nümayiş kahramanları karşılıklı “kahrolsun” feryadlarıyla neyi düzelttiklerini, hangi perişan ruhu kurtardıklarını zann ediyorlar? Bir tarafın ahlâk dâvası yok, öbür tarafın iktisat dâvası yok, cemiyet

meselesi yok. İkisinin de insan dâvası yok. Ahlâk dâvasını her iki taraf bizzat kendi davranışlarında helâke uğratmış bulunuyor. Din-ci ve ruhcu cephenin ilmî ve iktisadî doktrinleri olmalıdır. Medhiyelerle yüklü menkulat sade kendilerini avutur, gururlarını arttırır, ilmî ve fikrî biçbir değer taşımaz. Bunların, bizzat kendi varlıklarında İslâm ahlâkının tatbikatını ortaya koyan, başka insanlardan ayrı davranış tarzları olmalıdır. İslâmî karakterleri bütün davranışlarında, yükseklerde dalgalanan bir bayrak gibi gözükmelidir. Her yerde her çeşit ticareti mubah görenlerin Hac yolunda kaynaşmaları İslâmî hareket değildir. Siyaset bezirgânı masonlara bile el açan, hatta İslâm müessesesi adına ona el uzatanlar, gerçek müslüman cemaatinin dışında kalırlar. Sokaklarda komünistlerle anarşistler gibi "kahrolsun!" âvâzelerini yükselten kalabalıklar, müslüman gençliğini temsil edemezler. Zamanımızda iman arayan gençlik menfaatçı ve ikinci zümrelerin eliyle katledilmektedir.

İslâm karanlık bir uçurumun içindedir. Asırların enkâzı, Doğu'nun eski dinlerinden kalan artıklar, XX. asır batı dünyasının taklitcilikleri, modern barbarların beldesi olan Amerika'dan kopupgelelen yıkıcı ve yaralayıcı tesirler hep bu enkâzın üstüne yığılmış, İslâm âlemine çullanmış kuvvetlerdir ki bunlar varlığımızı her an tehdit ediyor. Bunlar, İslâm dünyasının iktisadî ve ahlâkî yapısını birlikte çürütmektedirler. Bu uğursuz kuvvetlerin karşısında müslümanlar, batı ilmi diye aklın eserini inkâr edecek kadar beyinsiz, ahlâkını bir takım hareketlerin otomatik tarzda yapılmasına bağlayacak kadar içi boş kendinden başka türlü düşünüp yaşayanları ithamdan başka sermayesi bulunmayan, kin ile cehaletin bayrağını taşımakla övünecek kadar zavallı varlıklar değildir. İslâm'ı XX. asırda yükseltecek olanlar, bu mukaddes dâvanın herşeyden önce insan dâvası olduğunu bilmelidirler. Allah'ın emaneti hakkında nasıl davranmak lâzımsa her insan karşısında öylece davranmanın gerektiğini ancak anlayanlar bu dâvanın saflarında yer alabileceklerdir. Çapulculuk anarşiste yaraşır. Çapulcular, hangi isim altında olursa olsun çapulcudurlar. İslâm ideali, insan idealidir. İnsan ideali, kalp

teknîğine muhtaçtır. Bu tekniğin tatbiki ibadet, gayesi gerçek selâmettir. Anarşist kalpsiz olmak zorundadır, ona ahlâk lâzım değildir. İslâm'ın yolu ise bu yolun tam karşısında ve aksi istikamette bulunur. İslâm'ın zaferi, ilimle ahlâkın, bir de onların önünde yürüyen kalbin zaferleridir.

Hareket, III/27, Mart 1968; *II*/1,2.

İNSAN VE KÂİNAT

Şüphesiz ki, yıldızların hareketiyle kalbin gizili hareketlerini idere eden yanı kanundur. Bir ucu sonsuz kâinata, öbür ucu insanın kalbine dayanan bu evrensel hüküm, akla durgunluk verecek kadar kudretle hâkim olduğu halde, onun altında, ondaki müthiş nizâma aykırı nice olaylar görülüyor. Kâinatımız asıl bu sonuncuların mahşeridir ve akıl onların varlığına mâna verememektedir. Sanki onlar, ne asla çözülemeyecek bir muamma olsunlar, ne varlığın mânasını ebediyyen gizlesinler diye ortaya koyulmuşlardır. Temel yapısı ile muhteşem nizâm içinde kurulu olduğu halde birçok çelişmeler, nizâma aykırılıklar ve mânasızlıklarla yüklü olan bu kâinatın içinde insan, ondaki durumun tıpkısına sahiptir. O da kalbinin evrensel kanunlarıyla yaratıldığı halde bütün hareketlerinde çelişmeler, nizâma karşı koyan kuvvetler ve aklın tahammül etmediği nice mânasızlıklar yaşatmaktadır. Kâinatımızda hâkim bulunan çelişmeler ve mânasızlıkları düşünürken görüyoruz ki:

Varlığın var oluşuyla yokettiğini zannettiğimiz yokluk, her yerde varlığa saldırıyor ve her varlığı günün birinde mutlaka pençesine geçiriyor; ölüm daima hayatı kovalıyor; sonsuzluk kendinde son fikrini taşıyor ve iradenin her yorulduğu yerde onu karşımıza çıkarıyor; karanlık aydınlığı kovalıyor; yaşayanlar ölülerden gıdalanıyor.

Aklı her an hayrette koymaya kabiliyetli olan büyük kâinat nizâmının ta göbeğinde barınan bu nizâma aykırılıklarla çelişmelerin eşdeğerleri insanın da yaradılışında ve yaşayışında aşikâr görülür.

yor. Kalbin ebedî ve değişmez kanununun yanında onu yerin dibine batıran nice kanunsuzluklar, mânâsızlıklar ve bedbaht çelişmeler vardır. Onların da bazılarını sıralayalım:

Kalple kafa arasındaki çatışmalardan bunalımlar doğuyor. Bazan duygularımız düşüncenin ağırlığını sonsuz bir şekilde geçiriyorlar. Bazan da onu çiğniyor veya reddediyorlar. Akıl yürütmelerimizin sebebini icadeden, bu sebepleri yaratan hislerimizdir. Yine duygular, olmayanı var gibi gösteriyorlar. En yüksek heyecan akli kovuyor, aklın hakikat dediğini yerden yere vuruyor ve biz, aklın sultanı olmakla övünen insan, yalnız hislerimize kalbimizde yer veriyor ve onları kutsallaştırıyoruz.

Ellerle emeller arasındaki pek aşırı mesafe farkı elem yaratıyor. İnsanın, çok kere ihtirasla, bazan boynu bükük gönülle istedikleriyle elde ettikleri ve yapabildikleri arasındaki büyük fark, elde ettiklerinin dilediklerine göre hemen hemen hiç denecek kadar azlığı, sefaletlerinin iradesinde barınan sebebdir.

Hayatın birbirini kovalayan ve hep bir evvelkini yıkan çağları arasındaki çalkantılar, gençliğin çocukluktaki sâfiyete hasreti, ihtiyarlığın, erginlik yaşının kuvvetlerini kurutucu yıkılışı, hayat savaşında ve fizyolojik ihtiyaçla birbirini tamalayan iki cinsi idare eden ruh yapıları arasındaki uçurum, erkekle kadının, birlikte yaşamaya mahkûm olduğu kadar birbirine zıt ruh halleri yaşıyan bu iki yaratığın uçurumun iki yanında yer almış olması, hep birbirini kovalayan ve bazan bir öbürünü aratacak kadar derinleşen ıstırapların sebebi olmaktadır.

Her tarafına haz ve saadet vasıtaları serpilen bir dünyada insan hayatında acılarla ıstırapların yarışarcasına birbirini kovalamaları, dünyamızı tahammülü güç bir aldatılma sahnesi haline koymaktadır.

Düşünen her insanı hayrette bırakmaya yeterli olan bir nizâmı barındıran dünyamızda zâlimle mazlumun, hainle merhemetlinin yanyana ve çok kere elele yaşamaya mahkûm oluşları, yaratılışın affedilmez insafsızlığını temsil eder gibi görünüyor.

İnsan kalbinin sığındığı en büyük ihtiyaç adalet olduğu halde dünyamız, birbirine zulüm yapmakla yaşayan insanların saadetiyle değerli olmaktadır.

Yaratılışıyla yalnız yaşayamayan insan yine insanlardan duyduğu nefretlerin doğurduğu bunalımlarla çok kere insanlar arasında veya insanlardan kaçıp yalnız yaşayacak köşe aramaktadır.

Ebedîliğe susamış gönülle yaşayan insan, hayatın güya ebedîliğe götüren her adımında sahip oldukları varlıkları birer birer kaybetmeğe, sonunda hepsini ve herşeyi birden bırakarak ölümün kucağına atılmaya mahkûmdur. Kendinde sonsuzluk vehmini yaşatan zaman akımı, her an verdiğini yine her an elimizden alıyor. Halbuki insan, kendini çeviren kâinatın bir tutamdan fazlasına sahip olmadığı halde onun bir zerresini fedaya razı değildir. Ölen insan, sâde kendi sahip olduklarını değil, dünyanın bütününü kaybediyor demektir. Bunun için ölüm, fert olan varlığın son bulmasından ibaret bir eriyiş, bir sönme, bir işini bitirme olayından çok fazla bir şey, ebedî bir hüsrân darbesidir. ?

Her varlığa bağlanan ve dünyalara sığmayan her ümidin arkasında yokluk gizlidir. Sonsuzluk isteğinin iradenin en küçük zerresini bile doldurduğu bu dünyada herşey fâniliğe koşmaktadır.

İyilikle fenalığı yanyana barındıran dünyamızda fenalık her zaman iyiliğe üstün gelmiş ve fenalar iyileri ezmiştir. Bedenler her zaman ruhlara düşman yaşamış, katı eller her devirde narin kalpleri hançerlemişlerdir.

Kuvvetle aşkı da yanyana yaşatan bu âlemde kuvvetin hissesinde zevk ve saadetler sunulmuş, aşkın her zaman nasibi ıstırap olmuştur. ?

Kalp şeffaf bir ayna yapısında iken onun üstüne yüzlerce perde örtülmüş, insanların çoğu bütün ömürlerince kalplerinde gizlenen samimiyete hasret yaşamışlardır. Kendi varlığını yine kendi kalbine mezar yapan yaratığın bu hali, insan sefaletlerinin hem de en müthişidir. İlâhî emanetlerin hepsini kendinde barındırdığı halde onları kullanamayan kalbin katilleri bütün insanlardır, bütün cemiyettir, belki de bütün zekâmızdır.

Hep kuvveti alkışlamaktan usanmayan insanlık, kuvvetlinin hazzına hak adını vermiş ve onu kutsal bir örtüyle örtterek kâbi haline koymuş, nesiller boyunca gelenekler onun kutsallığına bağlanmışlardır.

Beş duyunun bağlandığı dış dünya, aslında bizim duyularımızla vücut verdiğimiz bir hayâl olduğu halde, ona gerçek gözüyle bakan insanda, olanla olamayanın, hayâl ile hakikatin çatışmaları ruhları harab etmektedir.

Bunlar, insanın yeryüzündeki sefaletleriyle ıstıraplarının başlıca sebepleridir. Hayatı zehirleyen, dünyadan ezeli şikâyet feryatları çıkartan bu sebepler, giderilmesi kabil olmayan fenalıklardır. Çünkü hayat hiçbir zaman bunlardan ayrılamayan dünya hayatının ağır yükünü teşkil eden elem ve acıların sebebi, arzuların giderilme-yişinden ibaret değildir. Onu iradenin yapısına bağlayanlar da yanılıyorlar. Onlarca bir gayeye doğru giderken harcanan sürekli çabalar elem ve acılar yaratmaktadır. Gayeye ulaşıncı duyulan sevinç geçici oluyor ve bir başarı, bir tatmin onu elde eden insanda daha büyük bir emel doğuruyor. Bu sonuncuya ulaşmak için harcanan çabalar daha büyük elem ve ıstırap yaratıyorlar. Böylece hayat, başından sonuna kadar birbirine zincirlenen elemelerin toplamı olmaktadır. Bu görüş doğru değildir. Eğer hayatın sahnesi içinde çaba harcayan ferdi kuşatan şartlar onu ezecek yerde doyum verici olsaydı, çaba elemle olmayacaktı. İnsanı asıl ezen, yaşamak için yaşamamanın azabıdır. Bunda hayatın kendisi zâlim olmaktadır. Bir celâdın okşayışlarından doğacak neş'enin gücü ve değeri ne olabilir? İstirabın sebebi, herşeyi karamsayan ruh yapısının mecalsizliği de değildir. Asıl sebep, hayatı elemli yapan esaslı facia, insanın iç yapısı ile içinde yaşadığı âlemin çatışmasıdır. Yıldızlarıyla insanı çevreleyip kuşatan dışındaki dünyanın ve cemiyet hayatının nizâmı ile kendi iç yapısının kanunları arasındaki çatışma bunca sefaletlerin, hayatı dolduran acılarla ıstırapların sebebi olmaktadır. Zenginliğiyle gözleri kamaştıran bu kâinatta biz, bir büyük zengin evine aldığı hizmetçilere benziyoruz. Sevinerek işe başlıyoruz. Orada bir

ömür boyunca kullandığımız ve el sürdüğümüz şeylerin bizim olmadığını ve nihayet onun mirasına da konma ümidimiz olmadığını görüp denedikten ve buna inandıktan sonra ıstırabımız ağır oluyor. Tahlil edilse asılsızlığı kolayca meydana çıkacak müphem ümitlerle bir müddet oyalanabiliyoruz. Ümitlerin söndüğü yerde doğan hiç teselli bulmaz acılar, hayranlıkla başladığımız hayat seyahatini, adeta utancından bir avuç toprağa girme isteğiyle nihayetlendiriyor. Lâkin her varlığın koşarak hiçliğin kucığına atıldığı bu âlemde sonsuzluk inancıyla beslenen ebedî emeller var; gençlik, aşk, ruhu doyuran faziletler ve hayatı yaşamaya değerli yapan saadet hazineleri var. Böyle bir dünyanın mânasızlığını iddia etmek gülünç değilse de, hem aklın, hem de kalbin huzurunda imkânsız görünüyor.

Hareket, VI/71, Kasım 1971.

İNSANIN SEFALETİ

Yaratıkların en şerefli sayılan insan, hem de onların en sefilidir. Dışardan kendi varlığına musallat olan sefaletlerden başka onun bizzat kendi varlığında barınan sefaletler, hayatını isteyerek tahammül edilmez hale koymuştur. Onun, yaratılışındaki sefaletleri yenmeye mecbur olurken kullandığı kuvvet ve yetiler de içiçe girilmiş sefaletlerin silsilesidir. Dağların kabul etmediği emaneti üzerine alan insanın sefaleti, içte ve dışta pekçok ve içinden çıkılması çetin çelişmeleri yaşatmış olmasından ileri geliyor. Allah'a doğru ahlâki fazîletlerle en düşük hayvanî rezillikler onda birleşiyor. Gerçekte her insanın ruh yapısında sanki bir hayvan saklıdır. Kimi tilki gibi kurnaz, kimi arslan gibi cesur ve atılgan, kimi karınca gibi biriktirici, kimi yılan gibi ısıricıdır. Hayattaki meslekler de bu yapıya göre düzenlenmiştir. Kimi siyasî, kimi harpçi, kimi tüccar, kimi de müfettiş veya gazetecidir. Kimi öğer, kimi okşayarak ısırır, kimi saldırır, kimi de yarasa gibi kan emer. Bunların biri demokrat, bir mason, öbürü komünist, öbürü de sömürgecidir. Bunların herbiri ayrı ayrı birer hayvanda barınan karakterlerdir. İnsanda hepsi birleşmiştir. Her insan bir hayvanın karakterine sahiptir. Bazen birkaç hayvan karakteri bir insanda toplanır ve hepsinin ruhundaki karakter yüzüne de akseder. İnsan yüzlerinde karakterinin aksini görürsünüz. Sonra bunlar hayat alanında yan yana dizilirler ve bir toplum düzeni içinde yaşamağa mahkûm olurlar. İnsanlar âleminde âlim ahmakla, merhametli zâlimle yanyanadırlar. Ahmak âlimi anlamaz, zâlim kendisi için adaleti ister, kuvveti kullanır. Biri Allah'ı

arama yolundayken öbürü köpeklerin içgüdüleriyle yaşamaktan hoşlanır. Hakkı isteyen hakim zulüm görür, hakkı çiğneyen zâlimin eline adalet terazisi verilir.

Gerçekten Allah'ı aramasını bilenden ve O'nu bulabilenden başkasının bu sefaletler çirkefinde hayvan hayatını yaşadıkları ve Allah lûtfuna uğrayandan başkasının çehresinin de bir hayvana benzediği bu dünyada görülen zekâ farları insanı insanın kurdu yapmıştır. İradenin basamaklarında ise dilenci ile zâlim ve hoyrat elele veriyorlar. Melek ruhlularla sırtlanlar dünyamızda yanyana yaşıyorlar. Bir güzel ruhun ölümüne gözyaşı dökkenler de güzel ruhları boğmak için yaşayanlar burada yanyanadırlar. Bazan da bunlar hayatta elele veriyorlar. Karı-koca, kardeş, baba, evlât oluyorlar. Harbin derin mânası bir düşünölsün. O, insanlığın içten yaşattığı kin ile zölmün kasırgasıdır. Bizi bize tanıtacak derslerin en büyüğüdür. Harpte bu bütün hayvan ruhları sanki yarışmaya hazırlanmıştır.

Her hayvan cinsinin bütün fertleri aynı karakteri taşıdığı ve aşağı yukarı eşit kuvveti kullandıkları halde insanların herbiri bir başka hayvanın karakterini taşıyor ve zekâsı sayesinde sonsuz denemek kadar farklı kuvvetleri kullanıyor. Kuzu ile yılan arasındaki karakter mesafesi insanda yok olduğu gibi, timsahların veya karıncaların her ferdi arasındaki kuvvet eşitliği insanda kayboluyor. Bir insan birçoklarının esiri olarak yaşarken başka biri milyonların varlığına musallat bir zorba olabiliyor. Hatta ölümünden sonra bile onun bu zorbalığı devam ediyor.

Bunca sefaletlerin barındığı bir dünyada yaşamak şüphe yok ki çetin bir intihandır ve bütün sefaletlerin sefaleti, insanın böyle bir imtihanı vermeye mecbur oluşudur. Hayat mektebine henüz başlarken onun imtihanını vermeyi ister istemez kabul ediyoruz. İnsan hilkatın böyle sefil bir kurbanıdır. Nirvana'yı yani yokluğu arayan Buda dini, hayatın bu sefalet sahnesinden çıkarılmış apaçık dersine dayanıyor. Bu sefaleti yalnız başına kabul eden için en aşikâr hikmet ondadır.

Çelişik iradelerin, içerisinde ateşten küreler gibi çarpıştığı dünyamız zaman zaman nahşer yeri oluyor. İnsan beşikten ve ku-

caklardan, ateşinin binde biri dünyayı yakıp kavurabilen güneşin altına fırlatıldığı anda çetin bir imtihana hazırlanıyor. Sonunda, durulması ve dönülmesi kadar içerisinde yürünmesi de inkânsız olan fırtınaya terk edilecektir. Bu fırtınanın ulaştırdığı yer ise bir mahşerdir. Hallac-ı Mansur gibi, zulmün pençesine düşerek ıssız adadaki idam sehpasına sürüklenen millet Şehidi de “Allah!” diye haykırırken, Hakk’a bağlanan milyonlarca iredenin hakkı çiğneyen bir zülüm taifesinin iradesiyle çarpıştığı mahşer yerinde idi.

Geriye dönüp de bakacak olursak bütün insanlık tarihinin birkaç milyar haşaratın kör döğüşünden başka bir şey olmadığını görürüz. Sanki milyarlarca azılı deli birbirleriyle itişip kakışmışlar! Manzara acıklı olduğu kadar da gülünçtür. O deliler mahşerinde vaktiyle harcanan ihtiraslar asırların sonunda gülünç sefaletler halinde gözüktüyor. Yok olmak onlar için kurtarıcı hikmetmiş. Kim zamanında nefret duyulan Neronlara bugün acımıyor? En ağırbaşlı varlıklar mezar taşlarıdır. Onlar hepimizi kurtaracaklardır. İnsandaki en zalim kuvvet hafıza mıdır acaba? Niçin bu karanlığı hatırlıyoruz? Niçin ondan yokluk pahasına bile kurtulamıyoruz? Acaba ölüm hafızanın azabından bizi kurtaracak mı? Ölüm, yok olmak değilse o da bu sefaletler mahşerinden kurtulamayacak. Çünkü biz onu kendimizde günahlar halinde götüreceğiz.

Ancak hayatımız bu sefaletler mahşerinden ibaret değildir. Bu çelişmeler mahşeri içinde kıvranan insan denen varlık yok mu? Onun asıl gayesi Allah’a gitmektir. Bu, dağların kabul etmediği emaneti yüklenen insana sunulmuş ilâhi imtiyazdır. Bu imtiyazı elde etmenin, bu sefaletler mahşerindeki müthiş imtihanda başarı kazanmanın şartı aşka ulaşabilmektir. Çünkü aşk içinde bu çelişmelerin hepsi birden ortadan kalkıyor. Bu mahşer yeri bir cennet oluyor. Bütün insanlar aşk içinde birleşiyorlar ve kendilerindeki hayvanî unsurdan sıyrılıyorlar. Aşk içinde dinin yoludur ve bütün fani gözüken şeylerin aşkından fani olan varlık vücut, çehre, emeller ve şekiller silinip de yalnız aşk ortada kalınca işte o Allah’ın aşkıdır, varlığın mutlak sevgisidir. Fuzûli onu seziyordu. Yunus anladı ve

anlattı. Tabiatın aşkı, insanın aşkı, vatanın ve vecdin aşkı ve bütün aşklar bağlandıkları konulardan tastamam ayrılıp da saf ve mutlak olarak ele alınınca önce O, aşkın aşkıdır, Muhammed^(s)'in yolunda nurada erdikten sonra Allah'ın aşkı olduğu bilinir. Aşkın gerçek sahibi "benden içerü varlığı bilinen Ben"dir. O'nun temasına Tûr'daki Mûsa dayanamadı. Miraç'ta Muhammed murada erdi.

İnsan denen varlıkta çelişmelerle yüklü sefaletler aşk içinde eriyip kayboluyor. İzafîlik mutlakta yok oluyor. Aşk içinde insan dünyamızın müthiş fırtınasından yine dünyada kurtularak mutlak huzura kavuşuyor. Aşk içinde insan, yaratılışındaki sayısız ve sonsuz sefaletlerinden sıyrılarak kendinde gizlenen Allah'ı buluyor, kendinde ve herşeyde. Kendindeki esaretten kurtularak varlıkların bütününden ayrılmayan asıl kendini bulmak: Yaratılışımızın hikmeti işte bundadır.

Hareket, VIII/92, Ağustos 1973.

İNSAN VE İÇ GÖZLEMİ

İç gözlem, içimize çevrilip nefsimizle başbaşa kalmaktır. Bu, herşeyden evvel bir psikolojik metoddur. Lâkin iç gözlem, insanın iç dünyasını araştıran bir ilmin metodu olmakla kalmaz; yaşıyan her insanın kendini tanıması ve tanıyarak hareket etmesi, içindeki âlemi dışında da gerçekleştirebilmesi için kullanacağı metod, tutacağı yoldur. İnsan kendi iç gözleminden uzaklaştığı nisbette otomat ve taklitçi olmaya mahkûmdur. İçindeki âleme kuvvetle dalmayan, onu tanımayan insan etrafındakileri taklit eder, umumi cereyana kendini kaptırır, herkes gibi olur: Cemaatın içerisinde bir erkek sesi yükselmez. Millet de öyledir. Milletin iç hayatı, tarihi ve onun her günkü mahsulü olan mukaddesatıdır. Bunlara dalarak kendini tarih ve mukaddesatı içinde aramıyan bir millet, başka milletleri taklide çalışır. Milletimizin bir buçuk asırlık buhranı bu yolda müptelâ olduğumuz garp mukallitliğinden ileri gelmiştir. Bugün ne milletimizin içtimaî yapısına uygun bir idare sistemi, ne toprağımızın kabiliyetleri ve halkımızın servet ve imkânlarıyla ölçülü bir ziraat projesi, ne de ruhî varlığımıza hayat ve kuvvet verebilecek bir millî eğitim tarzı kullanmaktayız. Bu sahaların hepsinde milletimizin kendi iç gözlemini yapmadan etraftan kapma olarak ele geçirdiğimiz ve taklide yeltendiğimiz yabancı sistemler hâkimdir.

Bir buçuk asırdan beri yaptığımız inkilâpların hepsi de, kendi iç gözlemini yapamıyan bir milletin, dışından aldığı vasıtalarla kurtulma çabalarılarından ibaret olmuştur. Daha evvel İslâm'ın ruhunu kaybetmiş olan sözde ve sarıkta dinci zümre, kendi iç gözlemle-

rini yapmaya muktedir olamıyarak hep daha önceden söylenmiş olan ve kara kitaplarda bulunan fikirleri benimsemeye çalışıyor ve kendi içlerinden, sonraki inkilâpçılar kadar nefretle kaçıyorlardı. Biz hudutlarda yenilmeden önce kendi içimizde mağlûp olduk. Devâ bulmaz bir derdin sefaleti neslimize hâkim oldu. Bunun üzerinde bir de, kendi nefsi ile hesaplaşmıyan insanın derdi olan ahlâk yararı belirdi. İçimizde en tehlikeli düşman olan şahsi menfaat hâkimsiz, ithamsız ve kontrolsüz kaldı. Nihayet, yüksek mevkilerine tırmanmak ve milletin sırtına tufeyli olarak yapışmak yegâne gerçek ideali olan bir nesil ve bir münevverler belâsı meydana çıktı. Milletimizin kurulduğu tarih içinde, sırtında zembil taşıyan münevver, millet ahlâkının velisi idi. Devlet adamı ise, ilk hatâsında boyunu vurulan mes'uliyetin mümessili olmuştu. Zamanımızda münevver, sâde menfaatler ve şöhretler paylaşan bir politikacıdır. O, ahlâk düşmanı, milliyet düşmanı olduğu halde ve vicdanlar huzurunda zerre kadar itibarı kalmadığı halde bile, millet vicdanına bir an hesap vermeyi düşünmiyen bir mes'uliyetsiz ve bu mânada bir tufeylidir. Devlet adamı ise bütün dünya vicdanına ikrah verecek kadar eli kirlense, bir milletin yalnız mukaddesatına değil, hayatına, servetine hiçbir kanun ve haya kaidesinin kabul etmiyeceği zilletlerle saldırsa, yine devlet sıralarında, yine ikbal sandalyelerinin muhalif cephesinde, istikbâl ümidiyle ve yine devletle, servetle ayakta duruyor. Bütün milletin gözleri önünde oynanan drama kanunun istediği şahit bulunamıyor. Bin yıllık tarihi olan bir milletin sırtındaki hayâsız facianın kanunî isbatı temin olunamıyor. Ancak haksızlıkla toplanabilen milyonların gökten mi yağdığı, yerden mi fışkırdığı anlaşılamıyor. Demek ki demokrasi, meclisler, kanunlar, pek girift hükûmet cihazı, bütün medeni haklar, hep zulmü himaye içinmiş. Çünkü bütün bu cihaz ve bütün kanunlar, vicdanımızı durduruyorlar, haklarımızı zincirliyorlar. Cemaatin Allah'a sığınan vicdanı, isyanın ilâhi zirvelerine yükseldiği zaman, işte yine onlar, vicdanımızı mahkûm edeceklerdir.

*

İç gözlem, bizim en büyük mürşidimizdir, gerçek kurtarıcımızdır.. En küçük yaşlardan başlayarak çocuklarımıza, her devrin putlaştırdığı siyaset adamını göstererek “Bizi falan bey kurtardı, fi-lân paşa kurtardı” diye müdahane ve dalkavukluk telkin edecek yerde nefsiyle karşılaştırmayı öğretse idik, böyle olmazdık. Bütün tahsil dâvası, genci kendi iç âleminden uzaklaştırmak olacak yerde ona yaklaştırmak ve onu tanıtmak olsaydı Molla Hüsrev, Molla Gürani gibi münevverlerimiz, Hazreti Ömer ve Nizâmülmülk gibi, Zembilli Ali ve Sinan Paşa gibi devlet adamlarımız olurdu. Bugün ilk okuldan başlayarak öğretimin bütün basamaklarında kullanılan, müşahhas eşyayı tanıma ve yalnız tecrübeye bağlanma metodu kısırdır; bu şekliyle tamamen değersizdir. Tecrübenin önemi ancak bizi gerçeğe yaklaştırdığı içindir. Dışımızdaki gerçeğin değerini tâ-yin edecek ve kıymetler silsilesine onu yerleştirecek olan, iç varlığımızın ölçüleridir. Âlemin gerçek ve yaratıcı bilgisini verecek olan terbiye sisteminde üç basamak ayırmak lâzımdır:

1. Dışımızdaki kâinatın hakkiyle tanınmasını temin eden dış tecrübe; burada eşya ile temasın mükemmelliği araştırılır. İşte bizim terbiye sistemimiz bu devreye münhasır kalıyor. Halbuki bizi tecrübelerin zenginliği ile yükliyecek olan eşya ile bu müşahhas temas, sâdece bir şart ve bir başlangıçtır. Sâde bununla kaldığı takdirde, insan, otomatizme yaklaşır.

2. Dış dünyaya ait tecrübelerin zenginliği ile kendi içimize dalmak ve iç dünyamızda derinleşmek. Dışdan tecrübe halinde aldığımız ham maddelerin işlenmesi, içimizin tesirler ve dileklerle dolu olan imalâthanesinde oluyor. San’at gibi, ibadet gibi içimize kapanmanını bütün egzersizlerini yok edici bir mektep terbiyesi, kendi değer hükümlerini elde edemiyen, kanaatsız, imansız bir gençlik yetiştirir. Bu tehlikenin farkında olmıyan son devrin mürebbileri müsbet ilim diye haykırırlarken müsbet ilmin de kendi değerini ihtiraslariyle telkin edici ve fertlere hakikat için hakikat aşkını aşılایıcı bir iman kaynağına bağlandığını düşünmemişlerdi. Eski devir, ruhlardaki ilk ve tabiatla birlikte kaynaş ve imanlara

dalış mevzuu olan san'atları yasak ediyordu. Yeni devir, bir imandan doğan müsbet ilmi, gerçek kaynağından ayırıp menfaata bağladıktan sonra onunla birlikte korkunç materyalizmi ruha mâbut yapmak isteyerek ibadeti unutturdu. San'atla ibadetin her ikisine de muhtacız; ibadete san'atın kapısından girilir. Esasen o bir ilâhi san'attır: İçimizde derinleşme ve derunîleşme san'atı. İçine huzur ve teslimiyetle kapanmasını bilen insanın her hâli ibadettir.

3) Üçüncü ve son devre, içindeki ibadeti tamam olan, dışındaki bütün varlıkları ve hâdiseleri, mütemadiyen derinleştigi kendi iç dünyasının hükümleriyle değerlendiren âlemi nefsiyle ve nefsinin âlemle karşılaştırmaktan usanmıyan insanın bu görüşle olgunlaşan düşüncesini her zaman etrafında gezdirmesi ve gözle âlemi görebilmesidir.

Biz, ancak şimdiden sonra yapacağımız inkılâba ruh cephesinden başlayacağız ve bu inkilâpta nesillerin ruhunu böyle bir öğretimle yoğuracağız. Yedi yaşındaki çocuğun beynini “Falan kurtarıcımızdır, ona tapacaksınız; filân yaşatıcınızdır, onu alkışlıyacaksınız” diye yeryüzünün şahid olmadığı korkunç taassup telkinleriyle çürütmiye çalışan bütün bir gençlik dimağının ateşlerini matematik ve fizik formüllerini ezberletmekle söndüren ve bunların yanında bir masal tarihi bir sözde inkılâp felsefesi ve bir sürü şarap ve oğlan beyitleriyle iradesiz, mecalsiz ve şaşkın bırakan terbiyeye veda etmeliyiz. Bu, bütün bir memleket meselesidir. İnkılâp buradan başlayacaktır.

Bizim Türkiye, sayı: 8, 15 Eylül 1950.

BİLMEK VE DÜŞÜNMEK

Bilmek övülür. Bilginin ruh zenginliği olduğuna inanılır. Bilenin, bilmeyene üstünlüğü kabul edilir. İlimin insanlığı yükselttiği görülür.

İnsanlığın ilim diye bugüne kadar övdüğü acaba nedir? Eşyanın bilgisini şuura nakletmek ve bir ambarda eşyanın yığılması gibi bilgileri zihinde biriktirip üstüste yığmak niçin değerli oluyor? Biliyoruz ki hakikat, ruhun sevgilisidir ve bu aşkın çocuğu, düşünmektir. Eşyadan edindiğimiz bilgi bizi düşündürdüğü takdirde değerli olur. Düşündürmeyen bilgi, kısır bir sevdadır. Bazıları çok bilgi sahibidirler, ayaklı kütüphaneye benzerler. Sanki kafaları sınırsız bir ummandır. Lâkin hiç düşünmezler. Yaratıcılıkları yoktur. Dışardan ve kitaplardan aldıklarını hâfızalarının ambarına istif etmişlerdir. Orada ne arasanız bulunur. Yalnız kafaları işlemez. En basit meselelerde çocuklar gibi düşündükleri görülür. Bunlar kitilenmiş beyinlerdir. Bizim yıkılış devrimizi, bir nevi felce uğrayan bu beyinlerin hezeyanları yarattı. İslâm'ın ruhunu hiç anlamayarak onun şekline bağlanıp, yüzyıllarca bu şekilleri Aristo'nun ortaya koyduğu kıyas mantığı ile geliştirme gayretleri, sonunda din diye bir ucubeyi karşımıza çıkardı. Beden hareketleri ile mükâfatlanarak cennete gireceklerine inananlar, gök diye bir mavi tasın bulunmadığı pek iyi bilindiği zamanda bile, dinin sembollerini bayağı maddî gerçekler diye anlamakta devam ettiler. İslâm'ın büyük ruhunu meddenin sefaletlerinde eritip yokettiler. Bunun sebebi, İslâm dünyasının daha başlangıçlarında Aristo'nun felsefesini reddettiği hal-

de, gene Aristo'nun kıyas mantığına bağlanmış olması idi. Bu hal bugüne kadar geldi, hâlâ devam etmektedir. Aristo'ya kızıp felsefeyi bütün bütün kaldıranlar, pireyi öldürmek için yorganı yakanlardan farksızdı. Bunlar felsefeyi kaldırmakla, İslâm'da düşüncüyü yoketmişlerdi. Bunun yapanlar, kolayca hazır buldukları Aristo'nun kıyas mantığını almakla sapıklığın asıl yoluna girdiler ve bunun farkında olmadılar. Çünkü düşünmek felsefe yapmaktır. Onlarsa düşünmenin yolu olan felsefenin kaynağını önceden kurutmuşlardı.

Yeni açılan devir, inkılâp adına yine düşünmenin kaynağını kurutmaya çalıştı. Ruhu yok ederek ruh selâmeti aramak, bu hezeyanların başında geliyordu. Dostluk duygusunun zevkin egoist pençesinde yitirdikten sonra millî birlikten bahsetmek saçmalamaktı. Menfaat duygusunu hayata hükümdar yapan büyük sanayiî ve büyük ticaretin eliyle insanlığın hürriyet içinde kurtuluşunu düşünmek cidden budalalıktı. Binlerce yıllık evrimin sonunda insanı tanımlayan beyinsizliğin gölgesinde akıl barınamazdı. Bütün insanların bir büyük puta taptıkları yerde elbette şahsiyet aranamazdı. Çevremiz, böylesine müthiş bir düşünce kıtlığı ile kıvrınmaktadır. Onda çok şeyler biliniyor, lâkin kafa ambarlarına doldurulan her çeşit bol bilgi yükü, hezeyanlarının fırtınasından insanımızı bir parçacık koruyamıyor. Neden? Çünkü bu beyinler düşünmüyorlar. Kafatasına doldurulan bilgiler, orada hafızanın ağır yükü olarak kaldıkça, bize faydasızdırlar. Hatta çeşitli sapıklıklar yaratarak zararlı da olurlar. Eşyadan edindiğimiz bilgiler, ancak bizi düşündürmek suretiyle faydalı olabilirler. Zekâ bir ambar değil, durmadan işleyen bir mekinedir. Bilgiler onun hammaddeleleridir. Onları işler mamul eşya gibi fikirler haline koyar. Düşünmek hatırlamak değil, yaratmaktır. Çok şeyler bilip de düşünmeyen zekâ, bir aptal veya hastanın zekâsıdır. Allah sözünün mânasını hiç düşündürmeyen hafızlık, böyle bir zekâ âfetidir. Düşünmeye garezi olan yobazlığın bir sebebi ahlâkî sefaletse, öbür sebebi böylelerinin beyinlerinin çürümüş olmasıdır. İslâm dünyasının yüzyıllardan beri sürüp giden yıkımı-

nın sebebi onlardır. Batının düşünce dünyasında temel koyan ve yı-kılmayan büyükler, ençok kitap okuyanların arasından değil de, en ileri zeka yaratıcılığına sahip olanların arasından çıktı. Sokrat, ahlâki hakikatlere götüren yoldaki ana meseleleri ortaya koyduğu gibi, ilkokuldan ötesini bilmeyen J. J. Rousseau'nun hem ahlâk, hem sosyal meseleler üzerindeki görüşleri, asrımız düşüncesiyle de çürütülmeyecek kuvvettedir.

Çok bilgi düşünce yaratmaz. İşleyen ve düşünen dimağları daha geniş, daha engin ufuklara götürücü kuvvet sağlar. Düşünen kafa için çok bilgi, mahir bir makineye koyulan bol hammaddeler gibidir. Onu daha genişliğine çalıştırmaya yarar. Düşünmeyen bir kafa ya doldurulan bilgilerse ne kadar çok olursa o kadar zarar getirir. Onlar üst üste yığılan durgun sular gibi, yosunlu ve küflüdürler. Şuuru işletmeyen böyle bilgi yığınlarının yarışmasında başarı arayan zamanımızın modası “Bilgi yarışmaları” düşünceleri törpüleyici egzersizlerdir. Bu tarzda çalışmalar asrın softalarını yetiştirir.

Zamanımızın insanı, asrın dimağa ve duyguları şiddetle sar-san olaylar fırtınası içinde, sürekli kasırga altında bir türlü yeşere-meyen ağaçlar gibi sanki düşünmekten korkuyor, olayların kalıplaşmış bilgisine kolayca teslim oluyor. Aynı zamanda, olayların ağır yükü altında bunalan şuurlara saldıran dış tesirler de düşünce-nin yolunu tıkamaktadırlar. Kanunların yokluğu gibi, çokluğunun da hak ve hürriyetlerimizin korunmasını tehlikeye sokabileceği gibi, kitap yokluğu kadar yayınlanan kitapların çokluğu da şuurların hür işleyişini kösteleyicidir. Günümüzün meselelerini sarşılayan çözüm yollarının çokluğu zihinleri tembelleştirip cesaretsiz yapıyor. Bugünkü bol gazete ve aşırı reklâmlarla yanyana yürüyen kontrolsüz neşriyat, genç dimağları şaşırtıyor, yoruyor ve kendi kalıpları izinde kolayca dondurabiliyor. Bütün bu tazyiklerin altında şuuru bunalan bir nesle yaranımakla şöhret yapan sahtekârlar, Sul-tan Abdülhamid'in örnek hükümdar olduğuna, yakın tarihin bunca belgelerine rağmen, halkı inandırabiliyorlar. İnsanlığımızın bin yıl-lık tecrübelerinden sonra, Anadolu'nun millî vatan olmadığını, mil-

let vatanının Ortaasya'da olduğunu söyleyen deliler, akıl hastalarının bol bulunduğu bir şehirde hâlâ serbest dolaşıyorlar. Ençok yüksek mühendis yetiştiren ve bugünkü maarifin zirvesi nühendislik tekniğinde sanki sembolleşen bir millet, şehirlerinde kümes aralarında dolaşanlar gibi yaşayabiliyor. Bu yolda sıralanacak örneklerin hepsi, her alanda bilgi toplayan, ancak düşünmekten kaçan berbat bir gelişmeyi ortaya koyucudur.

İslâm dünyasının yüzyılların arasında devam eden gerileyişi, aydınların ve din adamlarının felsefeyi gömerken düşünmeyi bırakıp, hakikat diye kalıplaşmış düşüncelere bağlanmalarıdır. Düşündürmeyen ve sade kelimelerin mânasına bağlanan bilgi insanı papagan yapar, eşyanın yüzden görülen tarafını aydınlatır, içindekini tanıtmaz, mânanın hayatını canlandırmaz. Bu yüzden onlar Kur'ân'ın ruhundaki mânayı da gömdüler. Onu kendi hayat sahnelerine irca etiler. Gerçekte Kur'ân'ı ilâhî kitap olmaktan çıkardılar. Cennet deyince, parlak bir gazino benzeri, huri ve gılman deyince dişili, erkekli garsonları düşünüp heveslendiler. Hocanın kafası bir ucûbe oldu. Zamanımızda yaşayan bazı hortlaklar, kendileri gibi değil de, insan şuuruyla düşünenleri Allah'tan uzaklıkla suçlandırmakta devam ediyolar. Bunların devri devam ettikçe İslâm'ın gerçeğini yaşamak mümkün olmayacaktır. Yapılan Kur'ân tefsirleri de Allah Kitabı'nın bütün halindeki mâna ve hüviyetini ortaya koymaktan çok uzaktırlar. Onlarda belirtilen sadece kelimelerin mânasıdır. Bunca sapıklık ve anlayışsızlık fırtınalarından sonra, artık Kur'ân'ın bütün halindeki mânasını, yâni ruhunu tanıtacak çalışma başlamalıdır. Kur'ân'ın felsefesi mutlaka yapılmalıdır. Gerçekte bu felsefe Mevlâna'nın eserlerine tam ve eşsiz bir şekilde sinmiş bulunuyor. Ancak onun bir bütün halinde sistemleştirilmiş görüşü de ortaya konmalıdır.

Düşünmek, olaylar arasında sebep-sonuç bağıntısı kurmaktır. Olayların bilgisini yapı taşları halinde hafızaya yerleştirmek değildir. Olayların çok sebebi düşünülebilir, gerçek sebebin hangisi olduğunu araştırmak, zekânın bir kazı yapma işi gibi çalışmasıdır.

Burada, tenkit kendini gösterir. Tenkit yetisini kullanamayan zihin, her adımda yanılmaya mahkûmdur, o âdeta yanılmak için yaratılmıştır. Dıştan gelen tesirlere, yazılı ve sözlü yayınlara, propaganda-lara uzatılmış bir av gibidir. Tenkidi öğretmeyen, bugünkü adıyla Millî Eğitim genç dimağlara bilgi hamallığı yaptırmaktan ileri gitmiyor. Şüphe yok ki tenkit, hakaret veya küçük düşürme gayreti değildir; fikirleri eleme, değerlendirme ve onları hakikatın güneşinde yıkama yetisidir. Devrimizin skolâstik hale gelen öğretim metodlarında esaslı değişim lâzım olduğu gibi, gençlerin gelişigüzel kitaplar okumayıp, okuyacakları kitabı dikkat ve titizlikle seçmeleri gereklidir. Okunan kitap, bir ambara doldurulan eşya gibi hâfızamıza bilgiler aktarıcı olmamalı, şuur yetilerimizi bir bileyi taşı gibi bile-yici olmalıdır. Bir yığın veya bir kütle değil de bir kuvvet ve içsel bir hareket cihazı olmalıdır. Okumadan önce eser seçmenin büyük önemi bilinmelidir. En çok kitap okuyan değil, okuduğunu kitaptan görüşler çıkaran ve onu, bir tarlayı derinine kazıp didik didik eden âlet gibi işleyen kafanın çalışması değerlidir. Her çıkan kitabı okuduğunu söyleyen kimse, bir tehlikenin ve belki de bir uçurumun başına doğru yürüdüğünü unutmasın. Büyük düşünürler sonunda, birkaç kitabın, bir yazarın eserlerini, hattâ belki yalnız bir kitabın ihtiraslı hayrına olarak yıllarını onun etrafında geçirirler ve o zirveden dehalarının eserini fıskırtırlar. Hâfız; Kur'ân'ı üç günde bir hatmededursun, ömrünün sonuna kadar onun içini tüketemeyen, yüz-yıllarca bile tüketilemeyeceğini can gözüyle gören, Büyük Kitab'ı anlamıştır. Kur'ân'ı gerçekten okuyan işte odur.

Hareket, IX/101, Mayıs 1974.

MÜSLÜMANLIK

Her dinin esasında ilâhî iradeye iştirak ve ona teslim oluş vardır. Bu halin gerçek gayesi, ruhun yükseltilmesidir. Buna ahlâklılık denir. Bütün dinler, insanların ahlâkını yükseltmeye çalışmışlardır. Ahlâkta ise pekçok dereceler ve sonsuz basamaklar vardır. Hayırların sayısı sayılmıyacak kadar çok ve üst basamakları alçaklardan başkanlara görülemeyecek kadar yükseklerdedir. En alt basamaklar, başkalarına zarar vermemekten, karıncayı bile incitmemekten başlar; en yukarılarda onun Allah iradesiyle kucaklaştığı görülür. Yine her dinin kendine özel ayrı bir ahlâkı vardır. Ancak bir ahlâk sisteminin dine bağlanabilmesi için zorunlu olan esaslar bulunmaktadır. Yani her din ahlâkında bulunması şart olan esaslar vardır ki onlarsız her hangi bir ahlâk sistemi dinî sayılamaz. Bu esaslar, ilâhîlik temeline dayanan menfaatsizlik, sonsuzluğa uzanma, aşk ve samimiliktir.

Menfaatlar, hırslarımızın zehirli yemişleridir. Herbiri ayaklarımıza vurulan birer zincirdir. Onlarla Allah'a gidilemez. İnsan için gerçek esirlik her taraftan gelen, her çeşit menfaatlara bağlanmaktır. Hangi endişe ile ve hangi yüksek gayenin hayaliyle bezenmiş olursa olsun, menfaatla dostluk kuran, gece gündüz ibadet de yapsa, Allah'a dost olamaz. Bunda dini yükseltme veya cemaatı kurtarma gayesini kalkan olarak kullananlar en büyük riyakârlardır; onlar en büyük günahkârlardır.

Sonsuzluğa uzanmıyan hareket de Allah'a götüremez. Sonu olan hareketler ve tatminlerle tükenen istekler dünya hayatımızın düzenini sağlayıcı olurlar; lâkin onlar mukadderatımızı gerçek ga-

yesine ulaştırıcı değildirler. İstek bir tatminle giderilir. Sonsuz servet, sonsuz devlet, sonsuz şöhrat Allah'a yolculukta bir karınca adımı kadar bile ilerletmiyor. Hattâ sonsuz ilim, sonsuz sanat bile, ilâhî eşikten atlamasını bilmiyenlerin sırtında kâbus gibi bir ağırlıktır. Gerçek sonsuza varmak için, servetsiz, devletsiz, şöhratsiz, teknik hırsından kurtulamayan ilimsiz, sanatsız sonsuzu istemek lâzım geliyor. Ancak bu mutlak sonsuzun isteğinde ilâhî iradeyle kucaklaşmak kabildir.

Sonu olan varlıklara ve tatmin ile nihayetlenen hareketlere bağlanırken Allah'tan ayrılıyor ve din dünyasının dışına çıkmış oluyoruz. Dünyadaki münasebetlerimizi düzenlerken varlıkların ve olayların gözüne bakıp onlardan işaret beklemek bizi Allah'tan ayırır. Dindar gibi davranmak, bu esnada ayağı toprağın üstünde iken gözlerini Allah'a kaldırıp O'ndan ilham ve işaret istemektir. Eşyanın en hesaplı işaretini alan kurnaz hayat diplomatları, mahir muvaffakiyet simsarları, din adamı ve din büyüğü kisvesi altında da olsalar, Allah'sız hareket adamlarıdır. Halk çoğunluğunun kendine örnek edinmeye çalıştığı hayat müsabakasının bu mahir yarışçıları, ruhlarımıza musallat olarak onu kemiren kurtlardır.

Hıristiyanlıkla ruh dünyasının güneşi gibi parlayan ve İslâm'da kemâline ulaşan aşk ise bize Allah'ı tanıtan yetidir. Allah'ı, peygamberliği onsuz anlamak, dinin hakikatlarına onsuz varmak kabil olmadığı gibi, aşk olmadan insan gibi yaşamak da boş bir iddiadır. Dinde kaideler ve ahkâm, aşkın kaynağından fişkırmış olduğu halde, aşkı anlamadan doğrudan doğruya kaidelere bağlanmak taassup denilen körlüğe götürür, Allah'la dostluk bırakmaz. Bu tarzda kaidecilik ilerledikçe gaflat sebebiyle Allah'sız yaşayan insaninkinden daha berbat bir hoyratlığa ulaşılır. Mevlâna, "Aklı sat da aşkı satın al" diye Allah'a götüren kılavuzu tavsiye etti. Kendi halini anlatırken o, "Aşk sözünü duyar duymaz canımı da, gönlümü de, gözümü de onun yoluna koydum" demiyor muydu? Çıplak akılla ve bütün ömürleri boyunca kafalarına yerleştirilen kalıplarla düşünenler, ilâhî denemeden hiçbir şey anıyamazlar, ve ruhlarında Allah tecrübe-

sini bir an bile yapamazlar. Sadece kaflarındaki klişe plâkları çalar durular ve gölgelere kumanda ederler.

Samimilik, dindarlıktan hiçbir zaman ayrılmaz. İnsan, samimiliği kaybettiği anda Allah'tan uzaktadır. Samimilik, kendi ruhunun derindeki yaşayışını hareketleriyle ve bütün iradesiyle takip etmek, başka deyimle kalbinin yolunda yürümek demektir. Kalbin emirlerine uymasını bilmektir. Sahtekâr aklın ve menfaatların galebesi onu ortadan kaldırır.

Hayat hazlarına ve muvaffakiyet cilvelerine haris olanlar, samimilikten, kendi kendilerine oldukları gibi görünmekten ve kendi içsel iradeleriyle dostluktan korkarlar. Onlar, kendi vicdanlarından kaçıp uzaklaşmak isterken dönüp dönüp; ona kurşun atmaktan hoşlanan, kendi samimiyetlerinin katili zayıf ruhlardır. Samimiyetsizlik kalbe karşı gelmektir. Kendi kalplerine karşı koyarken ya hırslarıyla zaaflarından, veya başkalarının telkininden veyahut da ilimleriyle otoritelerinden ferman alan gafiller, dinin ülkesine ayak bile basamayan bedbahtlardır. Blondel diyor ki: “Her günah affedilir, yalnız nefsinin karşı samimiyetsizlik günahı affolunmaz.”

Bu esaslar, aslını kaybetmemiş olan her dinde bulunuyor. Özellikle İslâm ve Hristiyanlık gibi büyük dinlerde müminin ruh yaşayışı bu dört esasın üstünde yükselmektedir. Dinin dairesi bunların içerisinde bulunuyor. Nefsinden sıyrılmak ve sonsuzluğa yönelmek, kendi kendisinin ızdırabından ayrılmıyan aşk ve hakikatların yanıltmaz kılavuzu olan samimilik, dindarlığımızın şartlarıdır. İslâm dini, bu temellerin üstünde kurulan ilâhî âbide olduğu halde bugün “müslüman” adını alanların ve özellikle kendilerine din adamı denilenlerin bu esaslardan uzaklaştıklarını görüyoruz.

Bunlar, hep dünya tarlasına gömülü emellerle hırsların yüzünü boyayarak İslâm'ın ruhuna yerleştirmeye çalışırlarken farkında olmadan, büyük teknik yarışında koşan asrımızın canavar hırslarının müdafaasını yapmaktadırlar. Hem böylelikle yabancılar ve inanmayanlar tarafından beğenildiklerini düşünerek bu aşağılık duygusundan kuvvet alıyorlar. Asrımızda İslâm idealizminin yeniden hayat

kazanması bunlardan beklenemez. İslâmî diye ellerine geçen unsurları övmekten başka sermayeleri olmayan bu nesil, kendinden evvelkilerin medhiyyesini yapmaktan fazla bir ruhî güce sahip değildir.. İslâm dünyasının acıklı halini neşterliyen Ludwig V. Mises'in şu satırları ibretle okunmaya değer:

“Müslümanlık bugün müminlerine, namaz kılmak, oruç tutmak, gibi bir takım hareket kaideleri veren ölü dinlerdendir. Bundan daha öteye gitmiyor, ruhlara hiçbir gıda vermiyor, sanki ruhunu kaybetmiş gibidir. Yalnız bir takımı hukuk ve hareket kaideleri sunmaktadır. Müminleri, içerisinde pek zor teneffüs edilen geleneksel bir hayatın örfleriyle kaidelerinden örülmüş bir ağın içerisine hapsedmiştir. Onların içsel dileklerine hiçbir doyum getirmiyor.

“Ruhu eziyor; onu ne yükseltiyor, ne de kurtarıyor, Yüzyıllardan beri İslâm dünyasında dinî hareket görülüyor. İslâm hâlâ Arap istilaları devrinde olduğu gibidir. Neşriyat ve tedrisatları hep aynı şeyledir; bunlar, din adamlarının dairesinin dışını aydınlatmamaktadır.

“Büyük ruhlar yetişmiyor. Müslümanları birbirlerine bağlayan yegâne bağ, başka dinden olanlara karşı düşmanlıklarıdır. Gelenekleri ile muhafazakârlıklarıdır. Onlar, yabancılar hakkında taşıdıkları kinle yaşamaktadırlar. İslâm dünyasında meydana çıkan mezhepler ve günışığına çıkarılan bütün hareketler, hep yabancılar hakkında yaşattıkları kinin eseridir.”

Bu sözleri hepimizin şahit olduğu bir gerçek olarak kabul ettikten sonra, bu cemaatı sürükleyen zümrede aşka yer ayırmak kaabil olur mu? Sakın onlar yanılıp da dâvalarının muvaffakiyeti diye benliklerine bağlı taassuplarının zaferinden doğan sevinci aşk ile karıştırmasınlar. Onları zıplatan, Sezar'ın kılıcı ile Enver Paşa'nın kadehini şakırdatan kaba bir şahlanmadır.

Aşk hiçbir zaman büyük kalabalığın hayranlığı ile kuşatılmamıştır. O bilakis ıztırabın dostudur.

Hareket, III/34, Ekim 1968; II/1, 2.

İSLÂM DÜNYASININ UYANIŞI

Birinci Dünya Harbi'nden sonra yani yarım asırdan beri İslâm ülkelerinde uyanışlar görüldü. O zamandan beri müslüman milletler, birbiri ardı sıra istiklâllerine kavuştular. Ancak bu istiklâl hareketleri ve ayaklanmalar İslâm dünyasında büyük bir iradenin varlığını harekete geçirmedi. İstiklâline kavuşanlarda yine evvelki ruh, eski ahlâk değerleri hâkim oldu. Hind ve Mısır sadece kendi devletlerinin iradesini ellerine aldılar. Lâkin ne Mısır tarihteki medeniyetini ihya yolunda bir adım atabildi, ne de müslüman Hind insanlığına örnek bir simaya sahip oldu. Müslüman Hind vatani, Pakistan haritasını çizerek hüviyetini belirtmekle İslâmî sahada diğer müslüman milletlerinden farklı bir yapı kazanmış olmadı. Bu milletlerin birliğinin sebebini madde ve iktisat alanında arayanlar vardır.. Onlar Suudi Arabistan hükümdar ailesinin küçük bir devletin iktisadî imkânlarını sömürmeye kabiliyetli olduğunu unutmasınlar. Dünyamızın en zengin petrol kaynakları müslüman ülkelerinde bulunduğu halde iktisadî imkânların yokluğundan bahsetmek elbette abes olacaktır. O halde bu milletler neden sefil bir hayatın kurbanı olarak yaşamaktadırlar?

Biz bu halin sebebini ruh ve ahlâk düşüklüğünde buluyoruz. İslâm dünyası, ruh ve ahlâk bakımından pek düşük, pek perişan haldedir. İslâm'ı kemiren iskolastik, X. ve XI. yüzyıllarda Farabî ve İbni Sina ile başladı. Bunlar Aristo'nun felsefesi ile kıyas mantığını tek hakikat kaynağı diye benimseyen iskolastik düşüncenin İslâm'da mümessili oldular. Aristo'nun görüşlerine aykırı olan her fikrin

yanlışlığını önceden kabul eden bu filozoflar, Kur'ân'ı Aristo'nun fikirlerine uygun olarak tefsir ettiler. Allah'ın kitabında Aristoculuğa aykırı olan esasları Aristo'nunkine uydurdular, tevil ile kabul ettiler. Onlara göre Aristo yanılmazdı. Kur'ân'ı dosdoğru anlayış ise yanılma oluyordu. Bu hâl, iskolastik düşüncenin tabîî sonucu idi. İskolastiğin bir karakteri aşırı halde şekle bağlılık, öbür karakteri ise üstat sayılan büyüklerin fikirlerini mutlak hakikat olarak, tenkitsiz ve münakaşasız kabul etmektir. Birincisi, düşünceyi kısırlaştırıyor ve yaratıcılığı öldürüyordu. Şuurun hiçbir zaman değişmez şekillerle bağlanamıyan yaratıcı dinamizmini yok ediyordu. Bu görüşte, oluş ve evrim prensiplerinin realitesi tanınmıyordu. İkincisi yani üstat otoritelerine bağlılık, hür düşünceyi bütün bütün lüzumsuz kılıyor ve yasaklıyordu. Her sahada üstat sayılan büyüklerin ortaya koyduğu fikirler mutlak hakikat olup da başka türlü düşünüş ve görüşlerin mutlaka hata olacağı prensip olarak ortaya konulunca bütün şuurların işleyişi önceden köstekleniyor, sadece üstatların görüşlerinin tefsir ve tatbikatı meselesi kalıyordu. Münevver veya düşünen adam, büyüklerin görüşlerini hakkıyla anlıyan demek oluyordu. Bizzat kendi tarafından aranmıyan, hattâ tenkit ve münakaşası da yapılamıyan, sadece ezberlenen fikirlerin tefsir edilmesi yarışında yorulan dimağlar, bin türlü acaip anlayış ortaya koyuyorlardı. Düşünmede şekle bağlılık esas olunca o zaman "Mîrac'a çıkarken Peygamber Burak'a nerede bindi? Sonra onu nerede bıraktı? Kaçınca kat gökte kimler tarafından karşılandı?" gibi meseleleri maddî olaylar tarzında açıklayan hezeyanlar meydana çıkıyordu.

İskolastik zihniyetle vahyi de akılile izaha kalkan İbni Sina'nın, esaslarını hocası Farabî'den aldığı düşüncelerini ve İslâm anlayışını, XI. yüzyılda Gazalî hücum mânasına gelen *Tehâfüt* adlı eserinde şiddetle tenkit etti. Daha sonra Endülüslü İbni Rüşt hücum hücum demek olan *Tehâfüt'üt-tehâfüt* adlı kitabını yazarak İbni Sina'yı müdafaa ettiyse de İslâm âlemi felsefeyi terk ve itham ederek dinsizlik diye damgaladı. Hakikatte İslâm'a aykırı bazı görüşler ortaya koymuş olan, sadece İslâm'dan bin sene evvel gelen Aristo'nun felsefesi idi. Eflâtunculukta olduğu gibi ondan sonra da

İslâm'a uygun esaslar getiren, İslâm'ı açıklamaya yararlı görüşler ortaya koyan pekçok felsefe sistemleri ortaya çıktı. Ancak İslâm dünyası onlardan mutlak sûrette habersiz yaşadı. Zira batının ilerlediği devirlerde bâhusus rönesanstan sonra İslâm dünyası koyu bir karanlıkta uyuyordu. Gazalî'nin açtığı çığır, İslâm'ın esaslarını Kur'ân'ın ruh ve zihniyetine uygun şekillerde tefsir ve izah edici olan Kelâm ilmini ortaya koydu. Ancak Kelâm'da da tefsirler çoğalarak âlimlerin görüşleri arasında uçurumlar açılınca, onun vaktiyle müsaade ettiği "ictihad", yani bir prensibi kendine göre anlayış kapısı da kapatıldı. Esasen felsefe İslâm dünyasında devrildikten ve Kelâm ilmi kurulduktan sonra, Aristo'nun felsefesi reddolunduğu halde yine Aristo'nun kıyas mantığı kullanılmakta devam ediyordu. Hem de Kelâm uleması bu metodu filozoflar gibi meharretle değil mutlak sûrette şekle bağlılık zihhiyeti ile ve kendisinden gülünç sonuçlar çıkartacak şekilde kullandılar. Çünkü iskolastik düşünüşün şekle bağlılık ve tenkitsiz olarak kesin hükümleri kabullenme prensibi zihinlerde hâkimiyetini devam ettiriyordu. Mutlak şekilde üstada bağlanma prensibi üzerinde de bir inkılâp yapılmamıştı. Ancak Aristo'nun üstatlığı reddolunmuş, daha sonra onun yerine Kelâm'da yeni üstatlar türemişti. Sonunda "ictihad" kapısı da kapatılınca İslâm dünyası Allah'ın düşünme nimetini redderek kasakatı karanlıkta boğuldu, kaldı. Yüzyıllardan beri müslümmanların yaptıkları ve okullarda okuttukları, hep eskilerin söyledikleri ve kıyas usulüne uygun olarak üstatlarından alıp tekrarladıklarıdır.. Hakikat kapısı kapkara bir perde ile örtüldükten sonra artık asırlardan beri İslâm dünyasında ne hür düşünüş vardır ne de hakikat güneşi, ne fikir doğmuştur ne de felsefe, ne romantizm beklenir ne de rönesans. En az üçyüz yıllık hurafecilikte fikir esaretinden ve taassup kâbusundan kurtulamayan İslâm dünyası hâlâ bu kâbus ve esaretin tazyiki altında bunalmaktadır. Bu esaret karşısında bilhassa memleketimizde yüz yıldan beri doğan zaman zaman aşırı tepkilerden sonra tekrar eski taassubun ayaklanmalarına şahit olmaktayız. Adetâ bugün taassup cihadı yapılmaktadır. Sahtekâr mürşitlerle dolandırıcı şeyhler ve dervişler alayı yumruk ve tehdit vaveylaları arasın-

da yol alırlarken nikâh kaçakçısı hocalar, çığlıkçı, duacı ve mevlitçiler, pazarlıkla Kur'ân âyetleri satan hafızlar, Kâbe yolunda birbiri soyan âlimler, teşhirci ve kinci, serapa vahalet serapa taassup sermayesini kullanan sözde dinî meşriyat, siyasetle ve masonlukla elele veren dinî faaliyet, soyguncu tüccardan yardım dilenen din idealcileri, hepsi de tarihin kaydettiği en ileri küstahlığa bürünmüş, İslâm'ı, tüyler ürpertici bir karanlığa götürüyorlar. Bunlarda İslâm ahlâkı ile ruhundan kıyırılmış bir takım sihirbaz şekilleri ve otomatik hareketle ilk insanların dinî hayatını aratacak mânasızlığa bürünmüş bulunuyor. İslâm dünyasında ahlâk adına sade cinsî hayata bağlı bir disiplinle ahlâkın kelimelerini kullanan bir reklâmıcılığa baş vurulmaktadır; ahlâkî bir yaşayış ve ideal görülmüyor.

Din adamları tarafından halka yayılan ve din okullarında verilen din kültürü, İslâm dünyasına asırlarca hâkim olan iskolastiğin tekrar ele alınmasından başka bir şey değildir. Üstelik zamanımızda ciddi ilim adamı da bulunmadığından İslâm'ın uyanışını bunlardan beklemek pek abes bir şeydir. İman-Hatip okulları ile İslâm Enstitüleri başlangıçta merhum Celâl Hoca gibi dâvayı kavrayan bir âlimin önderliğinde, İslâmî kültüre hakikat kapısını açacak olan bir rönesans gayesi ile kurulmuştu. Lâkin üstâdın daha sağlığında olduğu gibi ve bilhassa vefatından sonra bu okullar, bir kısmı İslâm'a karşı olan, diğerleri ise cahil ve mutaassıp öğretmenlerin elinde kuruluşlarındaki gayeden uzaklaştılar ve eski taassubun yuvaları haline getirildiler. Otuz bin köyde kurulan Kur'ân kursları ise müslüman çocuklarını ikibin yıl önceki karanlığa sürüklemektedir. Bunların bazısında Aristo'nun İslâm'a bahşisi olan İsagocya mantığı okutuluyor. Hepsisi de ortaçağın iskolastiğine gömülmüş bulunuyor. Bu öğretimi yapanlar, insan düşüncesinin bütün kâinat varlıkları gibi evrim geçirdiğinden habersizdirler. Hakikatte beşyüz veya bin yıl önceki insanların düşüncesinin mahsulü olan görüşleri olduğu gibi kabullenmek insanlığı bir adım bile ileri götürmez. Hakikatlara doğru ilerleyebilmek için, kim olurlarsa olsunlar, eskilerin fikirlerini tenkit ve münakaşa etmemiz şarttır. Bir fikri tenkit etmek, onu tahkir veya reddetmek demek değildir; bilâkis onu tamamlamaktır; ilme ve insanlığa hizmet

ve hayırdır. Tenkit herkes için hak, âlimler içinse bir vazifedir; ahlâkî bir vazifedir. Her devrin görüş ve düşünüşleri o devir için doğru olabilir ve kendisinde hakikat aranır. Onlar zamanla evrimlenir ve yeni görüşlere vücut ve hayat kazandırırılar, sonra kendileri tarihe malolurlar ve ancak tarihî değer taşırlar. Nasıl ki bir binanın en üst katı yapıldıktan sonra alt katlar üsttekilere destek ve temel vazifesi görürler, lâkin ufuklar daima en üstteki kattan daha geniş ve tam olarak görülürse, fikir ve felsefe tarihinde de eski görüşler bugünkü düşüncelerimize temel olmakla beraber bugünkü meselelerimizi artık onlarla halletmeye kalkışmayız. Bunu yapmaya kalkanlar, geri veya iskolaistik zihniyete sahip insanlardır. İlimlerle felsefenin ortaya koyduğu meselelerin çözümünü ararken ilk çağın filozoflarından sadece bir ışık veya çevrildiğimiz istikamet hakkında bir işaret alınız. Lâkin Eflatun'un ve Aristo'nun fikirlerini hiçbir zaman hakikat diye söylenmiş son söz olarak kabullenmeyiz. O fikirler yüzyılların arasından bugüne gelinceye kadar sürekli olarak birçok dimağlarda evrim geçirmiş ve birbirine halkalanmıştır. Biz bu evrimi takip ederek onun, zamanımızdaki son halkasında münakaşamızı yapar ve hakikatı orada ararız. Üstadların görüşleri bugün sadece tarihî bir değere sahiptir. Meselâ Demokrit'in atom teorisi, bugünkü atom ilmine temel olan tarihî bir hâtıradır. Atomun gerçeğine ait bilgileri Demokrit'de ararsak ilimden sihre geçmek gibi bir geriliğin kurbanı olarak cehaletin karanlığına gömülürüz. Aristo'nun tabiattaki basit unsurlar diye su, ateş, toprak ve havayı kabul eden görüşü bugün ilkökul çocuklarının da kabul etmeyeceği bir şeydir. Hattâ üçbuçuk asır önceki Descartes'in ruh ve beden ikiliği teorisi de yine tarihe gömülmüş, biyoloji ve psikoloji ilimleri bu görüşün hatalarını ortaya koymuştur. Bu fikirlerin hiçbirisi bugünün hakikatları olmadığı halde, onlar bugünkü hakikat binasının temelleridir. Demokrit, Aristo ve Descartes, isimleri hürmetle karşılanan dehâ sahibi insanlardır. İslâm dünyasında da Ebu Hanife ve Gazâlî aynı derecede büyük dâhilerdir. Bununla beraber onların kendi devirleri içinde ortaya koydukları fikir ve görüşleri bugün olduğu gibi benimsemek geriliğe götürür ve zekâları iskolaistik karanlıklarına gömer. Halbuki İslâm dünyası asırlardan beri

eskiyi tekrarlamaktan başka bir şey yapmamıştır. Yüzyıllar içinde düşünce evrimine devam etmemiş olduğundan arkamızda büyük ve karanlık bir uçurum açılmış bulunuyor. Bugün İslâm'da uyanış arayanlar altı-yedi asırdan bugüne kadar uzanan boşluğu doldurmak zorundadırlar. İslâm'da rönesansın, yani uyanışın ilk şartı yüzyıllardan beri üstâd otoriteleriyle perçinlenen nasların bir tarafa atılarak aklın âlemi kavrayan iktidarı ile bütün meselelerin ve bütün görüşlerin serbest tenkit ve münakaşa konusu yapılmasıdır. Bunu yapacak olan, şüphe yok ki ilimlerle felsefenin günümüze gelinceye kadar bileyip incelterek bize sunduğu ilim ve felsefe zihniyetidir. Zamanımızın dinî kültür ve neşriyatı, hep eskisinin tekrarı, hikâyesi, övülmesi ve kutsallaştırılmasından ibarettir. Binlerce defa gevelenen, övülen ve kutsallaştırılan bütün meselelerin İslâm düşüncesi ve insan mantığı ile modern ilim ve felsefe zihniyeti ile birer birer tenkit ve münakaşası yapılmadıkça daima daha geriye gidilecek ve İslâm'da uyanış kabil olmayacaktır. Bugün İslâm dünyası kibrine sınıksız sarılmış bulunuyor. Kendini yüceltme yolunda yaptığı iş, kendinden olmayanları kötülemek ve düşünen dünyanın zekâsına karşı kin taşımaktır. Kin ile kibri terketmeden cehalet elbisesinden sıyrılamayacaktır. İslâm'ın uyanışı herşeyden önce kendindeki kibri öldüren bir fazilet ve ahlâk adımıyla başlayabilir. Din öğretimi yapan okullarda en fazla sayıda ve esas ders olarak felsefe dersi okutulmalı ve onlar birer münakaşa mâbedi olmalıdırlar. Bugünkü haliyle bu okullar, ne İslâm'ı, ne din dâvasını tanıtmaya kabiliyetli değildirler.

İslâm dünyasının ahlâkî sefaletine gelince, bu onun kibir ve cehâleti ile paralel bir hâdisedir. İslâm'ı, Aristo felsefesi ile, sonra da Aristo'nun şekillere bağlanan ve hakikatı şekilde arayan kıyas mantığı ile izaha kalkışan iskolastik düşünce, Kur'ân'ın yeryüzüne getirdiği gözler kamaştırıcı muhteşem ahlâkını da şekillere ve maddeye irca etmek sûretiyle giriletmiş, ahlâkımızda ruh ve hayat bırakmamıştır. Sokrat, Yunan'da felsefeyi fizikten ahlâka yükseltmişti. İskolastik İslâm âlemi onu tekrar maddî şekillere ve otomatik hareketlere iade etti. Ahlâk içinde ve ahlâk adı altında ahlâktan maddeye indi. Bu, hiçbir zaman affolunmayacak bir irtica olayıdır. İs-

lâm kültürünü yayanlar, İslâm'da ahlâkın kaidelerinden çıkarılan şekilleri muayyen hareketlerin otomatik olarak yapılması tarzında ahlâk diye benimsediler. Bütün ruhî sefaletleri benimsedikleri, zulmü destekledikleri, zâlimi övdükleri hallerde bile ahlâkın kelimelelerini tesbihe dizerek tekrarladılar. Riyânın heykellerini yaptılar. Kur'ân'ı anlamadan tekrarladılar, hattâ sattılar, lâkin onu yaşamadılar. Ahlâkî tecrübeyi nefsinde yapanlar mutasavvıflardı. Tasavvuf İslâm'ın ruhunu yaşattığı halde kaideciler onun sesini boğdular. İskolastik zulmünü yaptı. Medrese Mevlâna'yı mağlûp etti. İslâm'ın özü ancak bazı fertlerin ruhunda yaşatıldı. Cemiyette medrese, kalbi mahkûm ederek kapalı ve karanlık putperestliği hayata hâkim kıldı. Tasavvuf bir sanat sistemi olarak hayattan uzaklaştırıldı. Hakikatta o, insan ilmidir. Âlemden sıyrılarak kendi ruhuna çevrilen insanın içsel hayat denemesi ve Allah yolundaki atletizmidir. Tasavvuf insan hakikatlarının kapısıdır. Kur'an'ı anlayan ve gerçek iman yolu olarak onu bizzat yaşayanlar mutasavvıflardır. İslâm'ın uyanış çağı, bilhassa makinanın insan ruhunu boğduğu asrımızda eşyadan ve maddeden ruha yani insana dönüşün sırrını sunacak olan tasavvufun ahlâk dünyamızda zaferi ile açılacaktır.

Bugün İslâm cemaatında yalnız cemaat halinde olmanın gücü ve sönük neşvesi kalmıştır. Bu gücü istismar edenler hayâsızlığı tam bir seferberlik bayrağı hâlinde yükselterek, doymayan hırs ve menfaatlarını aşırı bir iştiha ile tatmine çalışıyorlar. Zamanımız İslâm'ı, habîs yüzlerine maske yapan ve hırslarını tanrılaştıran zenginlerin, haksız ve zâlim saadetlerini devam ettirmek için, bir yandan İslâm maskesini kullanırken öbür taraftan masona da, zalime de, şerire ve müraiye de el uzattıkları devirdir. Bu devri kapatmakla başlayacak olan İslâm'ın uyanış çağı, peygamberler devrinin ahlâk ve imanıyla, dünya ilim ve felsefesinin ulaşabildiği zirvelerde, tasavvufun bayrağı altında ilân edilecektir.

Hareket, III/35, Kasım 1968; III/1, 2.

DÜŞÜNEN İNSAN VE İSLÂM

Canlılar serisinin en yukarı basamağında bulunan insan cinsinin iki anlayışıyla karşılaşırız. Birine göre insanın esaslı rolü âlet yapıcılığıdır. Yapıcı insan (homo faber) kendi yaptığı âletlerden faydalanır, onları evrimlendirir. Hayatın evrimi bu sayede kabil olur. Zekânın asıl fonksiyonu da âlet yapıcılığıdır. Bütün medeniyetler yapıcı ellerin eseridir. Öbür anlayış, insanı düşüncesinde arıyor. Düşünen insan (homo sapiens), hayatın mâna ve gayesine çevriliyor; o mâna ve gayenin ölçüsüyle hareketlerinin plânını hazırlıyor.

Bu iki insan tipi her devir ve medeniyet içinde yanyana görül-müşür. Ancak her zaman karşılaşılan mesele şu olmuştur: İnsanın gerçek değeri bunların hangisindedir? İnsanın asıl gayesi yapmak mı, düşünmek midir? İlk insanın yapıcı olduğu görülüyor. Mağara devrinde insan, taşı yontmakla başlamıştı. Bununla beraber düşü-nen insanın ilk olmadığını iddia etmek zordur. Çünkü ilk insan cemiyeti olan klânda dinin, cemiyetin varlığıyla beraber gözüktüğü bugün artık inkâr edilmeyen bir hakikattir. Klân dini olan totemci-liğin temel ve kaynağındaki mâna tasavvuru ise pek derin bir ruhî unsurdur. Daha sonra Schmidt'in yaptığı araştırmalarla Afrika'nın ortasında yaşayan Pigmelerin ilk insan cemiyetleri olduğu anlaşıldı. Pigmeler, kâinatın sahibi olan, herşeyi bilen ve herşeye kadir olan bir Allah'a inanmaktadırlar. Yapıcı hiçbir kabiliyet eseri gösterme-yen bu insanların yaşattıkları pek ince ve derin Allah inancının, on-lara vahiy yoluyla gönderilmiş olduğunu kabul etmek lâzımdır.

İlk olan, ister klândaki mâna tasavvuru olsun, ister Pigmele-
rin bir Allah inancı olsun, herhalde o, düşünen insanı idare edici
bir unsurdur. Medeniyetlerin evrimi içinde düşünen insanla yapıcı
insan yanyana görülmektedir. Doğu dünyasının ilk çağda ortaya
koyduğu medeniyetlerin güzel ve mesut tarafı, onlarda yapıcı in-
sanla düşünen insanın bir hizada, elele anlaşıp olarak yaşamala-
rıdır. Tao dini ile Konfüçyüs'ün hikmeti, Çin'in seddi kadar bü-
yüktür. Mezopotamya'da, ilk siteleri kuran Patesilerin azamet ve
itibarına, yıldızlara doğru uzanan Bâbil kulesi rakip olmuştu. Eski
Mısır dininin pek derin ruhî simasını, piramitlerin asîl ve mistik
duruşlarında okumak kabildir. Yunan'da Partenon tapınağında
mermer sanatının ulaştığı aşılmaz zirvenin yanında yükselen hik-
met ve felsefe âbidesini, ondan daha yükseklerle tırmanmış bulu-
yoruz. İlk çağ medeniyetlerinde düşünen insanla yapıcı insanın bu
aynı tempoda âhenkli ilerleyişi, o devrin hârikası olarak kalmıştır.
Daha ilk çağ sonlarında açılan devir içinde düşünmekten yorulan
insan, kendine çeşitli hareket sahaları aradı ve düşünceden sıyrılan
hareket, savaş, spor ve ticaret alanlarında çevrildi. Roma'nın yıkı-
lış çağındaki vahşi arena zevklerini barbar istilâları kâkip etti. Bu-
da ile Sokrates'in hikmet dünyaları arasında açılan ipek ve baha-
rat yollarında, eski dünyanın servetini doğudan batıya aktaran ker-
vanlar dolaştı. Hırs ve menfaat kuvvetleriyle orta çağın insanını
haçlılar halinde doğuya saldırtacak olan hareket zevki, ilk çağ me-
deniyetlerinin harabesi olan ülkelerindeki insanların varlığını ka-
rarttı. Daha önce gelen peygamberlerin düşünen insanı yücelten
hareketini İslâm'ın yüce Peygamber'i muhteşem bir şekilde tek-
rarladı. Vahyolunan bütün dinler gibi İslâm'ın da yeryüzüne getir-
diği inkılâp, düşünen insanı yapıcı insanın üstüne yükseltmekti.
Mesih, yalnız düşünen insanı yaşatmıştı. Getirdiği esaslarda yapı-
cı insana hiç yer vermemişti. Çünkü o dünya devletini tanımadı.
İslâm'da esas olan yine düşünen insandır, İslâm'ın dâvâ olan ga-
yesi, düşünen insanı yüceltmektir. Yapıcı insan onda ideal değildir;
o, koyduğu şariat içinde sadece bedenini ideale karşı gelmeyen ya-

şayışının şartlarını tanıtmaktadır. Bütün din yolu olan tasavvufta ise İslâm'ın düşünen insan ideali, akla hayret verici bir derinlik kazanmış bulunuyor. Denebilir ki dinin, ruhun selâmetini gerçekleştirmekten ibaret olan gayesi, yapıcı insan tipini düşünen insana yükseltmek sayesinde kabil olmaktadır. Dinin bütün dünyası ruh dünyasıdır. İslâm'ın, bütün hareketlerimizi ve bütün dünya işlerimizi düzenlemiş olması, dünyaya ait emellerimizde bize daha iyi başarı sağlamak için değildir. Ticaretle daha iyi tüccar, siyasette daha mahir diplomat olmamız için asla değildir. Belki dünya işlerimizi, ruhun selâmetini hiç engellemeyecek tarzda düzenlemek içindir. Ticaret ve siyasette, kazanç ve muvaffakiyet hırslarımıza gem vurmaktır. Dinin konusu ruhtur, bedense ruha yükür. Din, bedene saadet ve bolluk getirmek dâvasında değildir; bilâkis ruhu bedene hâkim kılmak dâvasındadır. Ancak insan bedeniyle yaşadığı için bu beden ruhun yüksek gayesine uygun hareketler yapması için şeriat bildirilmiş ve onda beden hareketleri, ruha zarar vermeyecek veya onu besleyecek tarzlarda tertiplenmiştir. İbadet denilen ve dinî hayatı çerçeveleyen hareket tarzları iman ile başlar, iman ve dua ile nihayetlenir. Hareketlerin oluşunda akan da yine iman cevheridir. Mümin, ruhuyla Allah'ı arar ve bu esnada bir takım hareketler yapar. Ancak onu asıl kendisi olan düşünen insan cevheri, ibadet ve hareketlerindeki yapıcı hallerle kayıtlanmamıştır. Dinin ruhu olan düşünceyi çıkarırsanız hareket ve ibadetlerin hepsi mânasını kaybeder. Öyle iken her dinî cemaat, zamanla din ruhunu azar azar kaybederek onun yerine mânasız kalan hareketleri çoğaltmaktadır. Bütün eski dinlerin âkıbeti bu olduğu gibi İslâm dini de aynı kaderle karşılaşmıştır. Daha ilk asırlardan başlayarak müçtehidlerle fakihlerin bütün gayretleri İslâm'ı, hareketlerimizi en mükemmel şekilde düzenleyen bir dünya dini haline getirmektir. Felsefe, Aristo'nun felsefesi olduğu için reddedildikten sonra bütün emekler, mekanik ilminin çalışmalarında olduğu gibi, hareketlerin hesaplanması uğrunda harcandı. Birkaç asır sonra evvelkini de aratan taassubun zorbalığıyla içtihat kapısı kapanınca,

hep eski devirlerin hareket plânlarını yeni dünyada kullanmaya kendini mahkûm eden sefalet bütün İslâm dünyasını sardı. Bu ruh sefaletinden kurtularak İslâm'ın gerçek ruhunu yaşatan mutasavvıfların karşısına, her devirde cennet ticaretiyle geçinen kaideci ruhsuzlar dikildi. İslâm'ın bin yıllık tarihi, tarikat-şeriat mücadelesiyle geçti. Mânası olamyan birçok hareketleri, Allah'ın emirleri diye müminlere sunan şeriatçılar, ilk çağın sihirbazları tarafından yaşatılmış olan sihre bağlı sebeplilik (causalite magique) zihniyetini din içinde asırlarca yaşattılar. Allah'ın eseri olan kâinat nizamına aykırı pekçok olayları, Allah'ın eseri diye tanıtmakla dini yücelttiklerini zanneden bu zavallılar, kâh cennete götüren köprüyü canbaz ipi gibi tarif ediyor, kâh Peygamberi ilâhi huzura çıkaran Mi'rac gibi bir muazzam ruh hâdisesini cennetten gelen bir binek hayvanıyla ve bedenle izah etmek sûretiyle olayın değer ve mânasını hiçe indirici deli saçmalarına baş vuruyorlar. Devirlerin aşındırması içinde felsefî anlayışla beslenerek hayatıyeti muhafaza edilmeyen her dinin başına gelen bu âkıbet, insanı bütün hareketlerinde ihata eden İslâm dininin enginliğiyle gözüktü. Hattâ İslâm dini bütün açıklığıyla büyücülüğü, bakıcılığı yasakladığı halde din adamları, büyücü ve bakıcılara karşı açıkça mücadele açmadılar. Sadece onları reddetmekle kaldılar. Kendi çevrelerinde ise onların benzer metodlarla güyâ ilâhî tatbikat yaptılar. Esasen büyücülerin çoğu hocalıktan yetişme idi. Yunus'un bol bol eğlendiği bu madde dünyasına aktarılan ve bu dünyanın unsurlarıyla mace-rası tertiplenen cennet, cehennem, sırat vesaire gibi dinî gerçekler, müminlere bir alış veriş konusu olarak birer değerli veya zararlı metâhalinde teşhir edildi ve onların, menfaatleri hesaplamasını bilen zekâlarına başvuruldu.

Cennet cennet dedikleri
 Bir ev ile birkaç huri,
 İsteyene ver anlari,
 Bana seni gerek seni.

demmesini bilen bir Yunus gibi veli gelmeseydi, birgün cami kapılarında cennet anahtarları satılacaktı.

Zamanla yıprana yıprana birer otomatik hareket hahine getirilen ve bu şekilde emrolunduğu anlatılan ibadetler ise, iyi hesaplayan ve dikkatle kaydeden meleklerin tâkip ettiği bedende bir takım şekil değişimleri haline getirildi. El, ayak, baş, beden hareketlerinde maharet dindarlığın şartı oldu; bunlar dinin esasları sayıldı. Bütün ruh ve mânasından sıyrılan dinî hayatın bu şekilperestliğine zühdü takva adını verenler, bu vehimlerinin kaskatı gururu içinde gömülüp kaldılar ve bu yolda yürürken Allah'a götüren ahlâk yolunun izlerine bile rastlamadılar. Geçen asırlarda madde ile ruhun din dünyasında mücadelesi demek olan şeriat-tarikat mücadelesi, sonunda gerçek tarikat ehlinin azalmasıyla madde cephesinin kahir zaferini doğurdu. Dıştan görünüşüyle İslâmî hayatın kuvvet kazandığı bir tarihî ânu andıran zamanımız, iç yüzünden dinin madde dünyasına aktarıldığı ve İslâm ruhunun sihrî inançlar ve hareketlerle perişan edildiği bir devirdir. Cemaatin dinî hayatında Allah'a götüren aşk ile teslimiyetten bir damla bile gözükmüyor. Mecburiyetleri yerine getirerek azaptan kurtaran ve kendi kendine bir mâna taşımayan beden hareketleri, mûsikî, vaveylâ, seyahat, düşmanlara karşı zafer ve onlara beddua, kendilerinden olmayanlara hased ve lânet, bunların hepsi dinî hayatı doldurmaktadır. Ve bütün bunlarla elde edilmesi istenen, dünya nimetleridir. Hem de XX. asrın ruh sefaletleri bahasına meydana getirilen teknik vasıtalar ve bütün sevimli dünyamız, müminlerin ruhunu, onda menfaatsiz Allah sevgisine yer bırakmayacak kadar doldurmuş bulunuyor. Şayet bir gün, bir zümre imanlı müslüman genci ruhlarında isyan duyarak hizmet cihadına atılır da, "Alış veriş yerinde din adamının ne işi var? Devlet politikasına radyoda Kur'ân nasıl âlet ediliyor? Dua yapılan kürsüde soytarı bezirgânların işi ne? Kitap ticaretinde din âlimi ne arıyor? Gazetede din adına soygunculuk ne demek?..." diye bugünkü çürümüş kadroyu kırarlarsa belki o zaman İslâm'ın kurtuluşu başlayacaktır. Bugünkü müslüman gençliği, yine evvelkilerin kurduğu dinî

cihaz ve din tekniği üzerinde menfaatlenmek ve bu cihazı devam ettirmek için yetiştiriliyor. Böyle olması da tabîî görülmelidir. Çünkü onlar yine eskiler tarafından yetiştiriliyorlar. Bu gidiş, ne bir kurtarıcı isyana yol açacaktır, ne de dindarı birçok mânasız hareketler içinde bir teselli yaşatmaya çalışan yapıcı insan olmaktan çıkarak düşünen insan haline yükseltebilecektir. Namaz, bir damla vecd getirmedikten ve sonunda ruh huzuruna kavuşturmadıktan sonra elbette boş bir yorgunluktur. Ne şekilde olursa olsun, sadece onu kılmakla Allah'a borcun eda edildiğini söylemek, riyakârın muamelesini ve sahtakârın alış verişini tebrik etmektir. Üstelik insanları kımıldanan makineler haline getirmek istemektir. Ruhsuzluğun sonu tabiatıyla ahlâkı da inkâra götüreceği için hocanın haksızlığını ve ahlâksızlığını, hattâ şeriata aykırı hareketini göstererek bu hale itiraz eden saf müminin karşısına sihirbaz yapılı bir şeriat simsarını çıkartır ve şöyle söyler: “Sen hocaya bakma! O yolunu bulur, kendini kurtarır. Sen kendini düşün!” Asırlardır, milyonlarca müslümanın, yurtlarında aç ve sahipsiz inleyen mümin kardeşlerini çiğneye çiğneye ziyarete koştukları Kâbe’den dönüşte, onlar hakkında olsun biraz merhamet hattâ insanlar hakkında olsa da bir parça aşk ve muhabbet getirdikleri görülmüş müdür? Bu nasıl ibadettir, nasıl ibadettir ki müminleri Allah evinde birleştirdiği halde aralarında birlik ve kardeşlik doğurmuyor? Hâlâ İslâm âlemi hep birbirine düşmandır ve Kâbe’nin bekçileri de müslüman kardeşlerini soymakla görevlidirler. Siz Allah’a iftira ediyorsunuz. Allah böyle bir ibadeti emretmemiştir. Haccın mânası, ruhsuz bedenlerin sırf mekân değiştirme şeklinde muayyen bir beldeye gitmiş olmaları değildir. Haccın İslâm kongresi olan gerçek ahlâkî ve içtimâî gayesinin yanında büyük mistik değerini gerçekleştirecek olanlar, dini aşk ile kalbin ebedîliğe götüren yolu olduğunu bilen ve yaşayan gönüllerdir; bedenlerini, putlar gibi şekiller ve kütleler halinde kımıldatmakla Allah’a yakınlaştıklarını vehmeden ölü ruhlar değil.

Hareket, IV/38, Şubat 1969; III/1, 2.

DİN GÖREVİ

Dindar olarak yaşamak, devrinin ve cemiyetinin dışında yaşamak değildir. Dinin gayesi, insanın yaradılışının dışında aranmalıdır. Bu gaye, insanı sadece gerçek saadete kavuşturmaktır. Halkın her günü hayat mücadelesi içinde madde hırslarıyla bunalan varlığına ruh aşısı yapmak, büyük ruhları ise maddenin dünyasından ruhun dünyasına yükseltmektir. İnsanların arasında din görevlisi olarak yaşayanların bu görevi, halkı her yerde madde batağından çekip çıkararak onu Allah'a götüren yolda yaşatmak, hayat mücadelesini bu yolun yakınlarında yaptırmak için gayret ve kuvvet harcamaktan başka bir şey olamaz. Fertleri ve müesseseleri bu ilâhî bölgeye doğru itmek, sürüklemek için harcanacak pekçok gayretlerle fedakârlıklara ihtiyaç vardır. Yoksa güzel, nazenin seslerle taganni yapmak, canhıraş feryatlarla dualar okumak, hattâ iyi ahlâkın kaidelerini hurafe ve hikâyelerle süsleyip masallar halinde sadece anlatmak din görevi sayılmamalıdır. Hele hörmet namına övücü kelimelerin halka sıralanan dizileriyle insanı ürpertip kendinden geçirtici ihtişamlı, âhenkli telâffuzların din ile, dinî ruhdaki samimiyetle hiçbir alâkası yoktur. Mâbetteki merasimler, alışkanlık olmuş taşkınlıklar ve hislere hitap eden sağırlaştırıcı silâhlar dinî hayatın dışında kalırlar. Namaz kılan da kıldırın da birdir. Din adamı veya din görevlisi bunlardan bambaşka insandır. Hele müslümanların başına musallat olan ve dinî hayatın kumarbazlığını yapan her çeşit dolandırıcılar ise, onlar Allah'a götüren yolda cemaatın ruhuna saldıran haramîlerdir. İslâm'ın başına XX. asırda belâ kesi-

len bu zümre, kurtuluş ümitlerini de kahredecek kadar insafsız ve merhametsizdir. Mezhep, gazete, zümre, taife, gedikli kongreler delegesi, dinî neşriyat şampiyonu, şeyh, mürşit vesaire adı altında İslâm dünyasının ruhuna musallat olan bu şarlatan, bu mürâî sahte-kârların varlığı bugün İslâm'ın başında bulunan en büyük musibettir. Bunlar dinî bir iş yaptıklarını söyleyerek cemaat arasında ikilik yaratıyorlar. Bir zümreye yaranmak isterken öbür zümre hakkında kalplerde kin doğuruyorlar. Bir cemaatı överken, onların dışında kalanları kötülüyorlar. Sermayeleri övmek ve yermektir. Allah'ın kullarını kurtarma nedir bilmiyorlar. Kalplere tehdit ve korku salmak, bütün tılsımlarıdır. Böylelikle kendilerine ya bir saltanat veya kazanç kaynağı veyahut ikisini birden sağlamaktadırlar.

Din adamı, kendini başkalarına üstün görerek onlardan ayıran bir kâbus değildir. Bilâkis ruhların selâmeti yolunda yalnız kibrini, şöhretini ve servetini değil de, bütün varını harcamaya hazır bir fedakâr cihad adamıdır. Hep birbirlerine gayz ve itham yağdıran, maaş ve kazanç artırma maharetlerine sahip bezirgânlar din adamı denmez. Bunlar cemaatin başına musallat olan birçok belâların başında gelirler. Din adamı, kanunlarla nizâmlara musallat bir kara kuvvet değildir. Ruhlara nizâm ve hayat aşısı yapacak doktordur. Her sahada mücadelesini sevgi silahı ile yapmasını bilen ümit ve iman kaynağı bir varlıktır. Ruhları kurtarıcı olan her mücadelenin ön saflarında o bulunacaktır. Sözü ile, yazısı ile ve bizzat örnek olan hareketleri ile insanlığa selâmet yolunu gösterecek olan din adamını, her sefaletin ve ıztırabın barındığı yerde arayıp bulmalıyız. Hastahanede, hapishanede, muhtarip işçinin yanında, yalnız ve sahipsiz yaşayanların başı ucunda o bulunmaktadır. O, insan hareketlerinin uzanabildiği her yerde görevlidir. Yarınki insanlık cemiyetinin yararlarını sarmak işi, mutlaka dinin görevi olacaktır. Ancak bu, iddia ve itham dini değil, aşk ve merhamet dinidir; İslâm'ın ta kendisidir. Caminin kapısındaki dilenciye bile azaltmayıp, görevi namazı en baş tarafta kılmaktan ve bir de nikâh kaçakçılığından ibaret olan din adamı işsizdir. Resim günah mı, kolonya haram mı

diye sayıklayan, baş açık namaz kılınır mı kılınmaz mı münakaşasını yapan din adamı, sadece cemiyetin sırtında yaşayan bir parazit değil, dinin gerçek ruhunu unutturucu zararlı bir unsurdur. Bu din adamları sınıfı ortadan kalkmalı, onların yerini, Allah sevgisini yüzüne serpmeye kabiliyetli, fedakâr aşk ve hizmet adamlarından meydana gelecek, sağcısı ile solcusunu da birlikte kucaklayan asrın kurtarıcısı olacak din adamları almalıdır.

Zaman zaman kâh ceza hâkimi, kâh cellât rolü yapan, azametli tavrı ile kibir ve şiddette bir patron veya hükümdar gibi sorumsuz ve korkusuz din adamı, pek kötü ve sahte bir korkuluktur. Gerçek din adamı “bağrı başlu, gözü yaşlı” hizmet ehli, varlağından soyulmuş ve hayat kervanının en sonunda yürüyen bir neferdir. Onu korkusuz yüksek makamlarda, şiddet ve tehdit yerlerinde aramayacağız. O, dertlinin ve hastanın yanında, ümitsizlerin başı ucunda, muhtarip işçinin yardımcısı, sahipsiz köylünün dostu ve emek arkadaşısıdır.

İslâm dünyasının kavuklu müftülerle sırmalı taylesanlı şeyhülislâmlara ihtiyacı yoktur. Kalbinde analığın sırrını taşıyan, sabır ve sevgi mürşidi ilköğretmenlerle hizmet ve şafkat âşık hastabakıcı hemşirelerle, telkinci ve temizleyici, aynı zamanda ruhlara teselli sunan, kinleri unutturan hapishane hizmetlilerine ihtiyacı vardır. Kavuklular değil, kalpliler din adamlarıdır. İnsan sevgisine yüz çevirip, tabiat aşkı tanımayan dinî hayat, kin ile yumrukta sembolleşen barbarlıktan başka meyve vermiyor. Bugün İslâm’ın edebiyatı yok, felsefesi hâlâ yapılmamış, ahlâkı sistemleşmemiş, efsanelerin yığını binbir gece masallariyle mızrak ve kargıları birleştiren korku ve tehdit kompleksi ile gerçekte hiç ilgisi olmayan kaba bir duygusuzluk, “müslümanız!” diyen milyonlarca insan yığını yaşatma dâvasındadır.

Din görevlisi, ahlâkı ile halka örnek olan kimsedir. Onun en başta görevi, insanların sefaletlerinin yanında yaşamak, ister vücutta ister ruhta gözüksün, lâkin her halde ruhu sefelete sürükleyecek olan acıların yıktığı varlıklara uzanıp onları yerden kaldırmaktır. Din görevlisi, ruhların kurtarıcısı, ahlâk yaralarımızın doktorudur.

Genç kalplerin iç yaralarının usanmaz tedavi edicisi, bir eli ile sağ- da öbür eli ile soldaki kardeşinin kalbini dinleyen, kin ile kibirden temizlenmiş, menfaatlerden sıyrılmış, nefsini unutmuş, kalbi ve ka- fasiyle Allah'ın bütün kullarının imdadına koşmak isteyen, dünya gözüyle gönülsüz, Allah gözünde kahraman hizmet eridir. Âyin, te- rennün, taganni, temcit onun işi değildir. Böyle bayağı hareketler, ruhları selâmete kavuşturma mesuliyetini omuzlarına yüklenen, ruh- larımızın sahibi olan insanların işi olmaktan uzak kalırlar. İslâm'ın aslında ruhban sınıfı olmadığı gibi işi gücü merasim ve taganni olan din adamları sınıfı da yoktur. Bunlar sonraki saltanat devirlerinin uydurmalarıdır. İmam, müezzin, müftü ancak bu görevleriyle kendi- lerini din adamı zannetmesinler. Esasen bunların ilâhî görev organ- ları olarak tanınmadıkları da son yıllardaki Diyanet projelerinde hep kendilerine yüksek maaş bağlanması dâvası üzerinde durulmasın- dan anlaşılıyordu. Halkın böyle bir parazit sınıfından hoşlandığı ka- bul ediliyordu. Halbuki bunların varlığının hiç olduğu meydandadır. Onların görmede olduğu işleri yapmakla beraber, gerçek mânasıyla din görevlerini benimseyecek bir sınıf insanın yetiştirilmesine ve hayat sahnesine çıkarılmasına bugün her zamandan ziyade muhtaç durumdayız. Çünkü maddeyi putlaştıranların taşkınlığı ile madde putlarının fezalara yükselen heybeti, ilâhî dâvayı boğmak azminde- dir. Çünkü bedenlerden ve yüzlerden silinen haya duygusu, şimdi- den bir efsane olmak üzeredir. Artık sefillerin feryadı ruhlarda bir iz bile bırakmıyor. Böylesine duygusuz bir insanlığı kurtaracak olan- lar, tehditçilerle terennümcüler değildir. Baba, Almanya'dan kaçır- dığı arabanın direksiyon zevklerine bağlanmış yaşarken, oğlu spor sirklerinde sarhoş dolaşan, tüccarı vurguncu, kontrol organları hır- sız ve rüşvetçilerle dolu bir cemiyet teşkilâtı içinde helâl rızkını ka- zanma sevgisi bir efsane, bir serap olmuşken, radyoda Kur'an oku- tulmasını dindarlık diye karşılayan, şehirler ve kasabalar, hattâ köy- lerin eşiğine kadar henüz aşk ve iman çağında serseri mücrim ve şa- ki olanlarla dolduğu bir devirde dolandırıcı tüccarları ile saf kalpli fukarası Hac yolunda günah çıkarmaya koşan, hoca talebesinden çe-

kinirken delikanlı, talebe birliklerinde devletten kaptıkları bol tahsisatı paylaşma yarışında yuvarlanan, gençliğe örnek olması lâzım gelen profesörleri fâhiş fiatlarla kitap ihtikârı yapmaktan utanmayan, kürsüsü para, öğretimi para, gazetesi para, iktidarı para, seçimi para kuvvetiyle kazanılan bir cemaatin içinde telâffuz, terennüm ve taganni ile, efsanecilikle ve cansız öğütlerle yapılacak din görevi yoktur. Bugün bunlarla yapılacak hiçbir şey yoktur. Gerçekte din, asrın gündün güne artırdığı bunca sefaletlere karşı koyacak en kuvvetli silâhtir. Ancak bu silâhı kullanmasını bilenler din görevlisi olabileceklerdir. İslâm'ın bugünkü yetim ve elemli manzarası, böyle bir din adamları zümresinin yetişmemiş olmasındandır. Bu sebepten İslâm dünyası gerçekten sahipsiz bulunuyor. Din adına Hac yolunda bile soyulanlar, âdetâ beyinlere kaynar yağ dökerek, mesuliyet duygusundan sıyrılmış, bilgisiz ve iradesiz bir sömürücü zümrenin, cemaatin başını çekip karanlıklara sürüklediğini fark etmiyorlar.

Din adamı kalabalıktan değil, Allah'tan kuvvet alacaktır. Onun büyük Yalnız'a iştirak vasıtası kendi ferdi ruhudur. Ruhunu köprü olarak kullanmakla Allah'ına ulaşacak ve cemaatı da bu yoldan geçirip Allah'a ulaştıracaktır. Bunun için kendi ruhunun ıslahına, ihyasına çalışması lâzımdır. Ticarethaneyi, fabrikayı ve cemaatin başları üstünde sürülen saltanatı bıraksın. Yalnızlığı ile Allah'ın saltanatına sığınsın. O, maaşı, mertebeyi, devlet kapısını, telâkatı ve siyaseti unutsun, sonsuzluğa saldırdığı kendi ruhunu arasın, onun arkasından koşsun; cemaat kendiliğinden onu takip edecektir. Bu yolda yalnız Allah'a bağlanan büyük ferdiyetçi ruhların hiçbir karşılık beklemeden halkın hizmetine atılmaları asıl dinî cihattır. Cemaatin binbir hizmetine kendini adayacak olan hakiki din adamları, bütün kuvvetleri ile bütün varlıklarını halka verirler, ondan hiçbir şey almazlar. Allah'a dost olmasını bilmeyen milyonların meydana getirdiği kalabalıklar ise birbirlerini yerler, fakat insanlığı yükseltmez ve ruhları kurtarmazlar. Allah yolunda atletizme bağlanan bir ruh, büyük fertlerin ruhu insanlığı kurtarır. Kalabalık arayanlar, tıklım tıklım dolu hapishanelerle tımarhanelere ve

şehirlerin neşeli caddeleriyle pazarlarına koşsunlar, bize Allah'ı arayan bir ruh lâzımdır.

*

Çalışmaları A'dan Z'ye kadar ıslaha muhtaç bulunan din görevlisinin gerçek ödevleri ne olabilir?

Önce cemaat içinde ayrılık doğuran fitne vesilelerini ortadan kaldırarak ruhları birliğe kavuşturmak; görüşleri, siyasî ve içtimâî doktrin ve zihniyet ayrılıklarını yok edici terkiplere ulaştırmak. Bu gayeye varmak için kin ve gayz dâvalarını unutturan sevgi ve kalp egzersizlerine baş vurmak. Yeni kurulacak içtimâî müesseselerde çocuğun yetiştirilmesine, gençliğe ideal aşısı yapılmasına ve kadınlığın yükseltilmesine çalışmak. Patron denen gaddar ve merhametsiz muhterisler kütlesinin pençesinde ezilen emek ve hak sahiplerinin haklarını ararken, bu sonuncuların kalplerini kaybetmemeleri ve Allah'a bağlılıklarını unutarak hoyratlaşmamaları için onlara sürekli olarak ümit ve iman aşısı yapmak. Dünyamızda gitgide şiddet kazanan hırsların saldırısına uğramış zenginlerin kalbini menfaat canavarının zehirli dişlerinden koruyabilmek ve ona hemcinsi hakkında aşk ve merhamet duygularını akıtabilmek emeliyle, onların ruh sefaletlerinin yanından ayrılmayıp her adımda tedavilerine çalışmak. Sahipsiz gencin ruhuna, bizzat kendi anlayacağı dille ümitler doldurmak. Dinci gazetenin bugünkü haliyle âlemi iğrendiren kapkara yüzünü, şiddet ve saldırı şimşekleriyle çamurlarından temizliyerek sevgi ile şefkatin şafaklarında parlatmak. Bugün mânasız bir kâbus halinde boşlukta duran din terbiyesini okulda olduğu gibi hastahenede ve hapishanede bile inanan ve inanmıyan bütün ruhları hayran kılacak bir ahlâk heyecanı ve bir insanlık aşkı seviyesine yükseltmek. Her dersin öğretmenliğini, her hakikatın hizmetkârlığını yapmaktan zevk almak. Allah'ın kullarına hizmetin, Allah'a hizmet olduğunu bilen ve böylesine hizmeti ibadet yapan bir hastabakıcı hemşire ordusu yetiştirmek. İlkokul öğretmeni olacak annelere de aynı aşkı ve aynı ideali aşilayarak İslâm kadınlığı-

nı böyle bir ideal seviyesine yükseltmek. Bugün baştan ayağa varlığı maddî ve manevî yaralarla kaplı bulunan köylüye din adına mekanik hareketler yaptırtarak onu uyuşturan sömürücü şeyhlerden, kumarcı mürşitlerden kurtarıp halkın bunlarla alâkasını kesmek. Bugün din önderi, dinî gazeteci, din büyüğü hüviyetlerine bürünerek kendilerini övmek ve karşı saflara sövmekten başka bir iş yapmıyan soyguncu önderleri cemaatin hayat saflarının dışına atmak. Şimdi şehirlerde bile gerçekten medenî hayatın, insanca yaşayışın istenmesini değil de, hasretini çekmesini bile bilmeyen Allah'ın bu zavallı kullarına insan sevgisini, insan gibi yaşama sevgisini sunmak. Müminleri, insanın kâinattan daha büyük, ona çok üstün ve onunla asla ölçülmez değer taşıdığına inandırmak. İnsana hörmet, insanlara hizmet, Allah'ın kullarına merhamet sevgisini insanoğlunun temel iradesi haline koymak...

Hareket, III/28, Nisan 1968; II/1, 2.

TOPLUMDA DİN ADAMININ GÖREVİ

Din adamı kime denir? Din adamı dindar insan demek değildir. Toplumun din hayatında üzerine görevler almış olan kimse demektir; Allah ve kul huzurunda cemaatin din yaşayışından mesuliyet yüklenmiş olan insan demektir. Din adamına mesuliyet yükleyen görevler nelerdir? Bu hususta yolumuzu bulmak için arayacağımız aydınlık ne olabilir? Bu görevleri bir hukuk mecellesinden mi veya bir felsefe sisteminden mi çıkaracağız? Ne o, ne bu; aydınlık kaynağı ararken Peygamber devrine döneceğiz. Peygamber devrinde din adamı ne yapıyordu? Din adamlarını görevlendiren bizzat Peygamberdi. Din adamı örneklerini de ashabta buluyoruz. Bugün din adamı, o devirde ashabın yaptığını yapacaktır. Aynı zamanda asrımızda içtimaî münasebet şekillerinin ne kadar çoğaldığı ve münasebetler sahasının ne derecede genişlemiş olduğu düşünülürse din adamının görevinin o nisbette çoğaldığını kabul etmek lâzım gelecektir. Peygamber devrinde din adamının görevi cemaate hizmet dâvasıydı. Ümmetin, hayat yüküyle sürçen, sakatlanan ruhunu tamir, sonsuzluk yolculuğunda bulunan Allah kullarına hizmet ve yardım dâvasıydı. Bugün maddenin eskiye nazaran çok daha ağırlaşan yükü altında bunalan ruhları kurtarmak zorundayız. Madde-nin yanında âdeta belli belirsiz bir hüviyete sahip olarak varlığınıza sığınan ruh neden ibarettir? Bizdeki insandan ibaret ferdiyetimize sığınan ruhu her tarafından çevirmiş olan madde, şu küçük dünyamızı kuşatan kâinat kadar ağır cüsselidir. Dışımızdaki âlemi dolduran bütün varlıklar bizim maddî saadetimiz için birer vasıtaadır;

hepsi de hayatî kuvvetlerimizin kaynağıdır. Vücudumuz, o da hayatî kuvvetlerimizin merkezini teşkil eden bizi, bütün maddî kuvvetlere mahkûm eden cihazdır. Bizzat ruh yapımızı yoklayınca onda barınan şahsiyetimizin birbirini iç içe daireler halinde çevreleyen üç unsurdan meydana geldiğini görüyoruz: Bedenimizden ibaret maddî unsur, kendi iç yapımızın eseri olan şahsî tarihten ibaret ruhî unsur, bir de cemiyet içindeki yerimizin ruh hayatımızdaki tesirini teşkil eden içtimaî unsur. Bedenimizin tesirini ruhî şahsiyetimiz zamanla azaltmakta ve bizi çocukluktan erginlik çağına geçirmektedir. Ancak içtimaî yaşayışın bize bahşişleri olan mevki, şeref, büyüklük, saadet ve ikbâl kuvvetleriyle istekleri, ruhî şahsiyetimize karşı koyan, ona düşman kuvvetlerdir. Bütün bunlar maddî şahsiyetimizle birleşerek ruhumuzu törpüleyen kuvvetlerdir. Dünyamızda büyük adam, devletli insan olabilmek için kendi samimi şahsiyetinden hergün bir parça feda edenler, bütün insanların sayısına yakındır. Şeref ve ikbâl emelleri, maddî şahsiyetimizin yardımcısıdır, bunlar maddeye bağlı ihtiraslarımızın emrindedirler.

Bütün bu tehdit edici kuvvetler arasında bunalan benliğimizle biz bize yetmiyoruz, Allah'a uzanmamız lâzım geliyor. Allah'a uzanmada halkın yardımcısı din adamlarıdır, irşad adamlarıdır. Irşadsız insan yeryüzünde yalnızdır, yolunu şaşırmaya ve karanlıkta kalmaya mahkûmdur. Din ise insan ruhu için sonsuz kuvvet kaynağıdır; dindar adam, başkalarından kuvvetli ruha sahip olan insandır. Ruh kuvvetini cemaat içinde hâkim kılmak devirlerin zaferidir; böyle devirler insanlığın altın devirleridir. Ashab devri gibi onun tertemiz devamını bir defa daha devletimizin Anadolu'da kuruluş asırlarında görüyoruz. Filhakika Osmanlılar büyük Peygamber'in ve O'nun etrafındaki parlak yıldızların açtığı yolda yürüdüler. Ancak bu eser, kendiliğinden doğmadı. Fatih'in yanında bir Akşemsettin, Yavuz'un yanında Zenbilli Ali Cemâlî vardı. Bu büyük din adamları, onları irşad ederek bulundukları kemâl mertebesine ulaştırdılar. Fatih İstanbul'u aldıktan sonra, Bizans'ın kalbi olan şehri Türklerden kurtarmak gayesiyle Avrupa'da büyük bir Haçlı ordusu

hazırlanıyordu. Bu hâdis e Türk sultanını telâşa düşürmedi. Çünkü o, ruhlarda salatanatını kurmuştu. Adaletinin tahtı hiçbir kuvvetten korkmayacak kadar sağlamdı. O telâş etmedi; lâkin Rum piskoposlarından bir heyet Haçlıların merkezi olan Paris'e koştu. Müslümanların elinden kurtarılmasına karar verilen Hristiyan devletin ruhanîleri, Haçlıları şaşırtan şu ültimatomu verdiler: "Sakin bizi kurtarmaya gelmeyin. Gelirseniz bizi karşınızda bulursunuz. Biz Türk sultanı ile çok iyi anlaştık. Ondan ayrılmak istemiyoruz."

☞ Büyük atamız Yavuz Sultan Selim'in ilme ve âlime hürmetini ifade eden pek meşhur bir hâdiseyi de anlatmak istiyorum. Yavuz Mısır'ı aldıktan sonra bu ülkenin idaresini bir Kölemen'e teslim ederek İstanbul'a dönüyordu. Ordu, Adana civarında yürürken, Padişah kendisinin sol tarafında at üstünde giden, Sinan Paşa'nın Mısır'da düşman tarafından katledilmesiyle tâyin ettiği yeni sadrazam Yunus Paşa'ya dönerek, "Ne dersin Yunus, Mısır'ı da aldık," diye söz açar. Bunu fırsat bilen yeni sadrazam, "Evet Padişahım, Mısır'ı aldık ama eğer Firavunlar ülkesini bir Kölemen'e bağışlayacağınızı bilseydik kullarınız ardınız sıra gelmezdik" diye cevaplandırır. Bu sözün altında belki de devleti sarsabilecek gizli bir fitne kazanının kaynadığını sezen hikmet sahibi hükümdar kılıcını çeker ve bir vuruşta sadrazamın kellesini düşürür. Yine de hırsını alamaz ve atını mahmuzlar. Padişahın sağ yanında at süren kazasker İbn-i Kemâl heyecan içindedir ve geride kalmıştır. Padişah ona dönerek yanına gelmesini işaret eder. Maalesef İbn'i Kemâl'in atı, Padişah'ın yanına vardığı anda yerdeki iri çamur yığının a basarak çamuru padişahın üzerine sıçratır ve kaftanını baştan aşağı çamura bulaştırır. Bu hareket üzerine korkudan titremeye başlayan kazaskerin hayret bakışları önünde Padişah atından iner, kaftanını çıkarır ve kaftancıbaşıyı çağırarak ona teslim ederken şu sözleri söyler: "Alınız bunu, tabutuma örtünüz. Zira ulemânın atının ayağından sıçrayan çamur dahi bizim için şereftir." Nesiller için bir ilim müzesi olacak o kaftan hâlâ onun tabutunu örtüyor. Lâkin ibret alacak ziyaretçiler yok, onlar ölmüştür.

İnsanlığımızı ebediyen hayran bırakacak bu hâdiselerin misâ-linden sonra devrimize geçelim. Bugün ne için din adamı gözden düşmüştür? Ne için onlar cemiyetin en büyük adamları, örnek in-sanları olmaktan uzaktırlar?

Biliyorsunuz ki memleketimizde XVII. asırdan sonra din ada-mı yerinde olanların çoğu, devlet ihtirasıyla yüklü ruhsuz bedenler-di. Servet, ikbâl ve tahakküm ihtirasları, tam üçyüz seneden beri din adamı müessesesini, bu ilâhî emanet yuvasını çürütmektedir. Dinî kuvvete hörmet ve itibar, o günden beri sarsılmaktadır. Dinî yaşayı-şın eseri olan ruh kuvveti de onlarla birlikte kayboldu. Zaaf, ahlâka sirayet etti. Üç asrın sonunda, nihayet bedbaht devrimizde din ada-mının görevi diye bırakılan miras pek acıklı bir şeydir: Teganni ve ticaret, cehaletle taassup ve bir de medenî hayat önünde kabullenil-en aşağılık duygusu. Din adamının ruhlardaki hâkimiyeti yok olun-ca maddenin hâkimiyetini yaşatan zümre, dini şiddet ve hoyratlıkla mahkûm etmeye koyuldu. İslâm dünyasına komünizmin sokulmuş bulunmasından mesul olan din adamlarıdır. Otomatik ve maddî ha-reketler dünyasına kapanıp kalan İslâm dâvası, onu bu hale koyan ehliyetsiz din adamlarının elinde ruhunu kaybedince İslâm'ın cemi-yet içindeki rolü tanınmaz oldu. İslâm memleketinde Yeşilay mües-sesesinin varlığı bunun canlı misâlidir. Bu müessese, İslâm ülkesin-de din yasağının hiçe sayıldığını ve bu yüzden kendisine sığınmanın gerekli olduğunu gösteren delilin ta kendisidir; İslâm'ın modern cem-iyetimizde faal rolü olmadığını göstermektedir. Hakikatte İslâm cemaatı Yeşilay'a değil, Yeşilay İslâm'a sığınmalıydı.

İslâm'ın bizzat kendi içinden müessiriyetini kaybettiği ve dinî müesseselerin, ruhunu kaybetmiş iskeletler halinde kaldığı bu de-virde bir de cemiyetin manzarasını düşünelim:

Büyük sanayi hayatında günlük emeğiyle geçinebilen ailelerin kadınlı erkekli bütün fertleri ekseriya fena şartlar içinde çalıştıkla-n halde harîs zenginlerin, patronların bir nevi esirleri haline gel-mişler. Aşırı sefahat ve hayâ tanımayan taşkınlıkla sonsuz sefalet tabloları yanyana yaşıyor.

İnsanı sarhoş eden hırsların bağlandığı sayısız keşifler, bendi-ni yıkmış bir lüks ve israf yarışı yaratmakta; madde, kazanını patlatıp fışkıran kızgın ateşten bir mâyi halinde âlemde zaferini ilan etmektedir.

Hakk'a iman unutulmuş; vicdan boş bir kelime halinde kalmış; merhamet, tıpkı hastalık, sakatlık gibi çirkin görülüyor.

Fabrika bacasının sanki delmek ve yıkmak istediği göklerden ilham ve rahmet bekleyen kalpler perişan, ağlamaktadırlar.

Bu hengâmede insan ne hâle gelmiş? Yüzlere bakınız bir kere; nurdan eser kalmış mı? İçerisinde bir damla rahmet barınan bakış bulamıyorsunuz!

Sefaletimiz korkunçtur. Bugün her köşe başında, her mektep kapısında katil bir kumar masası mâsum yavruları bekliyor. Sefil bir çehre ve bir aile ile birkaç çocuk yine müslüman çocuklarının ruhlarını katleden kumarın getireceği kazançla geçinmektedir. Spor, vahşeti düşündüren bir boğuşma halini almış; alkol ücra köylere kadar vatan ufuklarını sarmış bulunuyor. Otomobil denen koca bir tank kadar ağır belâ dalgası etrafa saldırarak alacak can arıyor. Ondan korkunuz, çünkü kanuna sığınmış bir musibettir. Asrımızda medenî hayat, aşk ve ilham vasıtaları ortaya koymuyor; korku ve dehşet vasıtaları yağıdırıyor bu insanlığın rahmet bekleyen sinesine.

Kış ve yaz, gece ve gündüz, yollarda çıplak ayaklarla paçavralar içinde sürünen yüzlerce, yüzbinlerce yavruları düşününüz: Bunlar bizim çocuklarımızdır. Hastahane kapılarında yine yoksullarla sahipsizler sürünüyor. Bunca sefalet içinde açların feryadını boğmak için vicdansızlıktan yapılmış nice lüks, israf ve propaganda vasıtaları var!

Halkın feryadı olması lâzım gelen gazete, hiçbir zaman doymayacak midelerden fışkıran ihtisarların tellâlıdır: Sefaletlere sefalet katar. Felâketlerle sefaletler gibi şekavetler ve cinayetler de onun sermayesidir. Millî sahne nasıl bir yerdir? O ne yapmak istiyor? Sinema ile memleket radyosunun bir içtimaî dâvası yok mudur?

Cemaatin sahibi yok mudur? Hiç şüphe edilmez ki ibadethanelere dolup taşan cemaat, bir türlü bulamadığı sahibini aramaktadır. Bugün engin bir rahmet eli arayan yüreklerin şifa bularak ruhların kurtarıldığını kabul edemeyiz. Kurtuluş vâki olsa şu acıklı neticeyle karşılaşmazdık: Çocuk itaatsiz, insan hörmetsiz!

Bütün bu sonu gelmeyen sefaletlerden ruhları kurtarma işinde ön safta yer alması lâzım gelenler din adamlarıdır. Asrın en ağır yükünü omuzlarında taşıyacak olan onlardır. Artık din adamlarının teganni ve terennümlerle vakit geçirmelerine vedâ edelim. Kur'an'ı süsleyecek olan dinî güzelliştir, şarkıcılık değildir. Mevlithan diye bir esnaf zümresinin meydana çıkması İslâm'ın ruhuna aykırıdır. Din ticaret metai değildir. Ticaret hayatının rekabet, fiyat ve mülkiyet meseleleri dinî ruha sirayet edince onu boğar, mahveder. Kur'an okuma eşya gibi satılmaz. Mevrit okuma bir sınıf esnafa tahsis edilemez. Bütün bunlar İslâm'ı içinden batırmaya kâfi felâketlerdir. Bugün dinî hayatta müslüman cemaatını ve gerçek iman temizliğini bozmaya yeterli bir talihsizlik de var. Bu, "İslâmî" denen neşriyattır, din ticareti yapan gazete ve kitaplardır. Halkı istismar için cahillerin, kumarbazların, soyguncuların idare ettiği bu ticaret ve şöhet yarışması, İslâm'ın ruh ve dâvasını hergün biraz daha gözden düşürmektedir. Onlara el sürmeden önce onların sahiplerini ve hakikî gayelerini yakından tanıyalım. Sonra da eserdeki sözlere, serâpa satış ve riya olan sözlere değil, telkin ettiği ruha dikkat edelim. Bunlar, karşı cepheyi tel'in ve itham yoluyla müminlerin kalbini çelen samimiyetsiz kurnazlardır. Taif'de dinini yayarken halktan gördüğü ezâ ve cefâyâ rağmen beddua etmeyerek "ben rahmete memurum" diyen büyük Peygamber'in açtığı yol hilâfına etrafa lânetler ve ithamlar yağdıranlar yok mu, İslâm'ın içinden ve asıl düşmanları işte onlardır.

Bütün bu işler geçmiş asırlardan kalan kara kaplı kitapların karıştırılmasıyla başarılmaz. Din görevlisi cemiyet hayatının her tarafına uzanacaktır. Öğretmen olacak, hukukçu ve iktisatçı olacaktır. Hastabakıcı ve hapishane mürebbisi olacaktır. Hekimlerin arasına

girecek ve nefsinı fakirlerle sefillerin hizmetine adayacaktır. Din görevlisi, menfaat ve devlet hırs ve emellerini mutlak surette reddeden hizmet aşkı ve ibadet hırsıyla dernekler ve teşekküller meydana getirecek, buralarda hayat sefaletlerinin, ruh ve ahlâk yaralarının tedavisine çalışacaktır. Bütün bu işleri, para ile Kur'an okuyan güzel ses satıcıları, takdimli, tumturaklı saltanat ve sınıf merasimleri ile düzenli duaların sanatkârları, cennet ve huri tellalları, dinî duygu istismarcısı neşriyatçılar yapamazlar. Belki dinî cemaati herşeyden önce bu şarlatanlardan kurtarmayı dâva edinmenin lüzumunu anlamış ahlâk ve hidayet idealcisi bir nesil bu görevleri yapabilecektir.

Bugün, bütün ruh ve mânasını kaybeden örf ve âdetlerin cansız yığını halinde bir iskelet gibi duran dinî hayatı tutup kaldırmak, ona Peygamber'in getirdiği ruh ve mânayı getirmek için, bugünkü din müesseseleriyle din adamlarının hiçbir rolü ve fonksiyonu kalmamıştır.

Yeryüzünde insanlığın en büyük dâvası olan düşünen insan idealini yeniden yücelten işini bunlar göremezler. Çünkü bu müesseseler ve bu zümre, düşünen insanı yükseltme işinde insanlığın en büyük zaferini dünyaya getiren İslâm dinini, onu yapıcı insan dâvası haline getirmekle içinden yıkmışlar ve çürütmüşlerdir. Herşeyden evvel bu dâvanın, onların elinden kurtarılması lâzım geliyor. İslâm'ın yeryüzünde büyük bir vazife göreceği zaman pek yakınlaşmıştır. İnsanlık, her taraftan yıkılıp viran olan ruhunu kurtarıcı arıyor. Para ile namaz kıldırın imam ve toprakbastı tellâlları olan hac delilleri bizi Allah huzuruna çıkaramazlar. Ruhunun her köşesi fitne ve menfaat, hased ve kazanç kurtlarıyla delik deşik olmuş bir cemaata müslüman cemaati denmez. Cami yaptırmakla din kurtarılmaz. Ruhumuzu imar etmemiz lâzım geliyor. Dünyasına isyan etmeyen ruh Allah'a teslim olmamıştır. Camileri dolduran kalabalık halkın, kenardaki kunduralardan farkı olmuyor. Cemaat, insan vücutlarının topluluğu değil, ruhların birlik içinde toplanmasıdır. Etrafımızı saran bunca sefaletleri görüp de bunca nimetlere sahip

varlığımızdan edep duymadıktan sonra yaratana hörmetin mânası nedir? Biz bu halde iken namazdaki hörmet ve edep duruşumuz riya olmuyor mu? Dinî hayat, riyanın sınırları dışında, din adamlığı ise âhîret ticareti ile bezirgânlığın çok yükseklerinde, bunlarla asla bağdaşmayacak ulvî görevlerdir. Ruhumuzu Allah'a götürecek içsel tecrübeye girip onda derinleşmek sûretiyle düşünen insandan ibaret gerçek varlığımızın sahibi olan Allah'ı arayan ve bütün hayat emellerini ona bağlayan bir neslin İslâm dünyasında seferber olması, yarının insanlığını kurtaracak biricik ümittir. Bu neslin bahtiyar müjdecileri ise Yunus'lar ve Mevlâna'lardır.

Peki ne yapmak lâzım? Ümmete hidâyet yolunu nasıl göstermeliyiz?

Herşeyden önce din adamları cemiyet hayatının her köşesine nüfuz etmeli, hayatın her sahnesinde vazife almalıdırlar, öyle ki mihrapla minberdeki vazifeler en sonuncu görevleri olsun. Din adamlarına çevrilerek bu görevleri gelişigüzel sıralamaya çalışalım:

Okuyacaksınız, okutacaksınız: Kürsüde, minberde, mektepte ve üniversitede. İlmin en büyük ibadet olduğunu halka öğreteceksiniz. İlmin dine aykırılığını düşünmek şöyle dursun, ilâhî hikmet olan kâinat nizâmının tanınması olduğunu anlamakta gecikmeyeceksiniz. Kurtuluşunu bekleyen bir cemaatin muallimleri olacaksınız. Dilencilik, büyücülük ve particilik gibi zilletleri ve reziletleri sizler yok edeceksiniz. Cemaate İslâm nûrunun özü olan hörmet ahlâkını aşılayacaksınız, kararmış yüzlere böylelikle nûr getireceksiniz. *Hörmet ahlâkı nasıl olur?*

Dernekler açacaksınız, her yerde hemcinsinize yardım elini uzatacaksınız: Şehirde, köyde, hapishanede ve hastahanede. Sosyal yardım müessesesinin sahipleri başkalarından önce sizler olacaksınız. Bugünün intifa ve eğlence dernekleri yerine kimsesiz çocuklar, yetimler, sahipsiz kızlar, veremliler, kanserliler, hattâ işsizler için kurtuluşun kapıları sizin ellerinizle açılacaktır.

Allah diyebilen, demesi gereken ve her tenefüs eden varlığın

yanında bulunacaksınız: Üniversite profesörünün veya tımarhane-deki akıl hastasının, şaşkın tüccarın ve sahipiz gençliğin.

Her içtimaî ve insanî vasıtaya el koyacaksınız: Kitaba, gazete-ye, şire, romana, sahneye ve sanata.

Her varlığın haline hörmet edeceksiniz ve her varlığın kendi diliyle konuşacaksınız. Şerire, şakiye ve komüniste bile hakaret et-meyeceksiniz. Rahmet diliyle kalpler fethedeceksiniz.

Şiddete düşman, rahmetle şefkate hayran olmasını bileceksi-niz. Her zümrenin ve her türlü sefaletin yanında yaşadığınız halde kendi varlığınızdaki ve kendi inandığınızdan zerre kadar fedakârlık yapmayacaksınız. Her ne gaye uğrunda olursa olsun para ve men-faat endişelerinden uzak duracaksınız.

Görevleriniz pekçoktur, ümmetin sefaletleri gibi sayısızdır. Ancak bu yollardan gidilerek ümmete rahmet kapıları açılacaktır.

Hareket, V/57, Eylül 1970; 11/2.

DİN TERBİYESİ

Bir fikir ve ideal sisteminin ne olduğu bilinmeden onun aşısını yapmak daima sapıklığa, bazan da felâkete götürücüdür. Dinin mahiyeti hakkında fikir ve felsefe dünyasında hiçbir görüşe sahip olmadan gelişigüzel din terbiyesi yapmak, hatta bazan dine karşı gelen sapkınlıklara yol açmaktadır. Bizde fikir ve felsefe âlemi son asırlarda dini, siyasî otoriteyle başbaşa yürüyen alelâde bir inzibat kuvveti olarak kullandılar ve onu her zaman dıştan gelen korku ile yürütülen bir disiplin hâlinde telâkki ettiler. Bu yüzden din terbiyesi, sadece bir korku ve baskı terbiyesi oldu. Elli yıl önceki otoriteyi deviren zihniyet, dini kökten baltalarken fikir ve felsefe âleminde din meselesine yer vermedi ve dini halkın hurafeler dünyasına fırlattı. O günden beri din, halkın düşüncesine terkedildi. Aşâğı ve kültürsüz tabakanın iptidâî istekleri ile hayâl ve vehimlerinin dünyası olarak kaldı. Halk onu alelâde hisleriyle ham hayâllerinin sığınağı halinde bağrına bastıkça münevverler ondan uzaklaştılar, dini küçümsediler ve halkın kendi kendisini avutmak için kullandığı bir teselli unsuru halinde halka bıraktılar. Düşünce dünyası dine çevrilmez oldu. İlim âlimlerin, din cahillerin dünyası diye kabul edildi. Zira din adamı denen gerçek cahiller, din hareketini ilme karşı koymuşlardı. İşte din adamı olarak halkın din terbiyesini bu cahiller ellerine aldılar. Bunlar muvaffak olmak ve kontrolsuz olarak tek başlarına cemiyetin akışına kumanda etmek için, önlerine çıkan bütün değerleri yere vurmak ve tekmelemekte tereddüt göstermediler.

Bu elim sahnede İslâm dâvasının bin yıldır bekçiliğini yapanların çocukları azap duyarak için için ağlarken, dine karşı olan zümre sadece eğleniyor, tezyif ediyor ve tükürüyorlar. Bu tüyler ürpertici manzaranın karşısında eğlenme, lâkayitlik ve tezyif ise bize en büyük ızırabı vermektedir.

*

Nesilleri Allah'sızlıktan, aynı zamanda din adını dini içinden çürüten bu davranışlardan kurtarmak için nasıl bir din terbiyesi verilmelidir?

Evvelâ şunu söyleyelim ki din cehaletin değil, ilmin ve hikmetin, felsefenin konusudur. Din terbiyesi halkın ve cahillerin işi değildir. Halkı soymak için onun dalkavukluğunu yapan cahil zümre, bu sahayı terkedip uzaklaşmalıdır. Din dâvası imam ile müftünün ve mevlidhanın değil, âlimlerle düşünürlerin işidir. İmam ile müftü sadece birer memurdur. Mevlidhansa bir soyucudur. Din meselesini bir fikir ve felsefe konusu olarak ele almayan üniversite, kendisine güvenen bir milletin ruhuna ihanet etmektedir. Laiklik rejimini benimsedikten sonra da halkın dinî hayatını idameye mecbur olduğunu hisseden, lâkin onu aşağı tabakanın, cahillerin istediği, hem de büyücü, bakıcı zihniyetine sahip sinsi ve cahil istismarcıların istediği tarzda idareye mecbur olan rejimin bu hâli pek acıklıdır. Mesele ilmin ve vicdanların huzurunda halledilmelidir. Duygusuzluktan leş kesilmiş üniversitelerin yapamadığı görevleri idare mekanizmasının ele alması artık zaruret olmuştur. Cemiyetin din hayatındaki keşmekeşe, ikiliğe ve düşmanlıklara rağmen hâlâ susup duranların, “din hayatı bu mudur?” diye meseleyi XX. asrın sadece münevver insanı gibi ele almayışları bizi hayretlere düşürüyor. Günümüzün bütün geriliklerine ve duygusuzluklarına rağmen, dini bütün hâlinde cemiyetin benimsiyebileceği açık anlayışa ulaştıracak, dinli dinsiz, sağcı solcu, doğucu batıcı, ancak münevver, ilimci ve felsefeci düşünürlerden meydana gelecek bir din kongresinin toplanması lâzımdır. Biz böyle bir

kongrenin açılmasını beklerken din terbiyesine dair burda birkaç cümle ile yetinelim.

Şunu bilelim ki anarşist dindara düşman olabilir. Dindar kimseye düşman olmayacak. Düşman gece karanlığında baskın yapsın. Dostlukların kaynağı olan din, aydınlıklar içinde zafere ulaşacaktır.

Din terbiyesi şahsiyet terbiyesidir. Çok bilgiler, hikâyeler ve öğütler insanı dindar yapamaz. O, damarlara yapılan aşı halinde bir aşk terbiyesi ile verilir. Dindar çok seven ve sevgiden örülen bir şahsiyetin sahibidir. Dindarlık, ilmi, sanatı, ahlâkı ve insanlığı seyerek Allah’a ulaşmaya kabiliyetli bir ruh örgüsüdür. Dindar için, din düşmanı yoktur. Sadece Lûtf’dan mahrum olan gâfil ve zavalılar vardır. Gerçek dindarın kalbinin kaidesi, Mevlâna’nın türbesi-ne yazılı şu ilâhî davetten başka olmamalıdır:

“Gel! Gel! Nereden gelirsən gel! Kâfirsən de, rind isən de, put-perestsən de gel! Bizim dergâhımız ümitsizlik dergâhı değildir. Yüz kerre tövbeni bozmuş olsan da gel!”

Din terbiyesi hayâ terbiyesidir. Zamanımızda yeryüzünde silinmek üzere olan hayâ, siyasete atılarak hıncını almak için partililik yapan hocanın yüzünden, hepsinden kara bir süngerle silinmiş benziyor.

Din terbiyesi merhamet terbiyesidir. Hayâyı anlatmak da merhametle olur. Çünkü hayâsızlık, en büyük merhametsizliktir. Büyük millet ve iman şairimize,

Nazarlardan taşan mâna ibadullahı istihkar!

dedirten hayasızlık bugün kirli ayaklardan merhametsiz başlara tırmanmış bulunuyor. Cemaata “dur!” diyebilecek ses, ömrünü yalnız Allah sohbetiyle geçiren ruhun sesi olacaktır. Onun, Allah’ın kullarına merhameti de Allah sevgisinin ölçüsünde hudutsuz olmalıdır.

Din terbiyesi hörmet terbiyesidir. İnsana, eşyaya, toprağa ve bütün varlıklara hörmet edenin bu hâli, hiç durmadan içimize dolan merhamet dalgalarıyla beslendikçe Allah’ın bu emanetlerine kendi-

mizden geçerek, menfaatsız, garazsız, karşılıksız hizmet etmemiz Allah'a ibadettir. Din terbiyesi bu ibadeti öğretmelidir. Çocuklara örneklerle ve telkin yoluyla sunulacak, ileri kültür basamaklarında ise felsefe ve hikmetle yoğrulacak olan din terbiyesi, İslâm'ın ruhunu yeniden hayata ve bugünkü sefaletten kurtararak kendi gerçeğine kavuşturacaktır.

Hareket, III/29, Mayıs 1968; II/1, 2.

İSLÂM AHLÂKI

Bu kübbenin altında milyarlarca iskelet ve ruh inleye inleye birbirlerini sürüklediler. Bugün onlardan elimizde kafatasları ve hâlâ ölmeyen eserler var. Yapıtlar, anıtlar, heykeller boşlukta duruyor ve toprağa gömülen kafataslarına bakıyorlar. Sesler ve nağmeler gökyüzüne yükselmededir. Onlar kâinatın sahibine ruhların zafer müjdesini götürüyorlar. Zira toprağa çevrilen bakışlar gibi göklere yükselen seslerin hepsi de ruhun zaferidir. Biz bu zaferi kazanmak için yeryüzüne gönderildik. İlâhî varlıktan koparak fânî cesede giren ruh cevherinin hür hareketlerinin herbiri bir zaferdir. İnsanı kendinden geçirmek için Mikel-Angelo'nun bir mermerini göstermek veya Beethoven'ın bir senfonisini dinletmek yeterdi. Hatta, Iskender'in bir muharebesini anlatmak da buna kâfidir. Lâkin tarihi Çin'in Tao dininde ruhla tabiatı kucaklaştıran ahlâk ideali, Spinoza'nın kemâl ahlâkı ile Kant'ın ödev anlayışı, Pascal'ın merhameti ile Bergson'un sezgisi içinde bannan ve peygamberlerin vahyinden fıskıran ilâhî dâva, Kur'an'ın kullara ulaştırdığı rahmet bizi öylesine kendimize getiricidir ki, biz binbir vecd ile, şevk ile kavuştuğumuz bu vuslatta kendimizi fersah fersah geçiyor, sonsuzluğun, bizim ulaşabildiğimiz son durağı olan selâmet menzilinde sevinçle murada eriyoruz. Âlemde ahlâktan daha güzel, daha gerçek bir şey yoktur.

Bunu bilen Eflatun, hayır idesini bütün idelerin üstüne koymuştu. Sonra Hristiyanlık merhametin ilâhîliğini anlatmak ve onu insanda yaşatmak sûretiyle, ahlâk idealine aşkı ve ebediliği getirdi.

Kur'an'da ise ahlâkî kemâl, yani insan bütünlendi. İnsan tamam oldu. İnsanlığın ahlâkı Kur'an'la tamamlandı. Biz beşerin bu en ileri ahlâk dâvasının dokuzyüz yıl mücahitleri olduk. Bu cihad için savaştık. Milliyetçilik dâvasının eşsiz örneğini yaşatan büyük atalarımız, Malazgirt'ten bu yana dokuzyüz yıldan beri temeli ve mayası serapa İslâm olan Anadolu Türk ahlâkının dâhileri olmak şerefine sahiptirler. Millî tarihimizi yakın zamanlardan başlatan milletimizin içindeki düşmanlar, güneşe balçık sıvayadursunlar, ruhumuzun ve ahlâkımızın geçmişte hemen hemen bin yıllık ömrü olduğunu biz Anadolu'nun çocukları, "Bizde bizden içerû var olan" kudretin sunduğu sezgi ve ilham ile bilmekteyiz. Dünya tarihinde benzeri bulunmayan millî tarihimizin zaferleriyle mefahirleri, hikmet ve felsefe gözüyle incelenirse, baştan sona kadar ahlâkî mefahir ve zaferlerin eseri ve meyvası oldukları görülecektir. Fütuhât, kılıcın olmadan evvel ahlâkıdır. Sonunda da ahlâkımızın yaşatıcısı olmuştur. Daha başlangıçta Mekke'yi fetheden, Peygamber'in ruhu olduğu gibi, İstanbul'u alan Fatih'in kılıcı idiye de fethin anahtarı Akşemsettin'in rûhaniyeti idi. Mısır'ı alan Yavuz'un azmi ise ondaki ilâhî destek ve teminat, Zembilli Ali Cemâli'nin ruhunda aranmalıdır. Kâbe'nin, sade bir emrin ve bir ödevin yapıldığı yer gibi düşünülmesi ve ona bir takım otomatik hareketlerle çevriliş, onun gerçek mânâ ve değerini kaybetmektir, onu anlamamaktır. Belki idarecilerinin menfaat endişelerinden ve coğrafî şartlarından da sıyrarak onu ilâhî bir dâvanın sembolü olarak, mutlak ve mücerret bir tasavvur halinde düşünmek Kâbe'nin gerçek dinî anlayışdır. Öyle ki, yeryüzünde İslâm'ın hiçbir kuvveti kalmasa ve müslümanların bir tutacak dalı olmasa da Kâbe'nin bu türlü anlayışı zihinlerde yaşasa, sade bu düşünüş İslâm'ın ebediliğini temine kâfidir. Ahlâk maddeye böylesine üstündür. Başka bir örneği, içinde yaşadığımız şehrin mabedleriyle mukaddes âbidelerini birkaç yıl önce ziyaret eden Kenyalı müslümanın şehadetinde arayacağım. Bu zat demişti ki: "Bu camilerle âbidelerin sade harabeleri kalmış olsa, bu sizi ebedî yaşatmaya kâfidir!.."

Biz bir ahlâk tarihinin çocuklarıyız; ne ırk, ne iktisad endişeleri ahlâkımızı sarsamaz. Ruh ve ahlâkımızla kabre varacağız, onlarla ebediyete ulaşacağız.

*

Ahlâk kelimesi çeşitli yerlerde kullanılmıştır. Mazlumların âhı içinde dile geldiği gibi zâlimlerin mazlûmu te'dib eden ve bir türlü ayaklarının ucuna kadar başlarını eğmeye muvaffak olamayan sillesinden de yükselmektedir. Hak sahibi bu kelimeyi kullandığı gibi haksız ve şerir de onu kullanabiliyor. Muhteşem kazancı, halk menfaatine birazcık azaltılan satıcı ve tüccar bu hareketi ahlâksızlık diye vasıflandırdığı gibi cemaate şer yağdıran gazetelerin okunmamasını tavsiye eden bir ruhları koruma hareketi de ahlâksızlık diye vasıflandırılabilir. Şoför kendisinin çılgın süratine engel olan yürüyüş sahiplerini ahlâksız sayabiliyor. Bunların hepsi, dikkat edilirse, kendi menfaat ve emellerine ahlâk tacını giydirmektedir. Ahlâklılık, herbirinin menfaatlerine ve herbirinin saadetine hizmetkâr olmaktadır.

Ahlâk kelimesinin kullanılışına sımsıkı bağlanan başka bir vehim de, bu kelimeyi kullanırken pekçoğunun kendini, kendi hâlini unutma vehmidir. Zengin ve sefih, fakirlikle kanaati överken kendini unuttur. Yüzlerce mazlûmun emeğini bir lokmasına sığdıran harris, mahkemede adalet ister. Katil, zâbitadan merhamet dilenir. Rüşvet alan hâkim, ahlâk düşüklüğünden bahseder. Allah kelâmını satan hoca, halkın ahlâksızlığından şikâyetçidir. Para kuvvetiyle zulüm şiddetini elinde tutan yahudi sermayecisi, mazlumların âhını ahlâksızlık diye adlandırır.

Bütün bu insanlar, ahlâk adına başkalarını itham etme kuvvetini, bizzat kendilerini bilmeyişlerinden alıyorlar. Kendilerini bilse, leri ithamları nefislerine çevrilir, onları yetiştirecek azâb ile ıztırabın mayası olurdu. Hz. İsa'nın Mart ismindeki fahiş kadını taşıyan halka çevrilip; "içinizde kim temizse ilk taşı o atsın" deyişindeki hikmeti anlarlardı.

Bu tahlilin bize sunduğu sonuç şudur: Halk veya kütle, normal yaşayışı içinde ahlâkî istemiyor, kendi menfaat ve saadétini istiyor. Ona karşı gelen harekete ahlâksızlık diyor. Ahlâk kitabını tatbik ederken, onu kendi hayır ve saadet emellerine ve kendi gururlarına uyduruyor. Ancak acı ile ıztırabın tehdidi altında insanlardan merhamet, adalet ve şefaât dileniyor. Sade muztarip anlarımızda hakikatin dostu olabiliyoruz, ahlâkî gerçekten sevebiliyoruz.

Asıl ahlâk kahramanı olanlar, peygamberler ve velilerdir. Bir de bunları tâkip etmesini bilen ahlâk âşıkları ahlâklılığın iradesine sahiptirler. Onlar, ölmesini bilen insanlardır. Bu büyük fertlerin ahlâk iradesi, cemiyette her zaman halkın ahlâkî istemeyen, hem de çok kere ahlâk kıyafetine bürünerek ahlâkî çiğneyen istek ve iradeyle çarpışır. Büyük ruhlar ve veliler, halkın ruhunu karanlıklarda boğan gafletiyle çarpışıyor ve halkın iradesi olmak istiyorlar. Halk, güneşi görmeyen gözlerin körlüğüyle onlara karşı koyuyor. Daima sahnenin iç tarafında, ahlâk kahramanlarıyla halkın boğuşması vardır. Musa ve İsa peygamberlerden sonra Peygamberimiz de, arasında yaşadığı halk kütlesiyle mücadele etmediler mi? Sokrat, Atinalılar elinde idam edilmedi mi? Hattâb'ın oğlu Ömer de halk hançeriyle katledilmişti. Hallac'ı, kendisine dua ettiği halk işkencelerle öldürdü. Gandi'nin ve Kennedy'nin katilleri de halkın içinden çıktılar. İnsanlığın tarihi, bir tarafta insanlara daima daha büyük hazlar sunan saadet sultanları, öbür tarafta, ruhunu kurtarmak istedikleri halkın eliyle şehid edilen fazilet kahramanlarıyla doludur. Çünkü halk fazileti değil, saadeti istiyor. Faziletin öbür adı ruh saadeti-
dir. Biz içimize çevrildiğimiz, yani kendi ruh dünyamızda derinleştiğimiz zaman ahlâk dünyasına dalıyoruz, kendimizden çıkıp da dışımıza çevrildiğimiz zaman ondan uzaklaşıyoruz. Ancak varlığında âdeta ilâhî bir iktidar taşıyan ızdırıp, her ferdi kendi iç dünyasında derinleştirdiği zaman, ahlâkî arıyoruz, ona hayran olarak inanıyor ve istiyoruz. Din ve ahlâk hareketleri, hep ıztırabın getirdiği hayranlık havasında doğmuştur. İlk hiristiyanlar, esirler arasından çıktığı gibi İslâm'ın doğuşunda da muztariplerle çile çekenlerin büyük

rolü olmuştu. Allah'ın sesini acı çeken yürekler duyuyor. Bu mânâda olarak merhum Abdülaziz Bekkine, "Allah'a yalvarırken, yâ Rabbi, beni sana kavuşturacak amel nasib et demeyin, dayanamazsınız!" demişti.

Şu da bilinmelidir ki fert olan büyük ruh, ahlâkî feyzini toptan cemiyete vermiyor, yine onu almasını bilen fertlere veriyor. Ancak fertlerin sabırlı çalışmalarıyla ahlâk bahçesinin çiçekleri birer birer açılıyor ve güzelleşiyor. Hiçbir devirde bir cemiyetin toptan temizlendiği görülmemiştir.

Ferdî ruhun derinlerine gizlenen ahlâk iradesinin din ile münasebeti var mıdır? Bazılarının yaptığı gibi, ahlâkî dinden veya dinî ahlâktan ayırmak, insanın iç dünyasını yine kendisinden ayırmak demektir. Zira ahlâk esasında dinî olgunluktan ayrı bir şey değildir. Ahlâk, hayvanî hayattan insanî hayata geçiştir. Bunu idare eden dinî hareket ise, ilâhî hayata iştirâk iradesidir. Her ikisi de içte derinleşme yoluyla sonsuzluğa yönelme ve bunda ruhun selâmetini arama idealidir. Esasen din ile ahlâk dışında, sonsuzluğa göz diken gerçek ideal yoktur. Sanat, sadece bu idealin yolunu açan bir ameleliktir. Milliyetçilik dâvası ise, ancak insan sevgisi olduğu yerde ideal denmeye değer kazanır. Ahlâk prensipleri, dinin vahiy olunan esaslarından çıkarılmalıdır. İnsanlığın ahlâk tarihi, dinlerin tarihidir. Bu prensipler, zorunlulukları akıl yolu ile isbata muhtaç olmayan bize üstün hakikatlerdir. İnsanlığın bunlardan uzaklaşmak isteyen davranışları, bir büyük felâketin haberini getirmektedir.

Din ile ahlâkın münasebetini belirtmek için şunu da ilâve edelim: Halk için din, ahlâktan başka bir şey değildir. Büyük ruhlar içinse yine şüphesiz ahlâktır, lâkin aynı zamanda insanlığın da üstüne, âdetâ ahlâkın kaynağı olan ilâhî iradeye tırmanış cehdidir. Ahlâkî içerisine alır, onun da ötesine geçer. Ahlâk insanlaşmaksa, din insanlığımızın da üstüne yükselme iradesidir.

İslâm ahlâkına gelince, ahlâk İslâm dininin özü, esası ve bizzat kendisidir. Müslüman olmak, İslâm ahlâkına sahip olmaktır,

onu kendinde yaşatmaktır. Akıl ve hikmet gözüyle de Kur'an'da en büyük ve esaslı yer tutan, ahlâktır. Tarihî kısım, ahlâkî esasî tamamlayıcı mahiyettedir. Pek küçük yer tutan ahkâm ise, yine ahlâkın hareketlerimizdeki zaruri tatbikatını göstermektedir. Müslümanlığın huy güzelliği olduğunu söyleyen Peygamber, İslâm dâvasının veciz ifadesini ortaya koymuştur. İslâm ahlâkının gelişmesini, Büyük Peygamber'in ilâhî vahyi adım adım takip eden hayatında tanımaya çalışacağız. Önce şu esaslı noktaya işaret edelim. Kaynaklarda nasdan ve kaideden harekete geçilmemiştir, belki hareketler ve olaylar üzerine emir ve kaide gönderilmiştir. İlâhî emri bekleyen ilk hareketlerin kaynağı, Peygamber'in ruhunda kaynayan aşk olmuştur. Hira dağındaki ilk vahyi karşılayan aşk, daha sonra Peygamber'in ruhunu miracında ilâhî huzura çıkardı. Aşk, konusu olan varlığı kutsallaştırırcasına gözlerimizde yükseltiyor. Sonra da âlemi o büyüklükle dolduruyor, onu bütün âlem yapıyor. Tek varlık o oluyor. Onun karşısında ruhun eğilişi, hörmet hâlini doğuruyor. İbadet, bu tek varlığın huzurunda yaşadığımız sonsuza hörmet hâlidir. Onun içinde, sonsuza kavuşma, sonsuza karışıp onunla bir olma iradesinin sürekli hayatı barınıyor. Müminin her hareketinde bulunması lâzım gelen ibadet, onun sonsuza hayranlığı ve onunla bir olmak isteyen iradesine bağlılığıdır. Aşk içinde eşya ve varlıklar yüzünü değiştiriyor; herşey güzelleşiyor ve herşeyde bir şey görülmüyor. Sonsuzun huzurunda hörmet, vecd ile buluştuğu zaman, eşya ve varlıklarınki gibi dileklerin çokluğu da ortadan kalkmış ve ruh yükünden kurtulmuştur. Kemâl eren hörmet hâlinde insan, varlık yükünden sıyrılıp nefsinde hiçliğe kavuşmuş durumda, hakikatte herşey olan bütünü huzurundadır. Bu kendinden geçirici temaşanın adına ibadet derler. İbadet diye adlandırılan bu temaşada huzurunda bulunduğumuz "vahdet"den başka bir şey yoktur ve olmaz. Onun kemâl mertebesine kadar ibadet edenle edilenin ikiliği mevcuttur. Kemâl mertebesinde Mâbud'dan başka bir şey kalmıyor. Tasavvufun vahdet-i vücud mesleği, ibadette kemâl halinde yaşanan birliğin, kâinatın izahına yeter bir prensip olarak tanınmasın-

dan başka bir şey değildir. Büyük sanatının şâhikasıyla imanın kemâl devrinde Mehmed Âkif'e,

Gel ey bir danecik gaib, gel ey bir danecik mevcut!

dedirten hal ne ise, derviş Yunus'u,

Yunus sen bir olgil, bir ile bir olgil
Bir olan âşıklar bu sırdan duyarlar

diye söyleten ve Hazret-i Mevlâna'ya,

Ben bir damla değilim, bütün deryayım!

dedirten de aynı aşkın kemâl mertebesine ulaştırdığı ibadet hâlidir. Bunlar iddia değil, ibadettir.

*

Bizi ancak ebediyetin mutlu yolcusu yapacak İslâm ahlâkının esasını ararsak, onu mutlak varlığa aşk ile yöneliste buluruz. Mutlak varlıktan bütün eşyaya ve kâinata sıçrayan aşkımız, her sahada sevgi oluyor. İşte bu sevgi dünyayı cennet yapmaya ve hayatı değerli kılmaya kâfidir. Her varlığa çevrilen sevginin bizi bize ulaştırdığı hal, hörmet durumudur. Ahlâk yapımızın ilk ve temel mayası hörmettir. Hörmetin en güzel tahlilini yapan Kant onu şöyle anlatıyor: “Vicdan dediğimiz pratik akılda barınan ve kendini beğenme vehmini yok etmek sûretiyle vicdanın önündeki engelleri ortadan kaldıran ahlâk duygusunun adı hörmettir. Hörmet duygusu, ferdî hisler karşısında vicdanı idare eden kanunun üstünlüğü tasavvurunu yine vicdanda doğurmaktadır. Bu sebepten vicdanın kanununa hörmet, ahlâkımızın kımıldatıcısı değil de ahlâklılığın tâ kendisidir. Hörmet, bizde bayağı hislere karşı gelen bir harekettir. O hassasiyetimizi, hür hareketimize engel olmaktan kurtarır. Hörmet, insanadır, eşyaya hörmet edilmez. Hörmet, korkudan ve hayretten tamamen ayıdır. Büyük sayılan bir adamın karşısında varlığım eğilir, fakat ruhum eğilmez. Burada hörmet yoktur. Benim-

kine üstün karaktere sahip alelâde, lâkin temiz ruhlu bir insanın karşısında ise ruhum eğilir. İşte hörmet budur. Hattâ kendimde bile aynı şekilde bir karakter güzelliği görsem, yine hörmetim doğacaktır.

“Hörmet öyle bir cevherdir ki, istesek de istemesek da lâayık olduğı yerde mutlaka doğacaktır; biz onu dış yüzünden göstermesek bile içimizde onun varlığını hissetmekten kendimizi alamıyoruz. Hörmet duyduğumuz anda kendimizi büyümüş, yükselmiş, kendi varlığımızın üstüne yükselmeye, hattâ bütün varlıkların üstüne yükselmeye kabiliyet kazanmış buluyoruz. Hörmet alelâde hırlardan biri değildir, dinin dünyasında ilâhî lutfu bekleyiş haline benzeyen bir duygulanmadır.” Kant’ın bu tahlili ile ahlâk duygusunun esası olduğı görülen hörmet, kulun Allah karşısındaki durumunun tam ifadesidir. Hiçbir zaman tehlike ile tehdit ve garaz mânasına anlaşılmaması lâzım gelen ve İslâm’da her hikmetin başı olan Allah korkusu, yukarıdaki tahlilde tanıtmaya çalıştığımız, tam ve gerçek hörmetten başka bir şey değildir. Allah’a yaklaştıran ibadet ise, hörmetimizin ifadesi ve bizzat kendî kendimize tasdik ettirilmesi sûretiyle bizde arttırılmasıdır; bunun için tertiplenmiş hareketlerdir. Dinin esası hörmet olduğı gibi, ahlâkımızın da temel duygusu odur. Milliyetçiliğimizin esasını da hörmet teşkil etmelidir. Önce hep birbirimize hörmetle işe başlayacağız. Birliğe ulaşacak yol, hörmet yoludur: İlme hörmet, ecdada hörmet, bütün samimi isteklere hörmet. Başkalarına hörmet tanımayan sömürgeci, barbar Batı milliyetçiliğı hiçbir zaman bir ahlâk dâvası olamamıştır. Bizi düşman pençelerinden kurtaracak kuvvet, düşmanların affı ile lutfu değil, hep birbirimize karşı yaşatacağımız hörmet iradesi olacaktır.

Evvelâ Kur’ân’a hörmet edilmelidir. Kur’ân, kendisinin ancak lafzını koyun gibi gözlerini yumarak dinlemekten hoşlananların heveslendikleri her yerde, saygılı saygısız her vesileyle, boş vakitleri dolduran bir eğlencilik halinde ses güzelliğı için okunarak iptizale uğratılmamalı veya ticaret eşyası gibi para karşılığında satılmama-

lıdır. Kutsal Kitab'ın ruhu ve mânası üzerinde durmak asıl ibadettir. Ama bir dükkâna veya bir daireye, hatta bir kahveye girip çıkıldığı gibi camiye de öylece girip çıkan bir cemaatta hörmet mi aranır? Bizzat ibadette, ezanda ve duada bütün hörmeti kahredici sesler mâbedi çınlatırken, Allah'ın huzuruna hörmet mi kalır? Mâbetteki hörmet, Allah evinin yapısında bulunduğu gibi sestedir, bakıştadır, duruştur, sonunda kalbe siner. Böylece namaz en muhteşem ve muhterem hörmet talimidir. Ferdi bir olan Allah'ın huzuruna yükselten hörmet miracıdır.

● Allah'ın en büyük nimeti aklın meyvası olan ilme hörmet edilmelidir. İnsan aklının erişebildiği en yüksek zirve olan asrımızın ilmi, frenk ilmi veya kâfir ilmi diye inkâr edilmemelidir. Allah'ı da, Kur'ân'ı da, zekâları bu ilimle kuvvetlendirip bilemek sûretiyle daha iyi anlayacağımız kabul edilmelidir. Aklı inkâr ile geçmiş asırların düşünüşlerini mütemadiyen tekrarlayıp hatırlatarak hakikat diye kabul ettirmek, bizzat hakikate karşı işlenen zulümdür ki, ona taassup diyorlar.

Eşref-i mahlûkat olan insana hörmet edilmelidir. Kendi inancımıza sahip olmıyanları cehenneme göndermek, Allah'ın kendi kulları hakkında bizim azap fermanı çıkarmamız gibi bir saygısızlıktır. Her an Allah'ın huzurunda olduğunu bilenler için kulun kulu, günahkârın günahkârı ithamı kadar gülünç şey olamaz. Müslüman olarak büyük küçük, kadın erkek, fakir zengin hep birbirimize karşı hörmet borçluyuz. Kendi hörmetimiz yine kendimizin ruh kuvveti ile imanın derecesini gösterir. Hörmetin en yüksek basamağında aşk bulunuyor. Aşk, hörmetin vecd halinde yaşanmasıdır.

Hörmeti öğretecek din adamları, Allah'ın kelâmını iptizale uğratılmaktan, satılmaktan kurtaracaklar, din ile ticaretin münasebetine son vereceklerdir. Namazın en mükemmel hörmet tavrı ve talimi olduğunu da onlar anlatacaklardır. Bu yolda kendileri en güzel örnek olarak, büyüğe, küçüğe, fakire ve en değersiz bilinen yaratıklara bile hörmet etmeyi bizzat kendi hareketleri ile göstereceklerdir. Onların dâvası, maddî ve sefil hayatımızla yarışmak ve bu alanda

başarı kazanmak değildir; insanı Allah'a götürecektir yolculukta yaşanan bambaşka bir ruh hayatının örneklerini ortaya koymaktır. Alelâde yaşayış şekillerinde bile büyük ruha sahip insanlar gibi davranmanın, yürümenin, konuşmanın, gülmenin, söz vermenin, alış veriş yapmanın ve fedakârlıkların hörmet taşıyan değerli örneklerini onlarda bulmalı idik. Onlar bize karakter örneklerini vermeliydiler. Allah'a hörmet yolunda onların, Allah'ın en güzel emaneti olan insana hörmet etmeyişleri, kalbi tazyik eden bir çelişmeden başka bir şey değildir. Müslümanın müslümanı sevmesi ne güzel ve tabîî bir hareket ise, müslüman olmayanları kin ve nefretle karşılaması o kadar çirkin ve mânasızdır. Çünkü evvelâ onlar da Allah'ın kulları ve en güzel emanetleridir. Bu sebepten hörmete lâyıktırlar. Sonra da temiz bir müslüman kalbinde kin ile nefret barınamaz; aşkın şehveti inkâr ettiği gibi.

Nihayet hayata hörmet etmek lâzımdır. Zira bu hayatın gerekçesi olan kader plânı da yine Allah'ındır. Büyük kalp sahibi olan müslümanın, varlığı bu ilâhî plân içinde kucaklıyarak sevmesi lâzımdır. Müminin kalbindeki hörmet bütün varlığa çevrilir.

Hörmet, benliğimizden taşarak âleme yayılan bir hal olunca, herşeyin, her varlığın ve özellikle her insan ruhunun nefsimizden ziyade sevilmesi demek olan merhameti doğuruyor. Merhamet, zayıfa, fakire ve sefile acımak değildir. Bunlar küçük ruhların kötürüm merhametidir. O daha ziyade gururlu, kuvvetli ve devletli olana acıma hâlinde samimi olarak yaşanır. Bir zulüm karşısında mazlûmdan ziyade zâlimin vicdanına, bir sultanın saltanatına esir olan ruhuna, haksızlık rejimi olan kapitalist sistemde fakirlerden önce zenginlerin rezil olan ruhuna acımak, gerçek merhamete uygun devranıştır. Ama merhamet, esasında bunların hepsinin üstünde bulunuyor. O âlemdeki sefaletin, büyük bir gözle yüksek bir güneşten seyredilmesi gibidir. Bütün varlıklara küllî irade olarak uzanamayışın, bütün sefaletleri kemâle ulaştıramayışın yalvaran azabıdır. Ümitsizlikle beraber barınmaz, ya gayz, ya hased olarak erir. Ümit deryasında ise bitmeyen dua olur. Allah'a uzanır, ibadet

olur. Âleme ve insanlara çevrilir, gayret, feragat ve hareket hâline girer.

İnsan ruhuna samimi olarak dalabilen merhamet, önceden mutlaka Allah'a uzanarak onun aşkında yeşermiş olandır ve derin bir tahlili yapılacak olursa, her aşkın içinde evrensel ve ilâhî olan merhamet bulunur. Aşk içinde eriyen kalp, sanki damla damla merhamet olarak bütün varlıkları sarar, kucaklar. Bizi ahlâk hareketine sürükleyen merhamet olduğu gibi dua, varlıkları ve dilekleri sarıp kucaklayan merhametin, âlemlerle bir bütün olarak ilâhî merhamet huzurunda erimesi, ona teslim olmasıdır. Mesih'in olduğu gibi Peygamber'imizin ümmetin selâmeti uğrunda sürekli cihad olan hayatları, merhametin usanmak bilmez iktidarının şâheserleri değil midir?

Gören göz için sefâlet her taraftadır. Onu göstermeyen, insanın egoist istekleri ve hiç doymayan hırslarıdır. İçimizdeki ilâhî cevher olan merhameti karartan, kin ve hasetlerimizdir. Dıştaki bu diken ve kabuk tabakasını sıyrınız, âlemi saf ve samimi yani katıksız ve garazsız temaşasının merhametle temaşadan ibaret olduğunu göreceksiniz. İnsanın asıl kendine özel olan bilgisi, merhametle tanıyıştan başka bilgi değildir. Pascal, değerleri bakımından ruhları bedenlerden, merhameti ruhlardan ve herşeyden üstün tutmak sûretiyle, insanın kendisini sonsuz olarak geçen kendi cevherinin merhamet olduğunu söylüyordu. Bu cevheri kaybeden insan kendini yitirmiştir ve merhametin yok edildiği yerde zulüm ayaklanır. Kendimizi yitirmemiz, kendimize karşı işlenmiş ilk ve en büyük zulümdür. Gerçek ve geniş anlamıyla bize bizden daha zâlim birisi yoktur. Cihad edenin en büyük endişesi silâhını muhafaza edebilmektir. Onu kaybeder veya tüketirse kendisini yok bilsin. İnsan, kendi cevheri olan merhameti kaybettikten sonra acaba var mıdır?

Merhamet, kendi ateşini eriten kızgın demir gibi içimizde bir mukaddes azabı yaratıyor. Kendimizden çıkıp başkalarına ve bütün âleme yayılma ihtiyacını duyuyoruz. Bir ihtiyaç tekrarlandıkça bir ihtiras, yenilmez bir ideal halini alıyor. Âlemin kemalsizliğini gi-

dermek, insanlığın sefaletlerine uzanmak ve deva uzatmak için, hattâ varlığımızı bile yetmez bulan bir ilâhî görevlenme duyuyoruz. Buna içten gelen mesuliyet duygusu denir. Bu mesuliyet, ihtiras ve hareket haline gelmiş bir merhamet, zekâyâ sahip ve âleme yaygın, evrensel şuur olmuş bir merhamettir. Mesuliyetsiz ve merhametsiz harekette âlem benim varlığım için vasıtadan ibaret olduğu halde, merhamet kaynağından fışkıran mesuliyet hareketinde ben, vasıtadan başka bir şey değilim, âlem gâyedir. İnsan âlemin hizmetindedir. Nefs öldürülmüş ve geride bırakılmıştır. Nefsin eseri olan zulüm de böylece yok edilmiştir. Halka ve dolayısıyla Hakk'a hizmetten başka bir şey olmayan mesuliyet hareketi bu adaletten başka şeye ulaştırmaz. Adalet onun esaslı vafıdır. Merhametle mesuliyetin dışında, kendiliğinden var olan objektif (âfâkî) adalet, gerçekten adalet sayılmaz. Âdil insan, merhametli ve mesul insandır. Hakiki adalet, ruhî cevher olan merhametin cemiyet içerisinde eşitlikle yapılan tatbikatıdır. Merhamet ve mesuliyet iradesine sahip insanın âdil olmamasına imkân yoktur.

Merhamet, müslümanın kalbinde hiç sönmeyen ateş gibidir. Müslümanı başka insanlardan ayıran onlardan fazla merhametli oluşudur. Kâfirler gibi müfsitler ve münafıklar da merhametsiz olanlardır. İmansızlar merhametsizlerdir. "Allah'a karşı vazifelerimi yapıyorum, Elhamdülillâh müslümanım" deyip de kalplerinde ve hareketlerinde merhamet yaşatmayanlar; kendi kavimlerinden, kendi zümrelerinden ve kendi dinlerinden başka kavimlere, zümrelere ve dinlere saldırmakla Allah'a yarandıklarını zanneden katı yürekli; İslâm'ı yükseltmek için kin, kılıç ve şiddet silahlarını kullananlar Allah yolunun dışında dolaşan gerçek imansızlardır. Asıl sapıklar ve hüsranda kalanlar bunlardır. Onlar ibadet diye istedikleri kadar beden hareketleri yapsınlar, sayısız hac etsinler, secde onlardan tiksindir, Kâbe onlardan kaçır.

Merhamet, insanlığımızın âlemde şahidi olan ve kalp yolu ile bizi Allah'a yakınlaştıran ilâhî cevherdir. İnsandan başka varlık merhamet taşıyor. Merhameti bize tanıtmaya yarayan, merhame-

timizi besleyen, parlatan ibadet, oruç tutmaktır. Oruç, içimizdeki nefis denen canavarı köstekleyerek zapteden ve böylelikle içimizde ilâhî unsur olan merhamet meleğinin serbestçe yaşayışını sağlayan disiplindir. Ruh, nefis ile bedene esir olmaktan kurtarır, ona hürriyet sağlar. Oruçlu halde serbest kalan ruhun fetihleri başlar. Ruh, nefis ülkesini aşar, ötesine geçer ve başka ruhlara uzanır. Bütün âleme yayılma sevgisiyle dolar. Böylece yücelir ve güzelleşir. İnsanın dünya ile dolu olduğu halde dünyadan kurtulması kabil değildir.

● Orucun bize verdiği ilâhî ders, merhamet dersidir. O bizim merhametsizlikle tıkalı bulunan can gözümüzü açar. Merhametsiz insan, âlemi kendinde görür. Orucun öğrettiği ve bizi içerisinde yaşattığı merhamet âlemi bir ilâhî fezadır ki, onda nice âlemler semâ' halindedirler. Bugünün müslümanını vecd haline yükseltecek merhamet mevzuu yok mu? Dünya nimetleriyle dolup taşan tali'lilerin uçar gibi yaşadıkları müslüman beldelerinde tali'sizlerle sefillerin âhı hâlâ yerlerde sürünüyor. Zengin, fakirin esir gibi çalışması ile sonsuz sefahat sofraları kurarken ruhundaki sefalet fakirinkinden daha acıklı ve elemlidir. Batının lüksü ile apartmanlarını tıklım tıklım dolduran ve büyük şehirleri otomobil panayırı haline getiren dinli, dinsiz, hacı, hoca bütün merhamet yoksullarının dolaştığı yollar bu medeniyet âletlerinin cinayet sergisi haline gelmiştir. Hocayı Hacc'a ulaştıran araba kimbilir kaç kulun, kaç müminin kanını içmiş cansız bir canavardır. Her ferdin, nefsinin mücahidi kesildiği bu şehirlerde kaza sanki bir gazâdır, medeniyetin insan doğrayan gazâsı. Fert olarak herşeyi yalnız kendisi için isteyen bu haris insan kalabalığında cemiyet ve cemaat olarak bir istek ve irade zaferi gözüküyor. Kazanç hırsı çoktan ihtiyacın sınırlarını aşmış, canavarca bir saldırgan yarış halini almıştır. Çalışanlar açlıktan inlerken çalışmayanlar tokluktan hırs ve haset kusuyorlar. Çalışmayı zillet sayıp da irat ve mirasla geçinenler, beldeler soyan hırsa ve şehirler satan mirasa hak dedirten zulümlerine tapıyorlar. Muazzam bir milletin ve bin yıllık bir tarihin çocukları emniyet ve istiklâl ile yaşayabilme behanesi ile yahudi-mason uşaklarının himayesine sı-

ğınmaktan utanmıyor ve zilletlerine bahane olarak himayeye muhtaç olduklarını ileri sürüyorlar. Hepsinden daha acıklısı, bütün bunların karşısında din adamının sesi, sözü ve yapacak hiçbir işi olmayışdır. Onun, kürsülerde kiralayıp para karşılığında bağarmaktan başka mesuliyet dâvası kalmamış. Merhamet iradesi nedir bilmiyor. Ruhlarımızın en büyük kaybı şudur: Din öğretimi yapılan yerler birer merhamet mektebi olmadılar. O duvarların içerisine aşk yerine iddia girdi. Merhamet ağacı filizlenmedi. Din adamları, Allah kullarının, XX. asrın amansız sillesi ile solmuş yüzünü ve gözlerindeki acıyı görmediler. Kul hakkını kurtarma derdine düşmediler. Allah'ın kullarını aşk ve merhametle değil, iddia ve tehditlerle karşıladılar. Allah adına ruhlara zulüm yaptılar. Dindarlık adına vicdanların aydınlığını kararttılar. Bunca masumların âhı dururken büyük sermayenin ve büyük mülkiyetin müdafaasını yapan ruhlarda merhamet ve iman aranır mı? Fakir ile mazluma olduğu gibi zenginin ruhundaki sefalet ve günâhkârın bizzat kendi nefesine karşı zulmedici haline acımasını bilmeyen kimse dindar olamaz.

Din bir günah-sevap nizâmnamesi veya bir sıkı kaideler mecellesi değildir; biz nasıl davransak da gayesine doğru, kâh dosdoğru ve selâmetle, kâh engellerle karşılaşp onları aşarak, durmadan ilerleyen ruhî hayattır.

Merhametimiz, şer ve zulümle karşılaşınca isyan oluyor. Aşk, varlığına düşman bir yabancı olan nefsin huzurunda eğilmiyor, isyanı doğuruyor. Peygamberimizin henüz Mekke'de başlayan mücadeleleri ve İslâm'da kabul olunan cihad, aşkı ezmeye çalışan nefislere karşı yükseltilen isyandır. Ancak isyan, aşk ile merhametimizi ezerek mahkûm edici kuvvêtlere karşı olursa ahlâk hareketidir; nefsin şahlanmasına karşı gelmek şartıyla meşrû ve insanîdir; şonsuzluk yolunu tıkayan, bütünü yok eden ferdî hırs ve iradelerin karşısına dikildiği ve hepsinde de ilâhî merhamet kaynağından hayat aldığı takdirde ahlâkî harekettir. Nefsin arzularından gıdalanırsa şer ve zulüm olur. Ve isyan, ahlâkî vasfını kaybetmemek için, hareketinin her ânında ilâhî merhamete bağlılığı muhafaza etmelidir.

Onunla bağları kopardığı bir an içinde bile zulüm halini alabilir. Bütün büyüklerin ve velilerin nefislerine ait acıları ve azapları dile getirmeyişleri ferdî ve şahsî olan bu hallerin zulüm kapısını açması korkusundadır. Merhamet, içtimâî nizâm içinde âfâkî bir müsterek ölçü haline geldi mi adalet adını alıyor.

İslâm ahlâkının üçüncü esası hizmettir. Hizmet, ruh olarak nefisinden taşıp başka insanlara yayılmak sûretiyle, Allah'ı aramaktır. Her samimi ve menfaatsız hizmet, hareketlerimizle Allah'ın aranmasıdır. Biz dünyanın bunca hevesleri ve meşguliyetleri içinde Allah'ı unutuyoruz. Bizdeki nefis de onun lûtfu olduğu halde nefis ile ona karşı geliyoruz. Zaman zaman da onu reddediyoruz. Hareketlerimizde görülen bu sefalet, dünyaya gelişimizin mânasını yok edebilecek kadar hazindir. Bu felâketten bizi kurtaran, selâmet ve hakikat yolunu önümüzde açan ilâhî lûtfu, bize bağışlanan hizmet gücüdür. Kullarına hizmetle ancak Allah'a yaranıyor ve kalbimizdeki ümit kapısını onunla açabiliyoruz. Bütün isyan olan halimizden taştan günahlar hizmetle siliniyor, hizmetle af ediliyoruz.

Hizmet ahlâkını İslâm'da sembolleştiren müessese, zekâtıdır. Var olmak, Allah'ın hizmetinde olmak demektir. Biz kaderimizin hizmetkârıyız. İlâhî emirden başka bir şey olmayan kaderi olduğu gibi karşılamak, onu kahramanca karşılamaktır. Bu hal miskinlik değil, kahramanlıktır. Miskin, kaderden sıyrılıp kaçmak isteyendir. Kader perdesinin arkasında esrar âlemi duruyor. Kadere hayran olmasını bilmezsen bu perdeyi kaldıramazsın. Kaderine dost ol ki, bu perdenin ucundan tutup kaldırasın. Orada esrar âlemini temaşa edeceksin. Cesur bir ruh isen kader kafilesinin geçtiği kalbini aydınlat. Kaderi boğmak için kalbini karartma; kendine zulmetmiş olursun. Samimiyet, kaderi ile dost yaşamaktır.

Bize ilâhî emir olan kaderimize nefsimizden karıştırdıklarımızla Allah'a hizmetten kaçmış oluyoruz. Hizmet emrini okuyabilen gözler ancak merhametli kalbin gözleridir. Bütün etrafımız merhamet manzarası ile dopdolu olduğu, bütün insanlardan bize hizmet hitâbı yollandığı halde bizim âlâ nefsimizle başbaşa kör ve

sağır varlıklar halinde yaşıyışımız, Allah'la bağlarımızın koparılmış olduğunu gösterir. İmamın, namazı bile Allah hizmeti olarak değil de geçim vesilesi olarak kıldırması, onun Allah'la alış-verişi olmayışındandır. Onların görevi kalpleri kurtarmaktır. Kalpleri aydınlatmak ve değerlendirmektir. Allah sevgisini her varlıkla temasında hissedecek insanların din dünyası, bugünkü İslâm âlemin-den bambaşka olacaktır.

Merhamet, varlıklara çevrilen hareket halini alınca hizmet oluyor. Hizmet, insanın ölüme kadar tükenmeyen benliğinden ibaret kandili, çevresini aydınlatmak için yakmasıdır. Ve buna onun kendinin ihtiyacı vardır. Kendisinin bütüne bağlı bir bölüm, belki bütünden kopmuş bir parça olduğunu bilen ruhlar için o, bir kurtuluş yolu, her an yenilenen selâmet müjdesidir. Bu halin farkında olmayanlar için de bir tedavi ve neşve kaynağıdır. Hizmetimiz, varlığımıza sarılı yumak gibidir, o açıldıkça biz mesafe aldığımızı hissederek ve hafifleriz. Hizmet, varlığımıza bizim tarafımızdan sunulan minnet bahşıdır.

Bizi daima dolduran, bizden ayrıldıkça bizi azaltmayan tükenmez hazinemizdir. Saadetlerimizin sırrı onda saklıdır. Halktan hizmetini esirgeyenler mesut olamıyor. İçimizde en mesut, en zengin ve en kuvvetli insan, hizmetini hiç kimseden ve hiçbir varlıktan esirgemeyenimizdir. Nefsimize bağlı hesap, ölçü ve menfaat terazisi ile içten pazarlık, istirahat kaygısı ve nefsini esirgeyiş endişesi, hareketlerimizin kontrolü olduğu müddetçe, ne gerçek saadeti yaşayabiliyor, ne de ahlâkın sınırlarından içeriye girebiliyoruz. “Herşeyi kazanmak isteyen hasisliğin herşeyi kaybetmesi gibi” varlığını nefesine bağlı emellerle gayelerin mahkûmu yapan insanın, yaşadığı müddetçe bir kürek mahkûmundan farkı yoktur. Hizmet, bir mevlevî semaında görülen, hep kendinden çıkıp yüksek bir sonsuzluğa kavuşmak isteyen hareketlerin hamlesidir; bu bir yumağın açılarak boşalma ve çözülme hareketi gibidir; kendi varlığından çözümlenip ayrılma iştiyakıdır.

Hizmet halinde insan böyle bir yumağı andırıyor. Pascal'ın

ifadesiyle düşünen bir kamış kadar zayıf olan insan, Maurice Blondel'in dediği gibi "hareketini okyanusların ötesine kadar uzatabiliyor." Mazimiz, hareketlerimizin mazisidir ve hizmetlerimiz nisbetinde aydınlık ve güzeldir. İstikbalimiz, hizmetlerimizle hareketlerimizin istikbali olacaktır. Bugün onların hayâleriyle mesut ve ümitli yaşadığımız gibi, ölümden sonraki ebedîliği kazanacak olan da yine onlardır. İlâhî bölgenin fatihleri, hesapçı ve ümitsiz hac yolları değil, Allah'ın emaneti olan varlıklara gönüllü hizmet kahramanlarıdır.

Hizmet, aslında bir ilâhî emridir ve ibadetle aynı yapıdadır. Gerçek hizmetin ne olduğunu merhum Abdülaziz Bekkine'den dinleyelim.

"Herşeyde olduğu gibi Hakk'a kulluğun da bir şekli ve sûreti, bir dē ruhu ve mânası vardır. Hakk'a kulluğun ruhu ve mânası, kendisine lâıyk olan mevkiini teslim ettirebilecek derecede Hakk'ı tanımaktır ki, buna iman deriz. Şekil ve sûretine gelince; o da Hakk'ın emrine uyarak, kendisi de dahil olmak üzere bütün halkına hizmet etmekten ibarettir ki, buna da ubûdiyet veya ibadet deriz. Hakikatte Hakk'ın çehresi bize kendi çehremizden daha yakın ve daha ayandır. Onu biz olanca açıklığı ile göremiyorsak bunun, bizim görüşümüzün lüzumu kadar aydınlanmadığından ileri geldiğini bilmeli ve kabul etmeliyiz. Ve bu kusurumuzdan meyus da olamayız. Çünkü, Cenabı Hak bu eksikimizi doldurmak için hizmet ve ibadeti bize vesile etmiştir. Biz hizmet ve ibadetle Hakk'ın nuruna, hakikat güneşine kavuşabilir ve ona karşı icabeden kulluk ve hizmet borcumuzu da lâıykiyle anlamış olabiliriz. Hülâsa, Hakk'a kulluk için halka hizmet yol olduğu gibi, Hakk'ı bilen için de halka hizmet borç olmuştur."

Bu mânada hakkiyle anlaşılan hizmet halinde insan, benliğin tazyik ve tahakkümünden kurtulur. Meczâî varlığın zulmüne isyan eden kurtarıcı hürriyetle, hayatın muayyen bir kavrama sığdırılmayan hudutsuz mâna ve kavramını, kurtarıcı sezginin içinde yakalar ve yaşar. Ahlâkî saadet dedikleri, sınırlı harekette yaşanan sonsuz-

luğun zevkini tadar. Farkında olalım olmayalım, hepimizin aradığı rûh selâmeti, ibadetten asla ayrılmayan hizmetle elde edilen derûnî hazinedir. Müminin bütün hayatı, halka hizmet hayatıdır.

Usanmaz kendini insan bilenler halka hizmetten!

Yeryüzüne inen ilâhî iradeyi gerçekleştirmek için, halka hizmet sevgisinin bizde sevda haline gelmesi lâzımdır.

*

● Kur'ân ile tanıtılan İslâm ahlâkının hörmet, merhamet ve hizmetten ibaret üç esasını anlatmaya çalıştık. Allah Kitabı'nın gerek mânasından, gerek yaşattığı vecd ile ilhamdan çıkarılan ahlâk sistemi belki bir prensibe irca edilebilir. Meselâ bu, hörmet prensibi olabilir. Lâkin o zaman ahlâk binası tam olarak gözükmez. Bu üç ayaklı kaideyi tutan, hem de yine onlara bağlanan sabır, şükür ve af gibi diğer destekler de vardır. Kur'an'ın ruhuna hâkim olan bu ahlâk kaideleri, imanımızın asıl şartlarıdır. Bunlarla dolan kalp, mümin oluyor. Onların hepsini ayrı ayrı Kur'ân'ın ruhuna bağlı olarak tahlil etmek, İslâm ahlâkını tedvin etmektir. Biz bu kısa açıklamada, yalnız kaideyi teşkil eden üç prensibin üzerinde durduk.

Esasen ahlâk birdir. İlk dinle insanlığa sunulmuştur. İslâm dininde kemâline ulaşmıştır. Felsefe tarihi içinde birçok ahlâk sistemleri ortaya koyulmuştur. Lâkin İslâm dininin insanlığa ilâhî hediyesi olan ahlâk, yeryüzünde hiçbir şekilde eşi gösterilmeyecek büyüklüktedir.

İslâm ahlâkının, artık islâm dünyasında bir hayat ve hareket hâdisesi olmadığı herkesçe biliniyor. İslâm ahlâkının üç esasından evvelâ hörmet prensibini alalım. Herşeyden evvel cemaatin içinde insana hörmet dâvası diye bir kavram kalmamıştır. İnsanlık köylerle şehirlerde, kimi dağda, kimi ağillara tıklmış sürüler halinde fırsat buldukça birbirlerini boğazlamaktadır. Halkın kanunlara ve ulü'l-emre itâatı kalmadığı gibi ulü'l-emr yerinde duranlar halka ve

hakka hürmeti tanımıyorlar. İnsanın insan eliyle istismarı yetmiyor-muş gibi, Allah Kelâmı'nın istismarı da kendilerine din adamı denilen bir esnaf zümrenin sermayesi haline gelmiştir. Allah'ın huzuruna hürmet nedir? Cemaat bilmiyor. Dinî neşriyat, zavallı halkın hayranlığını çalan bir soyguncu zümreyi meydana çıkardı. Bunlar, zamanla genç din adamlarını da halkaları içerisine alma yolunda-dırlar.

● İslâm ahlâkının merhamet prensibi ise, İslâm dünyasında bugün bir ucûbe gibidir. XX. asır hayatının bunca sefaletleri karşısında namazını kılıp hac vazifesini yapmakla müslüman olduklarını vehmederek âkıbetlerinin selâmetine güvenenler, taş gibi duygusuz ve elemsiz yaşayabiliyorlar. Ne âmirde, ne esnafta, ne yürünen yolda, ne dinlenen yuvada merhamet gözükmek; ne gazetenin haysiyet ve kanaat satıcılığında, ne radyodaki temsilin iffet yıkıcılığında merhamet zerresi belirmek; hastahane köşelerinde inleyen muhtariler merhamet rüyası bile göremezlerken; münevverinin ilim hazinesinden, iddialı dâva adamlarının zengin vaatlerinden, onların, herbiri bin zehre bulaşmış, bin millete satılık devâsından bir millet, bir cemaat neyi umsun, ne beklesin?

✿ Anadolu'nun kapısını Malazgirt'te açarak bu ülkeyi altıyüz sene bahtiyar İslâm beldesi yapan kuvvet, Alparslan'ın ruhundaki merhametten taşan âlicenâplık hamlesi idi. Asıl fetih bu kalp ve ruh hamlesinindir. Kılıç onda, şâirin elindeki kalemin yaptığından fazlasını yapmış değildir. Haçlı seferlerinde Kudüs'ü elde eden barbar İngiliz kralı Arslan Yürekli Rişar'ın bu şehirde yediden yetmişe kadar bütün müslümanları kılıçtan geçirmesine karşılık, büyük İslâm mücahidi Selâhaddin-i Eyyûbi'nin ertesi sene şehri tekrar aldıktan sonra bir tek hristiyanın burnunu kanatmayışı, bu olayın insanlık âlemine örnek verdiği merhametten fişkırarak haçlıları bu topraklarda perişan eden kuvvet olmuştur. Onlar yine bu kuvvetlerle perişan edileceklerdir. Büyük fethi ebedî yapan kuvvet kılıçla tankın değil, atomdan daha kuvvetli olan ulu ecdadın ruhundaki adalet kuvveti idi.

İslâm dünyasında çırpınan ruhların, değil insanlığa, mümin kardeşlerine bile uzanacak mecâli yoktur. Allah'ın kullarına hizmet yarışı kazanılmadan Allah'a yaranmak kabil olur mu? XX. asrın teknik gücüne şimdi imrenen müslümanlar, bu teknik gücünün bütün imkân ve iktidarını ele geçirmek isterlerken aynı vasıtalarla nefislerini doyurmak için birbirlerini yiyeceklerini düşünmüyorlar. Hizmet ehli ise ıztırabı seçebilendir. O, çileyi tatmine tercih eder. Gafiller bilmezler ki, XX. asrın bütün göz kamaştırıcı gücü, zorla çileye mahkûm edilen kalabalığın ıztırabından doğmadır. Bu muhteşem medeniyet, âlemi kuşatan ıztırabın meyvasıdır; zorlanmış hizmetlerin eseridir. Ancak bu hizmet, haksızlık ve zulümlerle yan yana yürüdüğü için ibadet olamadı, sadece isyan ve inkâr oldu. İster istemez kendini de inkâr etti. Şimdi o, her yerde komünist ihtilâlini yaratıyor. Zira bu hizmet, onu istismar edecek ellerin kahriyle zorlanmıştı.

İbadet olan hizmet, Allah'a bağlanan irademizden fıskırıyor, onunla emel ve ihtiras oluyor. Meyve veren ağacın iktidarı, insanda Allah'a çevrilmiş aşk ve ibadet haline geliyor. İslâm dünyası ise çok çok eğilip doğrularak namaz kıldığı, Kâbe yollarını ruhsuz kabilelerle doldurduğu için Allah'a çevrilmiş ibadeti yoktur. Zira Allah için hizmeti yoktur. Başta Kâbe'nin emiri bütün bir fakir kavmin emeği ve imkânını süflî zevklerinin vasıtası yapmışken; İslâm dünyasının her tarafında hazlara kucak, muvaffakiyetlere alkış, emellere vasıta, saadetlere tebrik aranırken; vicdanı midenin altında arayan açgözlü doktoru ölçüsüz istekler, ideal bir istikbâl bekleyen gençliğe, ruh yerine tırnak gösteren üniversite hocası, binlerce tazminat akçası, tüccarı hayvânî kahkahalarına kefen olacak sormusuz sermaye, hayata yeni atılan genci yüksek makam hırslarıyla kıvranmakta iken; halk gözünde din adamı zannedilenler ise kendilerine teslim edilen ilâhî emanetlerin ruhlarını boğarak öldürdükten sonra onları cansız eşya halinde satıp halkı aldatmakla dünyalarını doyururken, bu canavar kalabalıktan Allah'a ve kullarına hiç hizmet mi beklenir?

hakka hürmeti tanımıyorlar. İnsanın insan eliyle istismarı yetmiyor-muş gibi, Allah Kelâmı'nın istismarı da kendilerine din adamı denilen bir esnaf zümrenin sermayesi haline gelmiştir. Allah'ın huzuruna hürmet nedir? Cemaat bilmiyor. Dinî neşriyat, zavallı halkın hayranlığını çalan bir soyguncu zümreyi meydana çıkardı. Bunlar, zamanla genç din adamlarını da halkaları içerisine alma yolundadırlar.

● İslâm ahlâkının merhamet prensibi ise, İslâm dünyasında bugün bir ucûbe gibidir. XX. asır hayatının bunca sefaletleri karşısında namazını kılıp hac vazifesini yapmakla müslüman olduklarını vehmederek âkıbetlerinin selâmetine güvenenler, taş gibi duygusuz ve elemsiz yaşayabiliyorlar. Ne âmirde, ne esnafta, ne yürünen yolda, ne dinlenen yuvada merhamet gözükmek; ne gazetenin haysiyet ve kanaat satıcılığında, ne radyodaki temsilin iffet yıkıcılığında merhamet zerresi belirmek; hastahane köşelerinde inleyen muhtariler merhamet rüyası bile göremezlerken; münevverinin ilim hazinesinden, iddialı dâva adamlarının zengin vaadlerinden, onların, herbiri bin zehre bulaşmış, bin millete satılık devâsından bir millet, bir cemaat neyi umsun, ne beklesin?

✿ Anadolu'nun kapısını Malazgirt'te açarak bu ülkeyi altıyüz sene bahtiyar İslâm beldesi yapan kuvvet, Alparslan'ın ruhundaki merhametten taşan âlicenâplık hamlesi idi. Asıl fetih bu kalp ve ruh hamlesinindir. Kılıç onda, şâirin elindeki kalemin yaptığından fazlasını yapmış değildir. Haçlı seferlerinde Kudüs'ü elde eden barbar İngiliz kralı Arslan Yürekli Rişar'ın bu şehirde yediden yetmişe kadar bütün müslümanları kılıçtan geçirmesine karşılık, büyük İslâm mücahidi Selâhaddin-i Eyyûbi'nin ertesi sene şehri tekrar aldıktan sonra bir tek hristiyanın burnunu kanatmayışı, bu olayın insanlık âleminde örnek verdiği merhametten fıskırarak haçlıları bu topraklarda perişan eden kuvvet olmuştur. Onlar yine bu kuvvetlerle perişan edileceklerdir. Büyük fethi ebedî yapan kuvvet kılıçla tankın değil, atomdan daha kuvvetli olan ulu ecdadın ruhundaki adalet kuvveti idi.

İslâm dünyasında çırpınan ruhların, değil insanlığa, mümin kardeşlerine bile uzanacak mecâli yoktur. Allah'ın kullarına hizmet yarışı kazanılmadan Allah'a yaranmak kabil olur mu? XX. asrın teknik gücüne şimdi imrenen müslümanlar, bu teknik gücünün bütün imkân ve iktidarını ele geçirmek isterlerken aynı vasıtalarla nefislerini doyurmak için birbirlerini yiyeceklerini düşünmüyorlar. Hizmet ehli ise ızdırabı seçebilendir. O, çileyi tatmine tercih eder. Gafiller bilmezler ki, XX. asrın bütün göz kamaştırıcı gücü, zorla çileye mahkûm edilen kalabalığın ızdırabından doğmadır. Bu muhteşem medeniyet, âlemi kuşatan ızdırabın meyvasıdır; zorlanmış hizmetlerin eseridir. Ancak bu hizmet, haksızlık ve zulümlerle yan yana yürüdüğü için ibadet olamadı, sadece isyan ve inkâr oldu. İster istemez kendini de inkâr etti. Şimdi o, her yerde komünist ihtilâlini yaratıyor. Zira bu hizmet, onu istismar edecek ellerin kahriyle zorlanmıştı.

İbadet olan hizmet, Allah'a bağlanan irademizden fıskırıyor, onunla emel ve ihtiras oluyor. Meyve veren ağacın iktidarı, insanda Allah'a çevrilmiş aşk ve ibadet haline geliyor. İslâm dünyası ise çok çok eğilip doğrularak namaz kıldığı, Kâbe yollarını ruhsuz kâfilelerle doldurduğu için Allah'a çevrilmiş ibadeti yoktur. Zira Allah için hizmeti yoktur. Başta Kâbe'nin emiri bütün bir fakir kavmin emeği ve imkânını süflî zevklerinin vasıtası yapmışken; İslâm dünyasının her tarafında hazlara kucak, muvaffakiyetlere alkış, emellere vasıta, saadetlere tebrik aranırken; vicdanı midenin altında arayan açgözlü doktoru ölçüsüz istekler, ideal bir istikbâl bekleyen gençliğe, ruh yerine tırnak gösteren üniversite hocası, binlerce tazminat akçası, tüccarı hayvânî kahkahalarına kefen olacak sormusuz sermaye, hayata yeni atılan genci yüksek makam hırslarıyla kıvranmakta iken; halk gözünde din adamı zannedilenler ise kendilerine teslim edilen ilâhî emanetlerin ruhlarını boğarak öldürdükten sonra onları cansız eşya halinde satıp halkı aldatmakla dünyalarını doyururken, bu canavar kalabalıktan Allah'a ve kullarına hiç hizmet mi beklenir?

Son üç asırlık tarih, yıkılışımızın tarihidir. Binanın yer yer yıkılması, parça parça enkazı düşürdükten sonra asrımızda bütün bina çatırdadı ve çöktü. Ruhî yıkım temelden tamamlandı. Buhran bugün bütün müesseselere, gençliğe ve milletin bütün varlığına sirayet etmiş bulunmaktadır. Bugün bu millî felâkete çare bulmak, yeniden kalkınmanın yollarını aramak ve Allah'a götüren yolu tutmak ve aydınlatmak için çalışmak zorundayız. Belki uzun sürecek bir cihada hazırlanıyoruz. İslâm'ın tarihinde daha önce meydana gelen çöküntülerden cemaati kurtarmak isteyen büyük mesuliyet adamlarının eserlerinden örnek alacağız; onların izlerinde yürüyeceğiz. İslâmî-yâtçı Louis Massignon'un ifadesiyle, "içtimaî çöküntünün içerideki görüntüleri hicretin dördüncü asrında kendini göstermeye başlıyor ve bunun asırdan asıra şiddetini arttırması, her türlü askerî ve iktisadî olaylardan ziyade daha derin tabakalarda müslüman cemaatinin bütünlüğünün zamanımızdaki bozuluşunun gerçek sebebi olmuştur. Vaktiyle bu cemaatin selâmeti uğrunda, ilk safta çile dolduranlarla mutasavvıflar bulunan ilk müslüman müminler, bir olan Allah'ın adıyla, yalnız sınırlarda değil, hem de devlet merkezinde, yalnız kâfirler arasında değil, aynı zamanda kendi kalplerinin derinliğinde, Hasan İbni Vâsî, Atebe ve Şakîk, İbni Hanbel ve Hallac mukaddes cihad ilân ederek çarpışmışlar ve ızdırıp çekmişlerdi."

Massignon'un bu tezini biz tarihin ışığında tamamlayalım: XI. asırda Anadolu'ya yerleşen Türk, bu kurtarış cihadını tekrar eline aldı ve İslâm'ın ruh ve ahlâk sahasındaki rönesansı, Mevlâna'ların ve Yunus'ların, Hacı Bayram'ların ve İbrahim Hakkî'ların himmetiyle, onların hareket halindeki rûhaniyetlerini bu topraklara serpti. Büyük fetihlerle ve Anadolu birliğinin tamamlanmasıyla hayatî feyzini verdi. Büyük ruh, büyük millet yarattı. Büyük millet ulu devlette muradına erdi.

Bugün biz o ulu devlete asrın sînesinde ulaşmak isterken, aynı ruha sahip bir millet haline gelmek zorundayız. Garphlaşma denen hastalıktan kendimizi kurtarmalı ve İslâm güneşinin ışığında birleşmeliyiz.

Kendi romantizmini yapamamış ve hayatın romantizmine karşı koymağa kararlı, sevgiden nasipsiz bir sürü, aşkın sınırları ötesinde bir duygusuzluk doğmatizmi yaratmış bulunuyor. Bugün İslâm dünyasında gerçekten din adamı görülüyor. Çürüyen ruhsuz kabuğu sıyrıp atacak hizmet ehli eller bekleniyor. Doğacak olan İslâm, peygamber ve ashab devrinin aşk ile rahmeti kendinde birleştiren ve ruhların derinlerinde açılan cihad dinidir. Bugün İslâm'ın kurtuluşu; önce onun maddî hayata bağlı ümitler halinde yaşatan sözde din adamlarından kurtarılması, sonra da, ruhlardaki cihadı Peygamber'inin dili ile değerlendiren, maddeye bağlı esaret tanımayıp tertemiz ruh hayatını yaşatabilen Allah idealcilerinin hayat sahnesine çıkarılması ile başlayacaktır.

İslâm ahlâkı", *Hareket*, II/15, Mart 1967 ve
 "İslâm ahlâkının esasları", *Hareket*, III/36, Aralık 1968;
 "İslâm'ın yolu", *Hareket*, IV/39, Mart 1969; II/1, 2.

DİNDE REFORM

İslâm dininde reformdan bahsedenlerde maalesef ne reformun mânası, ne de İslâm'ın mahiyeti hakkında vukufa rastlanmamaktadır. Bunların gerçek ve samimi durumları, ya bilgisizlikten, ya da İslâm aleyhtarlığından ibaret olmaktadır. Daha doğrusu, bunların şuurlarında yaşattıkları dinî hayat nefreti, şuurlarının sahinde pek sathi bilgisine sahip oldukları reform ifadesine bürünüyor.

Reform, din tarihinde aslına irca gayesiyle ıslah mânasına kullanılmıştır ve bu gaye ile bazı şekillerin değiştirilmesidir. Hristiyanlıkta reformu ilk yapan Luter, Katolik kilisesinin, Hazret-i İsa'nın anlattığı esaslardan ayrılmış olduğunu ileri sürerek, hakiki esaslara dönmek iddiasıyla dinî islâhatını yaptı. İncil'in herkes tarafından anlaşılması için, millî dillere çevrilmesi lüzumunu ortaya attı. İslâm'da, bir zümre din büyükleri tarafından, dinin temelleridir diye, mukaddes kitabın dışında ve onu tamamlamak için ortaya konmuş prensipler ve inançlar var mıdır? Biliyoruz ki böyle bir hâdise İslâm'da mevcut değildir. Kur'an ise dilimize daima çevrilmektedir ve yapılmış bir çok tercümeleri vardır. Şu halde İslâm'da, Hristiyan dünyasındaki mânada bir reform söz konusu olamaz. İslâm'ın Katolisizmi yoktur ki Protestanlığı da doğsun. İslâm daima Ortodokstur, yâni Ehl-i sünnet itikadına dayanır. Onun dışındaki mezhepler büyük cemaat yapamamışlardır ve Kur'an'ın bütünlüğü sebebiyle de yapamayacaklardır. Halli istenen tek mesele, namazlarda Kur'an'ın Türkçe olarak okunup okunmaması meselesidir ki

bu da bir din psikolojisi meselesidir. Ancak bu ilmin hükümleriyle halledilecek bir dâvadır.

İslâm'ın mahiyetine gelince, onu araştırırsak, şüphesiz Kur'ân'ın şuurlu ve derin anlayışında bulabiliriz ki onda taassup, yeniliklerden nefret, acaip şekillerle esrarlı sayılara ruhunu hapsetme gibi şeyler yoktur. İslâm'da ve hattâ hiçbir dinde kıyafet dâvasına rastlanmaz. Yalnız kadın örtünmesi esas, birçok dinlerde rastlanan uzvî heyecanlardan uzaklaştırma idealine bağlı bir spiritüalizm işaretidir. İbadet şekilleri, sonradan ilâve edilen merasim yontulmak şartıyla, esasında Peygamber'in nakil ve tesbit ettiği bir örfdür. Olduğu gibi muhafazası, içtimâî bir sistemin devamı için zaruridir. Hukukî ahkâm ile muamelâta ait hükümlerin, devrin icaplarına ve her zaman değişen ihtiyaçlara uygun hâle getirilmesi, esasen İslâm hukukunun dayandığı prensiplerden biridir. Ancak cahillerin elinde bu prensip çiğnenerek kaideler katılaşmış, hayatî kuvvetini kaybederek bugünkü taassubu doğurmuştur. Bu sahada yapılması gerekli harekete reform değil, İslâm'ın hakikatına götürücü ıslahat demek daha doğru olur. Mâzide olduğu gibi, XX. asır içinde ve gelecek asırlarda da İslâm'ın inkişafını temin edecek olan bu ıslahat, İslâm dinini bir ihtiras partisi veya Kur'ân ticareti teşkilâtı olmaktan kurtararak, aslında sahip olduğu hürmet mevkiine yükseltecek ve böyle bir hareket, hem bilgisiz din istismarcılarını, hem de garazkâr Allahsızları susturacaktır.

Eşref Edip (der.), *Dinde reformcular*, s. 42-43 (1959).

İlk yayımlandığı yer: *Türk düşüncesi*, X/52-1 (1958).

İSLÂMÎ SÖMÜREN SİYASET

İslâm dini, insanın ahlâk yapısını bütünlemek için gönderilmişti. Bütün özellikleriyle bir ruhî atletizm teşkil eden İslâmî yaşayışın bu ana dâvası zamanla unutuldu. Ruhlardaki ilâhî otoritenin idare edicilerin elinde silâh olarak kullanılması Abbasîler devrinde başladı. Başta Mansur olmak üzere Abbasî halifelerinin birçoğu İslâm adına, gerçek hak dâvacıları olan büyük ruhları çiğnediler, sayısız cinayetler işlediler. Allah'a adanmış nice başlar kopardılar. Bunların etrafında vicdansız kazançları hak, cinayetleri meşru, merhametsizliği mubah göstermeye kabiliyetli mürailerden ibaret, gözleri devlet hırsıyla kararmış bir sözde din adamları sınıfı meydana geldi. Ulema denilen bu kara kaplı kitap taşıyan dalkavuklar güruhuna dayanan halifeler, İmam-ı Azam ile Hallac-ı Mansur'un insafsız katilleri oldular. Sonraki asırlarda aynı zulmün kanlı eli daha nice büyük başlar kopardı. Kaide makinesi gibi her devrin ceberrutuna elverişli kaideler koyan sahtekârlar iktidar ile elele verip, halkı uyutma yolunda çalışırken ruhları uyuşturucu ilaçlar kullanıyorlar, bol bol Kur'ân okuyorlar, dua diye kopardıkları feryatlarla halkı ağlatıyorlar ve ibadet diye çok çok tekrarlanan beden hareketleri tavsiye ediyorlardı. Onlar cennetin anahtarlarını böylece biraz daha pahalıya satmakta fayda buluyorlardı. Bu sahtekâr zümre ile İslâm'ın asıl sahibi olan mutasavvıflar arasındaki en az bin yıllık mücadele, dinimize saldıran Haçlıların boğuşmasıyla beraber gelişti. O zamanki Haçlılar hüviyeti böyle adlanan bir takım ordulardı. Sonraki yüzyıllarda Avrupa milletleri, birlikte ve tek tek aynı Haçlı saldırısını tekrarladı-

lar. Zamanımızın Haçlı kuvvetleri, modern maskeler ve yeni metodlar kullanan murdar çehreleriyle Amerika ve Rusya'dır. Bin yıldan beri Haçlılar İslâm'ı dıştan yıkmaya çalışırlarken, onlar kadar menhus ve onlardan çok çürütücü olan içteki sahtekâr kaideciler, ruhunu zehirlemek suretiyle İslâm'ı içinden yıktılar. Bunlar, tasavvuf ehlinin karşısına dikilen ve bir türlü kana doymayan, saltanat arabalarında sırmalı esvaplara bürünmüş taylesanlı saray soytarıları idi. Zembilli Ali Cemâli ve İbn-i Kemâl gibi İslâm'ın gerçek sahibi muhterem simâlar bunların yanında azınlığı teşkil ettiler. Özellikle Abbâsîlerde, Konya Selçuklularında ve Osmanlıların alçalma devrinde yaşayan ulemanın din adına dini içinden yıkan zulümleri tarihi doldurdu. Zamanımızın nasibi de bu bedbaht devirlerinkinden farksızdır. İslâm'ı kökünden yıkmayı hedef edinen sarsıntılardan sonra devrimizde İslâm'ın yeniden canlanması, tabîî ve samimî bir dinî yoldan giderek olmamıştır. Evvelâ bu hareket, cemiyette etkiye karşı koyan bir tepki yani bir iddia halinde doğmuştur. Halbuki samimi iman iddiadan filiz alamazdı. Bu iddia, sahiplerinde kibir oldu, şiddet oldu, şimdi riya ile kini karıştırmış, din içinde bir siyaset şeklini almıştır. Dini sömürme yolunda islâmcılar İslâm'ın içteki düşmanları ile yarışmaktadırlar. Dine karşı olanlarla birlikte onlar da halkı bü-yülemek için radyoda mevlid ve Kur'ân okutuyor, Allah'ın nefret ettiği iğrenç haykırışlarla dua diye ısmarlanmış kimseleri bağırtıyorlar. Seçimlerden önce erkânlarıyla birlikte maruf camilerde namaz kıldıklarını halka gösteriyorlar. Fayda umdukları yerde başta bulunan din adamını seçim propagandası olarak kullanıyorlar. Müslüman gazeteleri adıyla yapılan yayınlar, müslümanları soymak için bir taraftan İslâm'ın düşmanlarını taşarlarken öbür taraftan devrin iktidarını övüyor, ancak bahşişleri kesilince onlara sövüyorlardı. Kendileri müslümanlık tasarlarken yine de İslâm düşmanlarının hayâ tanımaz üslûbunu kullanıyorlar. Öyle ki zamanımızda İslâm cephesinin bir ruh ve karaktere sahip olmadığını, İslâmî denene neşriyatın daha mükemmel ortaya koyacak delil ve şahit bulunamıyor. İslâmcı siyasî liderler bu işte eşsiz kahramanlar gibi görünüyor. Hali-

feyi getireceğini, Ayasofya'yı açtıracağını, hattâ meclisi Ayasofya'da toplayacağını söyleyen bu liderlerden biri, İslâm'ın devrimizde benzeri bulunmayan istismarcılığını yapmaktadır. Şüphesiz ki İslâm'ın böylesine istismar edilişi, hem dinimize hakaret hem de milletle alay teşkil etmektedir. İslâm dinini, ikbale ulaşma ihtirasına âlet olarak kullanmasındaki vebalin cezasını elbette Allah'tan görecektir. Masum bir milletin kalbiyle oynamanın cezasını da bu millet çecktirecek. Halifenin, devlet reisinden başka bir şey olmadığını bunlar elbette bilir. Şah, kral, hükümdar, halife hepsi de devlet reisi demektir. Bu isimler onların hüviyetini birbirinden ayırmaz. İran Şahı'nın ve İngiltere Kralı'nın meclisleri vardır. Hilâfet de yine bir meclis idare düzenidir. Vicdan ve hulus ile istenen, böyle kelime simsarlığıyla halkın gözünü boyamak değildir; belki vatansever ve namuslu, milletin mesuliyetlerini yüklenmiş büyük ruhlu başların idareyi ele almalarıdır, millet aldatan sahtekârların değil. Ayasofya'nın açılması ve meclisin orada toplanması ne demek? Sen Piyer'i cami veya meclis yapsalar ne olacak? İçerisinde vatan sevgisiyle kendini fedaya hazır başlar yükselmedikten sonra...

Böyle sözlerin birer tuzak olduğunu millet pek çok defalar denemiş olmasına rağmen yine de aldanıyor ve tekrar tekrar aldatılıyor. Milletin şu zavallı haline çare bulsalar, kendilerinden ve kendi benzerlerinden nefretle uzaklaşmayı öğretseler ya! Belki o zaman vatana bir hizmetleri dokunmuş olacaktır. Onlar vatanın mahşeri andıran manzarasına baksalar, sayısız hizmet sahası bulacaklardı. Zira onda kardeş kardeşe düşman durumdadır. Gençlik, biri hak, öbürü din adına birbirini yemektedir. Ne berikinde hakkın korkusu, ne öbüründe Allah'ın sevgisi var. İkisi de tepeden tırnağa kin silâhlarına bürünmüş, kıyasıya birbirlerine saldırıyorlar. Kin dâvasında bütün ruhu kin olan elbette kazanacaktır. Hakkın dâvacıları nerede? Nerede rahmetin, merhametin mümessilleri? İnsaf ile adaletin fedailerleri? Haya ile hörmetin âşıkları? Üniversitelerinden bile ilim ve ahlâkın kovulduğu bu yurdun Alpaslan'larla Akşemsettin'lerin yurdu olduğuna kim inanır şimdi?

İslâm'ın bütün ruhundan sıyrılarak sade kabuk kaidelerden ibaret kaldığı bu diyara kim İslâm diyarı diyebilir? Herbiri bir siyaset hareketine bağlanan ruhları çürümüş insanların dolaştığı bu göklerin altında İslâm'ın nuru içten ve dıştan gitgide karartılıyor. Eşsiz sahtekârlık hünerleriyle ticaret ve siyaseti pek mükemmel birleştiren, dergâhı kâh fabrika bacası, kâh ikbal ve siyaset kapısı haline koyan bu hezeyan alayı İslâm dinine bugün en büyük tehlikeyi getirme durumundadır. Çılgın şeflerin halkı coşturup sürüklemeye sevdasıyla göze aldıkları bu ölçüsüz istismar, müslüman cemaatını en büyük felâket uçurumuna doğru sürüklemektedir. Zira düşman uyanıktır ve yok edici bir darbe indirmek için fırsat kollamaktadırlar. Gözleri kararıp da bugünkü fırsattan faydalanma ihtirasına tutulan hastalar biraz kendilerine gelsinler, millete acısınlar ve benliğimizden kurban vermemiz lâzım gelen bu vatani macera heveslerine kurban etmesinler.

Hareket, VI/61-62, Ocak-Şubat 1971.

MEVLÂNA VE TASAVVUF

BİRİNCİ BASKI : 1974
İKİNCİ BASKI : MAYIS 1998

BİRKAÇ SÖZ

Yüzyılların katmerlendirdiği bir iskolastik düşünüşten sonra Batı taklitçiliğinin açtığı hüsrân çukuruna yuvarlandığımız bir devirde kültürümüzün çıkış noktası Mevlâna olmalıdır. Onda müslüman Türk dünyasının bütün ruhu gizlidir. Felsefemizle güzel sanatlarımızı bu kaynaktan çıkarabiliriz. Onlarla birlikte ilimlerle ahlâkın kaynağı din olduğuna göre, Mevlâna'da İslâm dininin gerçek ve içten anlayışını buluyoruz. O bize dinin statik olan kalıp tarafını değil, dinamik olan özünü tanıtıyor. Onda ruhun gayesi olan hürriyet, kalıpları kırıp Allah'a götüren en doğru yolu kendi içinde bulmaktır. Kayıtlardan kurtulan tam mânâsiyle hür adam, onun aradığı ideal insandır. Bu yol, İslâm'ın gerçek yoludur. Müslüman cemaatını son asırlarda bu yoldan saptıran, dini, gövde hareketleri, bir nevi jimnastik haline koyan ve sihirbazlık sistemine yaklaştıran din adamlarının telkinleridir. Allah'ın kullarını kendi kibirlerinin içten itmesiyle ve çeşitli terimlerle suçlayarak insanları birbirine düşüren de yine onlardır.

Bugün de aynı şartların ağırlığı altında bunalmış olduğumuz halde, aynı zamanda maddeyi kutsallaştıran ve hayatın gayesi yapan iki kuvvetin tehdidi karşısındayız. Büyük sermayenin, hayatımızın her alanında hâkimiyetini sürdüren çılgınlığı gibi, onu susturmak, onu ezmek isteyen tarihî maddeciliğin pençesi de sırtımızdadır. Her ikisi de insan ruhunun ve insanlığın cellâdı olmaktadır.

Her taraftan insanlığımızı kuşatan bu karanlıktan bir aydınlığa çıkmak ihtiyacındayız. Bu aydınlığı, belki de insanlık tarihinde

benzeri görülmemiş şekilde, Mevlâna'da bulacağız. Büyük Türk mutasavvıfı, kendi adına yapılan parlak merasimlere rağmen henüz hakkiyle anlaşılmamıştır.

Bu yazılar, millî kültürümüzün XX. asrın sonunda beklenen kıvılcımlanmasında Mevlâna'nın önderliğine muhtaç olduğumuzu sadece belirtmek için yazıldı. Biz, din yayımında ve öğretiminde, ahlâk dersinde, çocuk terbiyesinde Mevlâna kültürünün en sağlam temel olacağına inanıyoruz ve istiyoruz ki onun âleme yayılmak iradesine sahip büyük ruhu, insanlığı Allah'a doğru yüceltmekten başka gaye gütmeyen milliyetçiliğimizin de temel taşı olsun.

NURETTİN TOPÇU

MEVLÂNA CELÂLEDDİN-İ RUMÎ

Büyük mezarların üstünde büyük vatanlar vardır. Büyük ölüleri olmayan milletler ebedî olamazlar. Üzerinde büyük ruhların sevildiği topraklarda ebedî hayat ağacı yeşeriyor, gerçek hayat, gerçek saadet tadılıyor. Onlarsız yeryüzünde yetim yaşıyoruz. Yaşadığımız bu yeryüzünde toprağın ruhu yoksa bizde de hayat olamıyor.

Büyük ruhu vatan toprağına karıştıranlar, milletleri ebedî yapan mezarlarda ebediyetle kucak kucağı yatanlar, peygamberler, veliler, hakîmler, filozoflar, ahlâkçılar ve sanatkârlardır. Anadolu toprağının altında bize bin yıllık maziden emanet olan büyük mezarlar, ebedî olan ruhlarını bizim varlığımıza karıştırdıkça, ruhlarımıza düşman olan sefillerin zehirli tesirleri bizi imha edemez. Gerçek büyüklerimizin mezarında ebedîlik bayrağı dalgalanıyor. Bizi yaşatan ve ebedî yapan, ebedîliğe götüren büyük kervanın başında Mevlâna'ları, Yunus'ları görüyoruz.

Anadolu'nun ruhunun uyanış çağında, ona istikamet vermesi, hikmetin ışıklarını göstermesi bakımından bu ülkede Mevlâna ve Yunus, Sokrat'ın yaptığı büyük role sahiptirler. Eğer biz Mevlâna'ların sunduğu ruhla dolsaydık, hergün bir yabancı ruhun taklitçisi bedbaht zavallılar olmayacaktık. Millî ruhumuzun mürşidi Mevlâna, felsefemizin üstadı olmalıydı.

Mevlâna'nın şahsiyetinde şarkın büyük hakîmi Sâdi ile Batı romantizminin zirvesi sayılan Goethe'yi birleşmiş buluyoruz. *Gülîstan*'ın ağır başlı kalender hakîmi, *Mesnevi*'de muztarip, haşin bir simâyâ bürünmüştür. Diğer taraftan *Mesnevi*'nin bir kuvvetli tarafı

da, Goethe'yi düşündüren muhteşem romantizmidir. Yediyüz yıldan beri milyonlarca ruha ateş veren mistik lirizm, Türk romantizminin ilâhî kapısı idi. Lâkin karanlıklarda çırpınan nesiller bu kapıdan içeri girmesini bilmemişler, bir kısım bedbahtlar sırat köprüsüne sapmış, bir kısımları da yabancı taklitçiliğinin dondurucu mıntı-kalarında telef olmuşlardır.

Mevlâna'da sanat, felsefî bir idealizmden çok dinî bir temele dayanmaktadır. Mevlâna'nın felsefesi, yani dünya görüşü, panteizm dayandır. Panteizm veya vahdet-i vücud şudur: Allah ve kâinat, aynı cevherin iki türlü görünüşüdür. Hakikatte bunlar birdir, kâinat Allah'dan başka bir şey değildir. Kalp gözü açık olan ârif, eşyada Allah'ı görür. Akıl, Allah'dan başka Allah ararken ârif Allah'la kalp kalbe beraberdir. Herşeyle birlikte O'ndadır. Ve O'nda yaşamamanın zevkini tatmıştır. "Ene'l-Hak" sırrına ermiştir. Allah'sız yaşayan akıl, ilâhî sırrı bilmeye heveslidir. O'na yabancı yaşadığı halde ibadette hayat aramaktadır. O'ndan başka cevher taşımadığı halde O'nu aramaktadır. Bu halkanın hepsi birer tenakuzdur, mantıksızlığın ve sapıklığın eseridir.

Mevlâna'nın dünya görüşünü işte bu vahdet-i vücudcu görüşten çıkarıyoruz. Dünyamız, sonsuzluk ve ebedilik içinde barınan mutlak vücudun tecelligâhı, bir nevi aynasıdır. Mekân onda bir vehim, zaman bir terennüm, hayat bir kabuk, ölüm bir cilvedir. Akıl için karanlıkla ve ızdırapla dolu dünyamız, ârif gözünde aşk ile sürurun, vecd ile neşvenin, her an bir yeni yaratıcı tecellinin kaynaştığı, mest edici hakikat güneşinin gözleri kamaştırdığı ilâhî temaşa sahnesidir.

Dünyamız her an değişmede ve yenileşmededir; her an yenisinden yaratılmaktadır. Kâinatta değişmenin gayesi bir devridâimdir. Bunda hareket noktası gibi gaye de Allah'dır. İlâhî varlıktan aşağıya doğru inen basamaklar, bu değişmenin menzilleridir. Sonradan tekrar geriye gidişle, hem de dünya hayatında, Allah'a varılmaktadır. Asıl gaye, Allah'dan varlıklara iniş değil, varlıklardan Allah'a yükseliştir. Bu devridâim şöyle oluyor: İptidada yalnız Allah vardı.

O'ndan unsurlar peyda oldu. Unsurlardan cansızlar çıktı, cansızlardan bitkiler, hayvanlar ve insan çıktı.

Mevlânâ'nın dünya görüşünün merkezinde insan telâkkisini buluyoruz. Onun ahlâk felsefesi, insan anlayışına dayanıyor. Allah'tan unsurlara doğru inişin mahsulü olan insan, bu hali ile düşmüş bir varlıktır. Eflâtunculuğun tabiriyle, "göklerini hatırlayan düşmüş bir Allah'tır". İnsanın diğer varlıklar arasında imtiyazlı durumu, aklın saltanatı ile bezenmiş olmasıdır. Aklın fonksiyonu ise, onu aşkın hududuna kadar götürmesidir. Akıl temeli tanıtır, ondan öteye gidemez. Akıl bizi aşka teslim eder, aşk Allah'la birleştirir. Böyle unsurlardan Allah'a görütücü devrî hareket yine Allah'ta tamamlanır. Bizatihî var olan ulûhiyet kendini tanır, hikmetini yaşar, zira insan kâinatın varlığının hikmetidir, vücudunun sebebidir.

Ancak insanlığın üstün vasıfları herkeste görülüyor. Müstesna fertlerde, insanlık sırrına ermiş olanlarda bulunuyor. Geri kalan halk, her ne kadar insan diye anılsa, gerçekten insanlık vasıflarına sahip değildir. Halkın hali, bütün sefaletler ve bütün bayağılıklardır. Mevlânâ, aynı zamanda derin ve insan üstü bir merhametle karşıladığı büyük kalabalığı ekseriya birer hayvan halinde takdim ve tasvir etmekten kendini alamamıştır. İsmi temsillere âlem olan hayvanla maruf müdehane timsâli hayvan, insanların aşağılık hallerini anlatırken sık sık dilinin ucuna gelmektedir.

İnsanlığın ahlâkî sefaleti önünde onu belki rahîm ve şefik, fakat bedbin görüyoruz. Sefaletimiz önünde zaman zaman ürperen hakîm, zaafımızla zilletimizi affedememektedir. Çeşitli menfaatlardan yapılmış bir çanak çirkefi paylaşmak için hırlaşan köpekleri andıran cemiyet karşısında, onun üslûbu ekseriya ruhî ve derin tezyifle bilenmiş sert bir neşter gibidir. Onun hayat hakkında sahip olduğu bu gayz, idealizminin tabii mahsûlüdür. Kâinatın merkezi, varlığın sebebi olan insan, bunca sefaletlerin kurbanı olsun, bunu havsalası almıyor. İnsandaki bu iki zıt kutup, başka varlıklarda görülmemektedir. Hakikatın yolu, damarlarımızı dolduran bunca sefaletleri imha mayasında gizli bulunan ulûhiyeti ihya yoludur. İn-

san kâinatın kalbidir. Varlık ona sığınmıştır. O olmasa hiçbir şey olmayacaktı. Hakikat onun varlığı sayesinde vardır. Allah da varlığının sırrına eren insanla beraber vardır. Varlığı Allah'dan ibaret gören ve insanı varlıklar arasında mümtaz mevkiine yükselten bu vahdet-i vücudcu görüş, Mevlâna'nın felsefesidir.

Bu muhteşem insan ve kâinat telâkkisi, eğer yediyüz yıldan beri Anadolu'da dimağ olarak, dimağlarda akisler yaparak felsefî düşünce halinde sistemleştirilip nesillerimize sunulmuş olsaydı, XX. asırda Anadolu çocuğu yabancı idealler peşinde koşmayacaktı.

Bir zamanlar bu yurdun şehirlerinde, bu şehirlerin sokaklarında kendine inanmış, azmi payansız, iradesi demirden, ihtirası ilâhî insanlar dolaştı. Şüphesiz o devirler ruhumuzun, aşkımızın gençlik demleriydi. Yorulduk mu nedir? Bugünkü imansız, iradesiz ve Allah'sız yürüyüş, Yunus'ların, Sinan'ların, Mevlâna'ların getirdiği hidayeti bütün bütün kaybetmiş bedbaht bir kafilenin hasta gidişidir. Münevverlerimiz hâlâ kararmış ufuklarda nur arıyorlar. Hakikatsa o ufuklardan çok yükseklerde ve çok ilerdedir. Milletimizin kendi dehâsıyla yaratacağı felsefe hareketlerinde Mevlâna eşsiz bir üstad, asırların arkasından hakikat işaretini veren bir mürşit, bir önder olurdu. Onu sadece tarihî bir hatıra halinde anmak da yine onun sayıp döktüğü sefaletlerimizden biri olsa gerekir.

Felsefesi ile ahlâkı üzerinde birkaç kelime söylediğimiz Belhîli bu Türk dâhisinin, dehasının kaynağını nerede aramalıyız? Onda hikmet var, ahlâk var, din var, sanat var. Bunların hangisi Mevlâna'nın ruhunda yanan volkanın mihrakıdır? Bazıları onu sanatkâr olarak, bazıları, tasavvufçu olarak, bazıları da dindarlarla eğlenen biri diye, bazan da hikmet adamı halinde tetkik etmektedirler. Hakikat şu ki Mevlâna'nın şahsiyeti hangi cephesiyle alınırsa alınsın, o bir din adamıdır. Dindardır, bir İslâm velisidir ve onun şahsiyetinin indifa merkezi ilâhî ve İslâmî aşktan başka bir şey değildir.

*

Din dışı yaşayan bazıları, Mevlâna'yı dinî müesseselerle mücadele halinde gördüklerinden, bir din aleyhtarı imiş gibi benimsiyor-

lar. Onlar büyük velinin bir Allah yolcusu olduğunu anlamıyarak, onu Şaman rahibi gibi saz çalıp oynayan bir sihirbaz sanmaktan haz duyuyorlar. Feci şekilde kendilerini aldatan ve densiz varlıklarının Mevlâna ile zerre kadar alâkası olmayan bu adamlar bilmiyorlar ki, Şaman'ın raksı ile Mevlâna'nın semâi arasında hiçbir münasebet yoktur. Hayatının başından onuna kadar Mevlâna sihirli âyinden hoşlanmamıştır. Âyini esas olarak alan tarikatları bile itham etmiştir. Onun semâ'ı, sadece uzvî ve hissî bir neşveyi ritmik hareketlerin yardımı ile kendinde doğurmak hedefini güden Şaman raksına ne gaye ne de oluş bakımından benzer. Sema vecdi doğurmak için değildir, vecdin eseridir. Psikolojide, heyecanların vücudun zayıf noktalarından boşaltılması kanununa uyarak vecd halinde insanı kucaklayan heyecanın, uzviyetin nisbeten mukavemetsiz noktalarına saldırması ve bu noktalardan insanı sarsması ile meydana gelen bir harekettir. Ruhla beden arasındaki münasebetin mahsulüdür. Allah'la karşı karşıya namaz kılan müminin rüku ve secde hareketleri de aynı kanuna uyarak, aynı şekilde meydana gelen vecd halindeki ruh kuvvetinin vücudu kıvıltatmasından başka bir şey değildir. Ruhun Allah'a doğru yönelişini, vücudun kendisine yoldaş yapmasıdır. İbadetlerdeki sözler ve terennümler gibi beden hareketleri de ruhun Allah yolunda oluşunun tasdikleri, takviyeleri ve şahitleridir. Mevlâna sadece bu samimi ve zaruri hareketleri yaşamıştır. Mevlevîliği âdab ve erkânî ile bir âyin sistemi haline koyan Mevlâna değil, oğlu Sultan Veled'dir. Bütün estetik âdab, bu tarikatı bir içtimaî doktrin halinde asırlar içerisinde muhafazaya yaramıştır. Ancak onun içerisinde gizlenen ruh, Mevlevîliğin sanatçılık (esthetisme) kalıbı içerisinde örtülü kaldığı unutulmamalıdır. Sanatçılık din için daima tehlikelidir. Mevlevîlikte bu tehlikenin hepsinden ziyade barındığını görmekteyiz. Zira onun eseri harikulâde güzeldir. Mevlâna Şems-i Tebrizî'yi tanımadan önce kendini sanata ve şiire vermişti. Şems-i Tebrizî'yi tanıdıktan sonra uyandı, şiirin ve sanatın hiçliğini anladı. Kalemını kırdı. Diyor ki: "Utarid gibi deftere düşkündüm. Ediplerin hepsinin üstünde yerim vardı. Sâkînin bir levhayı andıran yüzünü

görünce çıldırdım. Kalemi kırdım.” Vakıa ondan sonra Mevlâna kalemını kırmadı. Yine şiirler yazdı. Çünkü büyük fikirler güzel söylenir. Değişen şu oldu ki bundan sonra Mevlâna şiiri ve sanatı din ile ilhamın emrinde bulundurdu, onlara hizmetkâr yaptı. Sanat onun dinî yaşayışının bir tecellisinden ibaret oldu.

Yanlış ve sapık bir telakki daha var. Bazıları onu İslâm dairesinin dışına çıkarıp bütün dinlere mal etmekle bir müslüman olduğunu inkâr ediyorlar. Bunlar ne dini, ne tasavvufu, ne de İslâm'ı bilmeyenlerdir. Çünkü bunlar dinî zümrecilik, tasavvufu kitapsızlık ve kaidesizlik, İslâm'ı ise ruhun samimi yaşayışına karşı gelen bir nevi saf doğmatizm telâkki edenlerdir. Bunlar bilmiyorlar ki, hakikatte din bütün kapıları ile insanlığa açık bulunan bir binadır. Mutasavvıf veya mistik, ruh için kanun, kaide tanımayan bir anarşist değildir. Her dinin, kendinin bütün dinlerle müşterek hayat kaynağı olan ruhtan Allah'a götürücü mistik cevherine sahip olmanın kaideleri, metotları bulunmaktadır. İslâm dini, mistisizmin hayat kaynağını bağrında yaşatmaktadır. Zira her dinin özü mistisizmdir. Bu görüşe, Mesnevî'nin her tarafına serpilen ruhî zaferin zirvelerinde kendisine aklın da feda edildiği aşk-ı muhammedîyi şahit tutacağız. Yine Mesnevî'de İslâmî doktrine uygun olarak anlatılan hikâyeler, dâvamızı isbata yeterlidir. Bunların arasında meselâ, ölümden kaçmak isteyen adamın Hazreti Süleyman'a yalvarıp rüzgârla Hindistan'a iletilmesinden sonra, oraya varan Azrail tarafından canının alındığını anlatan kıssa, hem insanın, hem peygamberin, hem de ölüm meleğinin, hep kaderin emrinde vazife görmekten başka bir şey yapmadıklarını ve insan için en doğru yolun Allah'ın takdirine teslimiyet ve rızadan başka olmadığını tam mânasiyle İslâmî telâkki içerisinde ortaya koymaktadır. Yüzyıllarca İslâm'ın kalbi halinde yaşayan büyük Türk cemaatinin şamanlıktan İslâm dinine geçişten sonra derinden değişikliğe uğramamış olduğunu ve Maverâünnehir'den gelen Türk velisinin de daha ziyade şamanist bir zihniyete sahip bulunduğunu iddia edenlerin, şamanizm ve dinler tarihi hakkındaki bilgileri en ufak tenkide tahammülü olmayan, ciddiyetten mahrum, temelsiz gö-

rüşlerdir. Şamanizm çok Tanrıcı bir dindir. Şamanlar aynı zamanda sihirbazdırlar ve şarkı söyleyip dans ederek halkı eğlendirirler. Şaman âyinleri ekseriya uzvî ve hayatî yapıya haz sağlayıcı, cinsî sapıklıklarla karışık kendinden geçme âyinleridir. Bütün bu karakterleri ile Şaman dini, İslâm'a taban tabana zıt durumdadır. İslâm'ın esası bir Allah'a inanmaktır. İslâm, bütün semavî dinler, hattâ insanların yaşattığı dinlerin pekçoğu gibi sihrin aleyhindedir. Sihri küfür sayar. Nitekim dinlerin büyük çoğunluğunda sihirbazlar dindarlar tarafından şiddetle takip edilmiştir. Zira sihirbaz Allah'ın veya kutsal kuvvetin yaptığını yapabilmek iddiasında olan insandır. İslâm'da ibadet fânî varlıktan geçip Allah'a yakınlaşmak içindir. Hakikatte şamanlık dinler tarihinde pek mütereddi bir dindir ve beşerin din ihtiyacını karşılayacak vasıflara sahip değildir. İşte bu sebepten Türkler asırlar içerisinde biriken dinî enerjilerini ancak İslâm'ın sinesinde yaşatmak imkânını buldular ve İslâm dinine sımsıkı sarıldılar. Şamanlıkta kurban ibadetinin varlığı, bu dini İslâm'a yaklaştıracı bir delil sayılamaz. Zira içerisinde kurban ibadeti bulunmayan tek bir din, dinler tarihinde gözükmemiştir.

Bu cahilâne iddiaları böylece reddettikten sonra bu büyük İslâm sofişinin İslâm camiasından olduğunu reddeden acaip bir görüşle karşılaşırız. Bu kinci kafilenin bayraktarları, ruhun hayatından habersiz yaşyarak etlerle kemiklerin tekrarlana tekrarlana makineleşmiş muayyen hareketleri ile murada ereceklerini zanneden gafiller, dini kibir hırkası gibi giyinmiş cennet tüccarlarıdır. Bunların zannı Allah katında dindarlık sadece katı kaidelere uymaktan ibarettir. Bunların Allah'la alışverişleri de sayı ve hesaplardır. İbadetlerini sayıp ölçerek yaparlar, karşılığını da tartarak alırlar. Her mirasa olduğundan çok cennet mirasına haristirler. Gönülleri perişan eder de hırkayı muhafazaya çalışırlar. Taştan, cisimden, topraktan, işareten ve telaffuzdan şefaât umarlar da gönülde bir şey beklemezler. Allah diye gök kubbeye tırmanmak ihtirasındadırlar. Kendi içlerine bir nebze olsun yaklaşıp bakmazlar. Ruhu koruyacak kaideyi sımsıkı tutarlar; halbuki ruhu ayakları altında ezerler.

Kendini bulmak için çıkılan yolculuktadırlar; hep kendilerinden kaçarlardı. Mevlânâ bunlara ne yapsın? Nasıl bunlardan kurtulsun? Câmileri doldurup Allah Allah naralariyle cennet yolculuğuna çıkan bu gafiller, giyindikleri kibir libasıyla ahlâkı bozucu olurlar. Aşka düşman olup, gönülleri viran ederler. Ruhundaki huzura düşman olan bu murâilerle mücadeleden Mevlânâ geri durmadı. Kaideden önce dinin, yol açılmadan önce hedefin varlığına inanmayan duygusuz zahitten nefret ediyordu. Allah yerine kendisine muayyen vaidlerde bulunan bir varlığı ikame eden, insan olan alacaklı varlığın karşısında borçlu bir uluhiyeti tanıyan insanın dindarlığından bir şey anlamıyor, pek haklı olarak bunların dindarlığına inanmıyordu. Ancak aşk yoluyla tanınan Allah'ı zerrece aşkı tatmadan tanıdığını söyleyen mürailerle alâkayı kesti. Onlar da ruh-u Muhammedînin âşıkı olan Mevlânâ'yı "müslüman değildir" diye o günden bugüne itham etmekten usanmadılar.

Bilginin türlü şekilleri vardır:

1. Zekâ ile tanıyış,
2. Sezgi ile tanıyış,
3. İhtiras ile tanıyış,
4. Merhametle tanıyış,
5. Nihayet aşk ile tanıyış.

Bütün mutasavvıflar gibi Mevlânâ'nın da hakikatı aramada kullandığı vasıta, aşk ile tanıma yetisi idi.

Mesnevî aşk ile alış verişi olmayanın kanatsız kuş olduğunu söylüyor. O, hakikat semalarında uçmayacaktır. İnsan topraktan yaratılmıştı. Aşk onu yükseltti. Yine topraktan ibaret olan dağa aşk siyaset edince dağ cezbeye gelerek raks etti. Cemâlullâhı görmek isteyen Musa, Allah'ın bakışı ile nura gark olan Tur'a bakınca bir de ne görsün, Tur dağı parça parça oluyor! O zaman Musa aşkın bu şiddetine dayanamıyarak düştü, bayıldı.

Aşkın ulaştırdığı vecd uykusundan uyanan sofî bakıyor ki, ortada ne âşık var, ne de aşk, yalnız Maşûk var. Seven ölmüş, sevilen

yaşıyor. Ruh murada ermiştir. Kendisi ebedîleşmiş, uluhiyet varlık halinde gözüken perdeyi üzerinden atmış, yalnız O var. Fanî olan bütün hayâller, Allah'dan gayrı bütün ruh hezeyanları ortadan kalkmış. Bir şey, yalnız bir şey var: O.

Bu temaşada esas olan, temaşa edilenin ta içine nüfuz etme, ona intikal etme, onda bannma halidir. Vahdet-i vücudun Mevlâna'yı ulaştırdığı bu mertebe, onun ruhunda Şemsi Tebrizî'nin sunduğu iksîrin eseridir. Mevlâna bu hududa kadar ilerledi. Biz onu, âşıkların sultanı ve ruhlarımızın sahibi diye tebcil ederken, müşahhas ve fânî bir insan hâtırasının huzurunda bulunduğumuzu zannetmeyelim. O, mahdut ve yeryüzünde fena bulan varlıkların kalıbını delmiş, âleme yaygın mücerret bir cehver hüviyetine sahiptir. Bize hayatın hakiki değerini, insan yapısında yerleşen benliğimizin aslını, mukadderatımızın mânasını, velhasıl Bir olan herşeyi anlatmış insan üstü bir velîdir. Bizim cehdimiz, bizim aşkımız, Allah'la onun arasındaki mesafeyi kavrayacak, mekânları aşanengin gönöl sahibi olmaya çalışmaktır. Bilmeliyiz ki o, kendinde yaşattığı ebedilik aşkı ile bütün insanlığı sürükleyecek kuvvete sahipti. Asırların arkasındaki seslenişlerini, ruhumuzun en derin mintikalarına ulaştıran sırta ermişti. Bizim uyanışımız, bizim büyük hayatımız, onun ölümsüz şahsiyetine, şevkle ve anlayışla yaklaşma sayesinde mümkün olacaktır. Onu anlayışın sırrını yine ondan öğrenelim: “Beni anlamak istersen, benim gibi olmalısın.”

Yeni İstanbul, 30 Aralık 1962, 5 Ocak 1963,
8 Ocak 1963 (“Mevlâna” başlığı ile)
Tohum, 1/4, Ocak 1964 (kısmen); *MT*.

TASAVVUF

Tasavvuf, bir din yolu mudur, yoksa bir felsefe midir? İslâm tasavvufunun benzerine Hristiyan mistisizminde rastladığımız gibi, daha evvelki dinlerde de mistik davranışlar görüyoruz.

Hind'in Brahma dininde Yogilik vardır. Bunda vücuda ait duygularla hazlar ve elemelerden kurtulma egzersizleri yapılır. Bu kurtuluş insanda, ferdî ruhun, âlemin ruhu olan Atman'la aynileştiği şuurunu hiç durdurmada artırır. Böylece hürriyetine kavuşan ruh, mutlak varlıkla tamamlanır. Kendisinin, Atman'ın aynı olan Brahma ile aynileştiğini bilen insan, her varlığın aynı olur; tanrılar bile buna mâni olamazlar. Yogi, tanrıyı ifade eden muayyen kelimeleri durmadan tekrarlar ve bütün düşüncesini bu hareketin üzerinde toplar. Böylelikle Brahma'nın aynı olur.

Budizmde ise bunun aksi yol takip edilir. Onda en yüksek mura-kebe hali, menfi kelimeler kullanmakla elde edilir. Onun aradığı, kâinatın ruhu ile birleşmek değildir. Belki Nirvâna denen yokluğa kavuşmaktır. Budist mistiği, dünya hayatında bütün tasavvurlarla arzuları birer yalancı gölge gibi silerek şekilsiz bir enginliğe ulaştırarak yüksek temâşa haline kavuşmak iddiasındadır.

Hristiyan dininde mistisizm daha ileri mertebeye ulaşmış bulunuyor. Saint-Jean de la Croix ve Sainte Thérèse gibi büyük Hristiyan mistiklerinin takip ettikleri mistik metot, müşahhas ve yaşanmış deneydir. Bu deney, şu safhalardan geçer: Önce ilâhî lutuf beklenir. Sonra sözlü ve içsel dualar yapılır. Bunu ahlâkî temizlenme yolunu açan riyazetler takip eder. Nihayet iç buhranları yaşanır. So-

nunda benlikten sıyrılma gerçekleşir. Birinci safhanın bu olayları yaşandıktan sonra ikinci safha olan temâşa başlar. Bunun da basamakları vardır. İlk basamakta duyular dünyasının temâşası yapılır. Sonra hayâl dünyasının temâşası olur. Sonunda ideal âlemin temâşasına ulaşılır. Temâşa halinde görünüşte fakirleştiren, gerçekte ise iç dünyayı zenginleştiren basitleşme hali meydana gelir. Temaşadan, vecd yoluyla birleşme haline geçilir. Vecd, duyularla tanınan herşeyin inkârı ile şuura aşkın yani şuurüstü bir takım hallerin sentezinin yaşanmasıdır. Mistik deneme, ilâhî birleşme ile tamamlanır.

Esası itibariyle tasavvuf yani İslâm mistisizmi de bu evvelki mistiklerden farksızdır. Hepsinde mistik esas, dinî denemedir. Dinin özü içsel yaşayış olduğuna göre, mistisizmin dinin temeli olduğunu kabul etmek lâzım gelir. Ancak mistik hayatın aynı zamanda bir teoriye bağlandığını görüyoruz. Yunan’da Eflâtun’un ideal âlemi temâşa teorisi, daha sonra İskenderiye mektebinin kurucularından Ploten’de yeni Eflâtunculuk görüşünü meydana çıkardı. Ploten’e göre mistik, metafiziğin tâcıdır. Mistisizm, sonuna kadar yaşanmış metafiziktir. Ploten’in felsefesi, Allah’la dünya arasında, hem aşkınlık hem beraberlik anlaşmasıdır. İskenderiye felsefesinin tesiri Hind’e kadar yayıldı; Hristiyan unsurlarla karıştı; İslâm’a girdi. İslâm tasavvufunda Plotenciliğin izleri görülmektedir. Plotencilik, Rum keşişlerinin ve Saint-Augustin’in eliyle Hristiyanlaştı; batı dünyasına yayıldı.

Görülüyor ki mistisizm, İslâm’daki adıyla tasavvuf, herşeyden önce dinî bir yaşayış olduğu gibi aynı zamanda bir metafizik görüştür. İslâm tasavvufu, Kur’ân’dan kalp ilmini çıkaran felsefedir. İlâhî Varlığa iştirâk denemesini yaparak ahlâklanma yoludur. İlâhî tecrübeyi kalp yolundan geçerek yapmak, İslâm’ın gerçeğini yaşamaktır. İslâmiyyatçı Louis Massignon *Hallac’ın İhtirası* adlı kitabında “insan ruhu ile kendi yaratıcısı arasında birleşmenin Kur’an’ın ruhuna yabancı olmadığını” söylüyor. Gazâlî’yi takip ederek o da “Peygamber’in başlangıçta Hıra dağında yalnız dolaşan, birleşmek arzularının vecdi içinde yaşayan, Allah’ının ihtiras-

lı bir âşıkı” olduğunu kabul etmektedir. İslâm’da şeriatı, yani müminin hareketlerini dışardan idare eden kanunu, ferdin içsel denemesine üstün tutanlara şeriatçılar denildi. Bunlar dini hayat olarak değil, kanun ve disiplin olarak aldılar; ferdi yapan hamura hiç dokunmadılar. Mutasavvıflar için şeriatı inkâr meselesi yoktu. Sadece onun, kabuğu teşkil ettiğini ve dinin özünün içsel deneme ile yaşandığını kabul ettiler. Tasavvufun diliyle, “kâl ehli” olanların hal ehli olan mutasavvıfları anlaması imkânsızdı. Çünkü tasavvuf tecrübesi, bu tecrübeyi yapmayanların anlayışına kapalı bir sahadır. Şeriat uleması, tasavvufun cehalet eseri ve bid’at olduğunu iddia edebilir. İlâhî tecrübeye yabancı olanların onu itham etmeleri tabii karşılanmalıdır.

Görülüyor ki tasavvufla şeriat, dinde birbirine paralel olan iki ayrı yol da değildir. Tasavvuf dinin özü ve çekirdeği, şeriatla onun meyvayı muhafaza eden kabuğudur.

İslâm’da tasavvufun başlangıcında sofîlik vardı. Sofîlikte ilk olarak Peygamber’in asrında yaşamış olan Hasan Basrî’yi görüyoruz. Sofîlikten gaye, ahlâkî temizlenme idi. Dinî tatbikat zamanla yapıla yapıla, ahlâkî temizlenme pratiğinin sonunda ilâhî birleşmeye götürdüğünü gösterdi. Ahlâkî temizlenme başlangıçta yalnız başına gaye idi. Zamanla tasavvufun evrimlenmesi sonucunda ilâhî birleşme, ahlâkî temizlenmeyi zorunlu olarak kendisi ile birlikte sürüklemek sûretiyle, kendisini gaye olarak ortaya koydu. Bu deneme, insanın kendi varlığının kemâline ulaşabilmek için, kendi tabîî şartlarının üstüne yükselmesi icab ettiğini kabul ettirdi. Mutasavvıf, kendisine Allah’ın lütfu olan tabiat varlıkları içinde, bunları tabiata bağışlarcasına, kendisinden itmek imtihanında başarı kazanmak isteyen insandır. Allah, hayat nimetlerini bize bağışlayan iktidara nasıl sahipse, mutasavvıf da onları başkalarına bağışlayabilecek iradeyi kendinde bulan bir atlet gibidir. Tasavvuf ehlinin tuttuğu riyazet yolu gerçek bir atletizmdir.

İslâm tasavvufunda vahdet-i vücudculuğun geniş yer tuttuğu görülüyor. Vahdet-i vücud, Allah ile kâinatın bir ve aynı cevher ol-

duğunu kabul eden görüştür. Onun esasları daha önce İskenderiye mektebinin filozoflarından Ploten’de görüldü. Ploten’e göre, kâinat Allah’tan ibarettir. Ondaki varlıklar sadece taayyünâttır, daima değişen şekillerdir. Bizler şekilleri görüyoruz, denizde dalgayı gördüğümüz gibi. Denize nazaran dalga ne ise Allah’a nazaran varlıklar da öyledir. İslâm mutasavvıflarından bir çoğunun benimsediği bu görüş, daha sonra modern felsefede panteizm adını almıştır. XVII. asırda Hollandalı filozof Spinoza, “Allah’dan başka cevher yoktur ve olamaz” demişti, “Var olan herşey Allah’ta vardır. Düşünce ve uzam Allah’ın sıfatlarıdır. Allah, bir tarafından bakılınca düşünce halinde, öbür tarafından bakılınca uzam halinde gözüktür.” Spinoza’nın, tek varlık cevheri olarak Allah’ı tanıyan metafiziği, Allah’ta hürriyetin varlığını kabul etmeyip O’nu varlıkların zorunluluğuna irca etmekle, hem Hristiyan mistisizminden, hem de İslâm tasavvufundan ayrılır. Spinoza’nın davranışı, daha ziyade Allah’ı kâinata icra etme davranışı olarak anlaşılmaktadır. Ancak sadece Allah ve kâinat ikiliğini ortadan kaldırması bakımından onun vahdet-i vücudculukla bağdaştığını görüyoruz.

İslâm mutasavvıfları içinde vahdet-i vücuda inananlar, Bayezid-i Bistami, Hallâc-ı Mansur, Nesimî, Niyazî-i Mısırî, Şeyh Şehabeddin-i Sühreverdi, Muhyiddin-i Arabî, Sadreddin-i Konevî, Mevlânâ Celâleddîn-i Rumî ve Yunus Emre gibi tasavvuf kâfilesinin ulularıdır. Vahdet-i vücud hakkında bir fikir vermek için Muhyiddin-i Arabî’nin *Fususü’l-hikem* adlı kitabından aşağıdaki parçaları naklediyoruz:

“Allah beni över, ben de O’nu; O bana kulluk eder ben O’nu ikrar ederim, eşyadaki çokluk ve değişikliği görünce de inkâr ederim.”

“Bizden nasıl vazgeçebilir? Ben O’na müsaade eder ve zuhur alanına çıkarırım.”

Hâfız Şirâzî bu nükteyi şöyle ifade etmiştir:

“Maşûkun gölgesi âşika düştüyse ne oldu? Biz Ona muhtaç idik, O da bize müştak”. “Bir vakit gelir ki kul şüphesiz Rab olur. Başka bir vakitte iftirasız kulluk derekesine iner.”

Mevlâna bu mertebeye işaretle diyor ki:

“Demir, nasıl ateşe girince ondan farksız olur ve ‘ben ateşim’ derse, ilâhî tecelliye uğrayan kul da kendi benliğinden geçmiş olduğu halde ‘ben Hakk’ım’ der.”

“Sen kulsun ve sen Tanrı’sın; kulluğun, kimin kulu olduğunu bildiğin içindir.”

“Sen Tanrı’sın ve kulsun; çünkü sözleşmenle kendini Tanrı’ya bağladın.”

“Kâinatın hepsi Hak’dır ve O, benim ve O’nun varlığı ile ayakta duran tek bir varlıktır. Bunun için O gıdadır, biz de O’nunla geçinen yiyicileriz.”

“Benim vücudum O’nun gıdasıdır, biz de O’nunla yanyana ve karşı karşıyayız. Şu halde sen bir yönden düşünürsen benim sığınmam O’ndan O’nadır.”

“Eğer O olmasaydı veya biz olmasaydık olan şeyler olmazdı.”

“Herşey O’ndan başladı ve O’na dönüyor. Herşey Allah’a rücu ediyor”, meallerindeki âyetlerden Şeyh-i Ekber şu neticeyi çıkarıyor: “Madem ki herşey Hakk’ın tecellisidir ve değişik tecellilerin toplamı olan çeşitli varlıklar yine O’na dönecek, O tek varlıkta yerleşecektir; şu halde bunlar Hakk’ın gayrı değildir. Çünkü vücut birdir. O halde bunlar da Hakk’ın aynı olur.”

Mevlâna bu birliği şöyle anlatıyor:

“Kâh Kafdağı, kâh Anka olursun. Kân güneş, kâh derya olursun. Halbuki sen kendi zâtında ne o sun, ne de bu. Ey vehimlerden, hayâllerden yüce Tanrı; ey çoklardan çok olan Tek Varlık.”

“İslâm’da tasavvuf”, *Hareket*, V/51, Mart 1970; MT.

MEVLÂNA'DA VAHDET-İ VÜCUD

XVII. asırda Hindistan'da İmam Rabbanî adıyla maruf olan Ahmed-i Serhendî *Mektubar*'ında Şeyh-i Ekber'in vahdet-i vücudçuluğuna en şiddetli itirazı yaptı. Şeyh-i Ekber'in tamamen aksine olarak ona göre, eşyada asıl olan yokluktur. Yalnız Allah vardır ve Allah'tan başka bir şey yoktur. Benim varlığım, aynada görülen hayalden farksızdır. Şeyh-i Ekber'in mesleğini tamamen red için ortaya atılan bu görüş, neticede onunla birleşmektedir. Zira, Şeyh-i Ekber Allah ve kâinat ikiliğini ortadan kaldırarak varlığı bire irca ediyordu. İmam Rabbanî de eşyayı hayal ile vehme irca etmekle gerçek varlık olarak yalnız Allah'ı kabul ediyor ve neticede varlık yine bire irca edilmiş oluyor. Vahdet-i vücud, bu neticeden zaruret halinde doğmaktadır.

XIII. asırda Muhyiddin-i Arabî'nin üvey oğlu ve müridi, Mevlâna'nın hocası olan Sadrettin-i Konevî vahdet-i vücud dâvasını apaçık şekilde müdafaa etmiştir. Kendisinden sonra talebesi Mevlâna Celâleddin-i Rumî vahdet-i vücudçuluğun piri oldu. Mevlâna'ya Vahdet-i vücudçuluğu telkin eden şüphe yok ki hocası Sadrettin-i Konevî'dir. Onda vahdet-i vücudçuluk tamamen âşikâr şekilde görülmektedir. Bununla beraber Rumca'ya vakıf olan Mevlâna'nın Yunan filozofu Eflâtun'un fikirleriyle doğrudan doğruya temas halinde bulunduğunu kabul etmek lâzımdır. Zira Mevlâna'nın, Eflâtun idealizmini yer yer yaşatan bir çok rûbâîlerine rastlıyoruz.

Eflâtun'a göre ruh, dünyaya gelmezden önce ezel bezminde Allah'la yaşıyordu, O'ndan ayrılmamıştı. Sonra deryadan kopan

bir damla halinde Allah'tan ayrılarak bu gölgeler dünyasına düştü. Ten kafesine girdi. Burada bir gölgenin mahbusudur. Ten kafesine hapsedilmiş olan can kuşu ondan çıkmak, kurtulmak ve aslı olan Allah'a kavuşmak için feryat edip çırpınmaktadır. Aynı feryadı Mevlâna'dan dinliyoruz: “Ben neredeyim? Hapishane nerede? Ben kimin malını çaldım ki bu beden zindanına hapsedildim?”

Ancak ölümle ruh, bu beden zindanından kurtularak aslı olan Allah'a ulaşacaktır. İşte o zaman selâmetini bularak ebedî hayata kavuşacaktır. “Öldüğüm gün tabutum giderken bende bu cihan derdi var sanma. Cenazemin götürüldüğünü görünce ‘ayrılık, ayrılık’ deme. Ölüm günü benim için sevgiliye kavuşma günüdür.”

Ten kafesini kırıp bir an evvel hürriyetine kavuşan varlıklara hayrandır. Onun, bu dünya varlığından sıyrılarak ebedî aslına dönmek için duyduğu hasret, bir yaprağa bile gıpta ettiriyor: “Ey yaprak, elbette bir kuvvet buldun da dalını yarıp çıktın. Ne yaptın da zindanından kurtuldun? Söyle, söyle, biz de hapisten kurtulmak için senin yaptığını yapalım.”

Eflâtun'un tesiri Mevlâna için bir hazırlık vazifesi görmüştür. Onda daha sonra Sadreddin-i Konevî'nin aşısı olacak vahdet-i vücud mesleğine hazırlayıcı olmuştur. Dünyamızı vehim ve hayalden, gölgelerden ibaret gören Eflâtun'un ideler dünyası, hakikat âlemi idi. Bu görüşte iki dünya kabul edilmektedir. Biri içinde bulunduğumuz hayaller ve gölgeler dünyası, öbürü bu dünyadaki gölge olan varlıkların gerçek asıllarının bulunduğu hakikat âlemi, Allah, o hakikat âleminde. Ruh ise, Allah'tan kopup bu dünyaya inmiş ve burada ten kafesine girerek onda hapsedilmiş bir zerredir. Vahdet-i vücud bu görüşü tekâmül ettirerek ikiliği ortadan kaldırmış bulunuyor. Onda Allah ve kâinat bir ve aynı şeydir; iki dünya yoktur. Olsa olsa gâfilin görebildiği zevâhirle ârifin gördüğü hakikat ayrılığı vardır. İkisi de aynı dünyanın tasavvurudur. Ayrılık, görüş farklarından ibarettir. Eflâtun'un idealizmi, onda gayesi olan panteizme ulaşmıştır.

Mevlâna'da Sadreddin-i Konevî, Eflâtun'u tamamladı. Ten ka-

fesinin gözlere bağladığı perde daha bu dünyada iken yırtıldı, vehim gözlerin önünden kalkarak hakikat gözüktü. Ruh ölmeden Allah'a kavuştu. Kendini Allah'tan ayırarak "ben" dedirten ayrılık yok olunca Allah'ta o, yok oldu. Damla deryaya karıştı. Şimdi deryanın sevinci içindedir. Ben demiyor; hep O diyor. Ben nedir bilmiyor; O'nunla, O'nda yaşıyor. Artık herşey O'dur; herşeyi O'nda görüyor. O'ndan başka varlık tanımıyor. "Gönlümün içi de, dışı da O'dur. Bedenim de, can da, damar da, kan da O'dur. Böyle bir yere küfürle iman nasıl sıgar? Varlığım vasıfsız hale geldi. Bütün varlığım O oldu."

O'nsuz âlemi, hakikati gören akıl almıyor. Can gözü ile görülen dünya hep O'ndan ibarettir. Âlem O'nda değil, O'dur, O'nun ta kendisidir. "Nereye başımı koysam, secde edilen O'dur. Alt tarafta ve altı tarafın dışında mâbud ancak O'dur. Bağ, gül, bülbül, semâ ve sevgili hep birer bahane, bunların hepsinden maksat O'dur."

Âlemin O'ndan ibaret olduğunu görmek için, dünya varlıklarını parçalara ayırıp sayan, vasıflandıran hünerci ve hesapçı akıl işe yaramıyor. Akıl bütün vehimlerin tellâlıdır. Menfaatların muhasebesini yapar. Gölgeyi görür. İçe nüfuz etmez; gerçeği görmez. Hakikati gören göze o bir perdedir. Bu perdeyi sıyırmadan hakikat görülmez, Allah bilinmez. "Aklın bulunduğu yerden yüzlerce merhale uzaklaşmak istiyorum. İyi ile kötünün varlığından sıyrılmak istiyorum. Bu perdenin arkasında ne güzellikler var. Benim gerçek varlığım da oradadır. Ey gafiller, ben kendime âşık olmak istiyorum."

Herşey olan Allah'ı dışarıda aramak hatadır, şaşkınlıktır, körlüktür. O'nu kendinde ararsan bulursun. "Dost varlığının sana açılıp aydınlanmasını istiyorsan kendi özünün içine gir. Kabuğunu del. Dost öyle bir zattır ki O'nu kat kat örtüler örtmüştür. O kendi varlığına garkolmuş, iki cihan da O'nda gark olmuştur."

Dost bana yabancı mıdır? Hayır, her damlada var olan O'dur. Çokluk bir vehimdir, bir resimdir. Hakikat gözündeki birlik ve çokluk birleşmiştir, bir olmuştur. Gâfil kendini deryadan bir damla zanneder. Halbuki değil, derya her damlada gizlidir. "Ben bir damla değilim, bütün deryayım. Ben şaşı değilim ve şaşılar gibi gurura

kapılmış da değilim. Ben her damlaya hal dilimle hitap edecek ol-
sam damla bana ‘damla değilim’ diye feryad ediyor.”

Birlik sırrı, ancak aşk içinde yaşanan bir haldir. Duyularla ze-
kânın, ilmin ve felsefenin sunduğu bilgi, birliği tanıtmaktan âcizdir.
Bunların hepsi eşyayı böler, çokluk içinde gösterir. Akıl birliği
mahveder, çokluğu canlandırır. Hakikat olan birlik, aşkın eseridir.
O aşkın hârikasıdır. Aşk içinde sevenle sevilen de birleşir, bir ve ay-
rı şey olurlar. “Aşk sözünü duyar duymaz canımı da, gönlümü de,
gözümü de onun yoluna koydum. Ona dedim ki: ‘Sevenle sevilen
iki ayrı varlık mıdır?’ Onların ikisi bir şey. Fakat ben şaşılığımдан
onları ayrı gördüm.”

Aşk içinde sen-ben vehmi ortadan kalkar. Bu ayrılık anlaşılmaz olur. Bir an için herşeye yabancı olan benlik, yine bir an herşeyle bir olduğunu görür. Bir olan varlıktan kendini ayıramaz. Çokluk bütün bütün ortadan silinir. “Ne ben benim, ne sen sensin, ne de sen bensin. Hem ben benim, hem sen sensin, hem sen bensin. Ey Hutentli güzel, seninle öyle bir haldeyim ki, anlıyamıyorum ben mi senim, sen mi bensin?”

Felsefenin bir türlü çözemediği varlık muamması, böylece aşk içinde gerçek ifadesini bulur. Sen-ben vehmi ortadan kalkıyor. Yalnız O kalıyor. Sen ve ben diye adlandırıldığı yerde bu ikisi birbirinden ayrılmıyor. Zira bu adlanma bizim görüşümüze ve bizim duruşumuza göre izâfîdir. Vahdet-i vücud, varlığın bir olduğu tecrübesini böylece ruh dünyasında yapıyor. Düşünenle düşünülen, bilinenle bilen arasındaki mesafeyi ortadan kaldırıyor. Bu sonuca ulaştıran, aşk içinde yapılan ruhî tecrübedir. Hakikatin kaynağına bizi ulaştıran da odur. Eşyanın dışından edindiğimiz âfâkî bilgi bütünüyle izâfîdir. İlmin bize tanıttığı, ancak eşya arasında bizim istifademize elverişli olan bir takım münasebetlerdir. Felsefe de kendiliğinden var olanı, gerçek varlığı tanıtamıyor. Çünkü o da aklı kullanıyor. Akıl ise sadece bir mânevî alışveriş aracı ve bir nizâm unsurudur. Hakikatin anahtarı değildir. Ancak aşkın açtığı yoldan hakikate gidilir. Dinin asıl yolu da budur. Var olan varlık aşk ile yaşanmadık-

tan sonra, zâhirin dindarlığındaki şekiller, haller, merasimler neye yarar? Bütün bunların mânası nedir? Âkif'in dediği gibi,

Nedir mânası, mâbud olmakdıktan sonra, mihrabın.
Rükûun, haşyetin, vecdin, bütün biçare esbabin?

Vahdet-i vücud, yaşanan bir haldir. Fikir halinde anlatılmaz. İkna ve ispatı kabil değildir. Karşı tezi olan bir dâva da zannedilmemelidir. O, aşkın insanı alıp götürdüğü dünyalarda keşfolunan sırdır. O hali yaşamayanlara anlatılması kabil olmadığı gibi, yaşayanın bu halini red ve inkâr etmek de kabil değildir. Aklın şüphesi var, aşkın şüphesi yoktur. Yerin altında defineler saklı, gökler sonsuzluğun kabristanı değil midir? Fânî varlığımız gibi aklımız da fânî ve âcizdir. Vahdet-i vücud sonsuzluğun sırrını fâş eden bir halvet olduğu halde, varsın zâhir uleması onu itham ve inkâr etsinler. Onların kısa görüşleri, bütünü inkâr edenlerin inkârından pekaz şeyi ek-siltmiş bulunuyor. Onları Mevlâna cevaplandıracaktır; bakınız ne diyor: “Bizim Mesnevimiz vahdet dükkânıdır. Onda Bir’den başka ne görürsen, o puttur.”

Bu vahdet dükkânında Yunus Emre de O’nu buldu, yalnız O’nu gördü. Onun “Bir ben vardır bende benden içeru” mısraında dile gelen vahdet-i vücud hikmetini izah için, “hareket” felsefesinden çıkarılan şu tahlilleri alarak söylenmesi imkânsız olan söze son verelim.

“Biz ne düşüncemizin ışığını, ne de hareketimizin tesir gücünü kendimizden çıkarmıyoruz. Şuurumuzun derinlerinde saklanan enerji, bize kendi bilgimizden daha yakın olan hakikat, evrimlenmemizin her ânında bize lâzım olan kuvvet, ocağı ve aydınlığı sağlayan iktidar, bizdeki bütün bu şeyler bizim kendimizin değildir...”

“Şuurumun derinlerinde, üzerinde kendi hayâlimi aksettirdiğim, benden başka bir ben bulunmaktadır. Ben kendimi O’nda görmekteyim: O’nun anlaşılmaz sırrı, bende tıpkı ışığı kıran bir ayna sırrını düşündürüyor.”

Hareket, III/35, Kasım 1968; MT.

TASAVVUFUN MERHALELERİ

Mevlâna Celâleddin'in, bir çoklarının meftun olduğu sanatkâr tarafı, onun zâhiridir. Âhenk ile kafiyenin, güzel söz ile göz yaşının muhteşem terkihi olan sanat, kabuktaki parıltıdan ibarettir. Ancak halk kütlesi şeikle düşkün olduğundan, şairde de sanat taassubu hâkim olarak, vahdet deryasının bütününden ayrılmaz damlası olan Hazreti Mevlâna'yı büyük şâir diye övmek âdet olmuştur. Güneşi güzel bir şamdan gibi, yıldızları birer inci tanesi halinde tasavvur etmekten hoşlanan gözlerimiz, her büyüklükte bir sanat arıyor. Sonsuzluğu bile sanat ölçüleri ile düşünebiliyoruz. Tasavvufta sanat, olsa olsa dervişin değneğidir, biz onun dervişliğini bu değnekle anlıyoruz.

Mevlâna'nın, dinî tecrübeyi bütün derinliği ile yapmış bir mu-tasavvıf olduğunu düşünmek, onu gerçek çehresi ile tanımak olacaktır. Tasavvuf, esasında bir ahlâkî temizlenme yoludur. Bu temizlenme işi, insan olan varlığımızdan hareket ederek Allah'a kadar götüren bir yolculuğun sonucudur. Bu yolculuk, sonu olan varlığın daha yaşarken sonsuzluğa atlayışıdır; fenâdan bekâya sıçrayışıdır.

Ruh dünyasında tam mânasiyle bir atletizm denebilecek olan bu sıçrayış, gelişigüzel yapılan bir hamle ile olmuyor. Onun âdâbı, erkânı, usulü vardır. Tasavvufun, insan olan varlığımızdan çıkarıp, Allah'a yaklaştıran, bazılarının tâbiri ile Allah'la birleştiren hareketleri, üç safhadan geçmek suretiyle yapılmaktadır.

Birincisi, hazırlık safhasıdır. Bu tasavvufun riyâzet ve ferâgat devresidir. Allah yolcusu, bu hazırlanmada terk veya inkâr basa-

maklarını atlayacaktır. Kendinde dünya yükü diye ne varsa hepsini birer birer ve şuurlu bir teslimiyetle terk edecektir. Terk hali, onun ruhunda önce bir istek, bir iştiyâk, bir irâde halinde parlar. İlk riyâzetlerle işe başlayan derviş, bu yolun bitiminde sonsuzluğun temâşası ile karşılaşır. Manzara yok, şekil ve sûret yok. Lâkin derûnî bir ihtişam, manzara imiş gibi etrafa yayılan bir mâna, dünyamızı karrartıda bırakan içsel bir aydınlık, bütünün fertlerine ayrılmaz muhteşem ve sarsıcı ifadesi, ruh atletini kendinden geçirir. Onda inkâr sevgisi başlar, dünya yükünü inkâr sevgisi.

Bu aşkın ilk hamlesi, servetten ve devletten geçme şevki ile kanatlanacaktır. Bu inkâr zor olmaz. Bilâkis devrişte bir neşvedir. Mal ile mevki hırslarını ve bu varlıkların ağır yükünü, kirlerden temizlenir gibi kendinden atar, uzaklaştırır. Artık Allah yolculuğuna çıkanın geri dönmesi yoktur. Bu yolda ilerledikçe güçlük artar, şevk de beraber çoğalır. Temâşa edilen mâna âlemi, basamak basamak ilerledikçe, daha genişler, enginleşir, sonsuzlaşır, sorhoş edici olur.

Derviş olgunlaştıkça, daha çetin inkârlar, evvelkini takip eder. İkinci basamakta evlâddan ve irşaddan geçme hali gerçekleşir. Evlâddan geçme bir gönül yakısıdır, irşaddan geçme ise akıl yakısı. Onları yaralarına yapıştırır, çeker, koparır. Böylelikle şifa bulur. Evlâd, Allah'ındır. İrşad ise, bütün kibirlerin hamalı olan zavallı aklın herzeleri. Bütün âlem, bütün akıl, bütün hikmet, dervişin bağrında parlayan aşk güneşinde, ateşe düşen bir kar damlası gibi eriyecaktır. Şevkindeki lezzet hiçbir şeyde bulunmaz. Lezzet, hikmete değiştirilmez. Tasavvuf, hikmet değildir; ilâhî hazdır. Onun yanında, felsefe ile beraber bütün ilimler ve bütün kaideler hakikatin posası hükmündedirler. İster tatlı, ister acı, hepsi de değersizdir. Derviş bunlara itibar etmez.

Mevlâna evini, ailesini bir zaman ihmal etmiş. Bundan ne çıkar! Terk libasını o çoktan giyinmiş ve benimsemiştir. Aşkın ummanında aklın irşadı da lüzumsuz bir külfet sayılır. Sadece aşkın bir nevi tortusu, dumanı veya ondan fışkıran bir alev kalır ki, o da dı-

şarıya çıkınca volkan ateşi gibi donup kalmaktadır: Bu şiidir, neydir, semâdir, her çeşit ifâdedir. Aşkın kendisi değildir. Belki de ona yabancı bir unsurdur; zira donmuş ve dünyevî hüviyet kazanmıştır. Bu basamakta duran dervişin gözünde evlâdın, çamurun içine atılan altından, ilmin de, sahte bir mankeni andıran şöhretle devletten farkı kalmamıştır.

Terk yolculuğu burada da nihayetlenmez. İlim denen kendindeki bulanık ve tatsız suyu bir batağa boşalttıktan sonra, hayallerle hâtıralardan sıyrılmaya başlayacaktır. Derviş, kendi ruh dünyasını dolduran yüzlerce hayali benliğinde boğacaktır veya onları kendinde eritip yok edecektir. Onları unutacak, değerlerini inkâr edecek, şuurunda bu çokluk resminin mütemadiyen raksetmesini böylece önleyecektir. Onda bizim dünyamıza karşı bir nevi yabancılık, hatırlama iradesini yok edici sanki yeniden bir doğuş hali meydana olacaktır. Bu içsel doğuş, bir nevi istiğfardır; tövbe ile temizlenmedir.

Daha sonra, duygulardan temizlenme kendini gösterir. Bu hal, bir nevi mahiyet değiştirmedir. Derviş, dinî denemenin bu basamağında, bizim çok ve rengârenk duyularımıza yabancılaşır. Dünyamızı dolduran bunca duygu verici hâdiselerin karşısında duygusuz kalır; âdetâ kaskatı bir varlık kesilir. Bizim sevindiğimize sevinmez; bizi yakan acılarla yanmaz olur. Onu bizim duygularımızın terennümcüsü zannederek şairler arasına koymak gaflettir, anlayışsızlıktır. Tasavvuf, sanat değildir. Hazreti Mevlâna'yı ve Yunus Emre'yi şiirlerindeki âhenkte arayanlar, kabuğu öz zannedenlerdir.

Nihayet iradedden sıyrılmak, duygusuzluk, bölgesine varan dervişin varlık kâbusundan kurtarır; selâmet denizine sürükler. Burada benlik gayıya gömülür, ölümle dirim bir olur. Bedene bağlılık irâdesi de kalmaz. İstekler sahibine iade edilir.

Bu zirveye tırmanan derviş zaferi kazanmıştır. Çile bitmiş, kulun işi tamam olmuştur. Terk mıntıkasının bu zirvesinde uçmak için, hidâyetten başka bir şey olmayan kanat beklenir.

Terk bölgesi sonuna kadar böylece aşıldıktan sonra, tasavvufun ikinci safhası olan vecd, istiğrak başlar. Bu safhada, varlığa ait bü-

tün vehimlerle çilelerden, söylediğimiz sıra ile birer birer boşalan ruha, hakikat dolacaktır. Boşalmadıkça dolma yok. Dünyasından boşalmayan kaba ukbâ dolmuyor. Dünya heveslerinden ve varlık vehimlerinden تمامیyle sıyrılan bu kab ve kalıp, ancak böylelikle tam mânası ile Allah'ın emrine girebilir. Taşdığı safrayı bütün bütün atan varlık, dünyevî muvâzenelerden halâs olarak bir başdönmesine tutulur. Vecd, ruhta baş dönmesi halini andırır. Vecd denen bu başdönmesi, ruhu mutlak âlemine yükseltir; onunla birleştirir. Bu birleşme iki kürenin çarpışması gibi bir sarsıntı ile başlar. Uluhiyetle temasa geçen ruh, tahammülü güç olan sonsuz bir zevkin kucağında sorhoş olur. Burada ebedîlik ve sonsuzluk mekânsız bir ân içinde gerçekleşir. İstiğrâk denilen aşırı vecd hali, dervişin mirâcıdır. İçerisinde büyük huzura doğru yükselişin hissedildiği bu hal fırtınalıdır, kendinden tam geçme halidir. Varlığın büsbütün ortadan kalkarak, sadece hazzın kaldığı halidir. Onda, Allah'la teması hazzı dile gelir. Temasın şiddetli olduğu ânlar, dervişe “Ene'l-Hak” dedirtir. Bu ânın sarhoşluğunu bütün hayatlarına yayararak vecd zevkini aklın anahtarı yapanlar, bu düsturu hakikat diye kabul ettiler. Damla, denizden kendisini nasıl ayırsın?

Ancak dinî deneme vecd ile de bitmiyor. Vecd, kendi kendinin gayesi değildir. O sadece gayeye götüren geçittir. Onun gayesi, huzura ulaştırmaktır. Tasavvufun üçüncü ve son merhalesi, huzur safhasıdır. Vecd ve istiğrâk kemâl haline geldi mi; derviş huzur denizine yükseliyor; varlığı, mutlak huzur kaplıyor.

Vecd içinde başlayan fırtınanın feryatları ile terennümleri, huzurda tam sükûna kavuşur. Zira huzur, şiddetli fırtınayı takip eden ruhdaki tam ve mutlak sükûndur. Huzurda fırtına durur, aşk devam eder. Ancak damarlara siner. Feryad iken hayat olur. Gerçeğin temâşası ile yaşanması birleşir. Ruh bütün eşyaya ve varlıklara dağılır; hepsi ile birden birleşir. Engel olan çokluk ortadan kalkar. Murad olan vuslat hasıl olur. Vecdden huzura geçmekle, aşkı izhar eden vecdin yok olduğu zannedilmesin. Bazı anlarda yaşanan vecd, huzur halinde dervişin varlığında eriyerek hayatının bütün anlarına

ve varlığının bütün zerrelere yayılmıştır. Feryad ve sarhoşluk yerine, varlığın dilinden anlayan ve varlıkla hembezm olan bir âhenk meydana gelmiştir. Huzur halinde vecd, devrişin varlığından taşarak, bütün varlıkları işbâ etmiştir; sonra da herşeyden aynı âhenkle taşmaktadır. Huzur, doyulmayan bir sevdâdır. Göze muhtaç olmadan görmedir; uzuvlardan müstağni bir yaşayıştır. Huzur, Allah'ın huzurudur. Onda ki varlıkları ve manzaraları anlatmak, dışarıdan imkânsızdır. O, içsel keşifler yapma hâlidir; büyük dost ile sohbet hâlidir. Onda, varlığına esir insanın hiç bilmediği lutuflar, âlemler ve muradlar saklıdır. Bu hâle ulaşan dervişin iradesi ve dilekleri bizimkinden büsbütün başka olur. Onda bizimkinden başka mahiyette olan dilek ve hayat, bir ve aynı şeydir. Gerçekle temâşası birbirinden ayrılmaz.

Devamlı hasret olan vecd ile, nihaî vuslat hali yaşatan huzur, acaba birbirinin zıddı haller midir? Görünüşte öyle olmakla beraber, hakikatte vecd ile huzur, birbirine zıt ve aykırı davranışlar değildir. Tasavvufun gayesi olan huzura, vecd yolu ile ulaşmak zarûridir. Ancak, huzura ulaştıktan sonra, dervişte vecd yok olmuyor. Aynı huzur mertebesinin, hayatının her ânında bozulmadan, zayıflamadan devamı mümkün olmadığına göre, derviş huzura yükselmek için her defasında vecdin kanatlarını açmaya muhtaç oluyor. Vecd, onu tekrar huzura yükseltiyor. Huzur zamanla gevşeyince, yine vecdin kuvvetiyle havalanmak zorundadır. Şu halde, vecd ile huzur mütemadiyen birbirlerini kovalıyorlar. Ancak, bazılarında vecdin şiddetine nisbetle huzur zayıftır. Bazılarında ise vecdin şiddetinden ziyade, huzurun enginliğine şahit oluyoruz. Yunus Emre ile Mevlâna gibi vecd ve istiğrâkın en taşkın kahramanları, bize en kuvvetli feryadlarını ulaştırmış olanlardır. Bunlarda dile gelen Allah sevgisi, şiir halinde bize nüfuz edecek yolu bulmuştur. Mutasavvıfların vecd derecesini, terennümleri ile ölçerek az çok bilmekteyiz. Ancak, huzur mertebelerini bilmemize imkân yok. O mahrem mıntıkaya, yabancı nüfuz edemediği gibi, iki dosttan başkası, onda olup bitenleri bilemez. Tasavvufu bir cevize benzetirler. Dıştaki so-

yulup atılan acı kabuklar, hazırlık devresinin riyazetleri ile feragatleridir. İçteki katı kabuk vecdi düşündürür. Asıl meyve olan huzur, en içte barınan, cevizin kendisidir. Bu kabukları kırıp attıktan sonra meyveyi yiyebilenler, bahtiyarlardır.

Mevlâna Celâleddin'in, biz, vecdinin feryadlarını dinledik. Daldığı huzur denizinin derinliklerini görmemize imkân yok. Denizin tâ dibinden sıyrılıp da suyun yüzüne ne vurdu ise, onu görüyoruz. Biz, Hazreti Mevlâna'nın aşkını değil, sadece aşkının dile gelen ifadesini elde ettik. Peltek dilimizle anlatmaya çalıştığımız bütün bundan ibaret. Huzur denizine yalnız o daldı, bize vecdinin fırtınasından çıkan sesler kaldı. Heyhat! Onu Mevlâna zannediyoruz.

“Tasavvufun merhaleleri ve Mevlâna”, Tahiru'l-Mevlevî'nin *Şerh-i Mesnevî* kitabındaki takriz, s. 5-8 (1971); *MT*.

ÂLEM VE İNSAN

Âlemde var olan şeylerin görünüşleri değil de hepsinin birlikte yokluk karşısındaki durumları, eski Yunan'dan beri felsefenin ana meselesi idi. Herşeyden önce varlığın kendisi, yani yokluğa nazaran varoluş, bir muammadır. Filozoflar, sonsuz ve daima değişik şekiller atında gözüken varlıkların arkasında hiçbir şekle bürünmeyen, değişmeyen, bir olan, kendi kendisinin olan mutlak varlığı aradılar ve onu hiçbir yerde bulamadılar. Aristo'ya göre bizim âlemde tanıdığımız, şekillerdir; maddenin kendisini tanıyamıyoruz. Çünkü, "Her yerde madde, şekil olmaya can atıyor ve o şekil olmak için yapılmıştır." Eşyanın bu şekillere bürünerek bizden gizlenen maddesini bulmak için insan düşüncesi yüzyıllarca yıprandı. XVIII. asırda Alman filozofu Kant, eşyanın aklımızla asla anlaşılmaz olan tarafını "numen" diye ayırdı. Eşyanın bir takım kemiyetler ve keyfiyetler halinde tanıdığımız tarafına "fenomen" adını verdi. Böylece Aristo, "Madde, yapısı icabı kendini gizlemektedir", Kant ise, "Numen, aklımızın yapısı icabı bizim tarafımızdan anlaşılamaz" demekle hiçbir şeyi halletmiş olmuyorlar, ancak herşeyde bir takım şekiller altında tanınan varlıkların, gerçek varlığın kendisi olmadığını ortaya koyuyorlardı. Yokluğun karşıtı olan mutlak varlığın yapısı hakkında bugüne kadar hiçbir söz söylenmedi. Rıza Tevfik'in,

Yokluk ukûle rehzen, varlık nedir bilinmez,
Bir şüphe var ki rûşen, bilmekle hiç silinmez.

sözü her zaman hakikat olarak kaldı. Bilgimizin konusu olan bu âlemin varlıklarına Aristo “şekil”, Kant “fenomen” demişti. Mutasavvıflar ona “taayyünât” dediler. Aristo da şeklin gizlediği gerçek yapıya “madde” deniyor, Kant’da “fenomen”in gizlediği mutlak varlık “numen” adını alıyordu. Aristo’da varlığın ilk sebebi Allah’dır. Kant’a göre Allah, hem var olan herşeyin, hem de düşüncemizin şartlarının bütününe içerisine almaktadır. Yani Aristo ve Kant, âlemin dışında olan Allah’ın varlığını tanıdılar.

Vahdet-i vücudu benimseyen mutasavvıflar ise, âlemin Allah’dan ayrılamıyacağını kabul ettiler. “Allah’dan başka bir şey yoktur ve olamaz, varlık Allah’dan ibarettir” dediler. Allah’ın varlığını taayyünâtın arkasına gizlenen realite ile birleştirdiler. Onlara göre âlemin kendisi Allah’dan başka bir şey değildir. Biz yalnız taayyünâtı görüyoruz. Onun arkasında gizlenen Allah’ı farketmiyoruz. O’nu can gözü ile görmek gerektir. Can gözü açılan insan, herşeyde Allah’ı görür. O bir sır değil, bir irfandır, aşkın bahşişidir. Sarhoş nasıl dünyayı bizden başka görüyorsa, sofi de aşkın verdiği sarhoşlukla âlemi bizden başka türlü görür. Onu aslı ile, hakikatı ile görür, âlemin Allah’tan ibaret olduğunu anlar. Yaratıcı’yı yaratıktan ayırmak uydurmadır. Zevâhiri gören, hakikatı görmediği için bunları birbirinden ayırıyor ve Yaratıcı’yı bir muamma halinde âlem den uzaklaştırmakla meselenin çözüleceğini zannediyor. Bunları birbirinden ayırmak, bir olanı iki görmek, Mevlâna’nın ifadesi ile, şaşılıktır. Allah’tan ayrı olmayan bir âlemde, hem de herşey Allah’a doğru gitmektedir; gayede kendi cevheri olan Allah’la birleşecektir. Mevlâna, âlemde bir ilâhî oluş temaşa ediyor. Bu oluş, insanda kemâline erer, insan tanrılaşır.

İlkin cansızlar (cemad) vardı. Ondan bitkiler, ondan da hayvanlar çıktı. En sonunda insan âlemde gözüktü. Bu basamakları aşan varlık, aslı bakımından Allah’tan ayrı değildir. Cemad-bitki-hayvan-insan merhalelerinden geçtikten sonra kendi kendisinin farkında oldu. Bu geçişin gerçeğini söylemek istersek diyebiliriz ki, Tanrı örtülerinden sıyrılıyor. İnsanda bütün örtüler atılmıştır. Ke-

mâl halinde insan tanrılaşmıştır. Ancak insanda ilk olan, bütün hayvanların hali ve aşırı sefâletleridir. İnsan, denen atlete bunca sefâletleri yenerek gayesi olan Allah’a ulaşma görevi verilmiştir. Kaderin zincirine sımsıkı bağlı olan insan bu bakımdan hürdür. Hürriyet, Allah’a ulaşma yarışında başarıya varmaktır. Mevlâna mağaranın iç duvarına vuran kendi gölgelerini seyretmekle ömürlerini geçiren, Eflâtun’un mağara misâlindeki esirlerine hayret ediyor. İnsan, Allah’a ulaşmaktan başka bir şey olmayan kendi aslî görevinden gâfil olunca, esirdir. Allah’a ulaşmayan insan, kâmil insan değildir. Âlemden kemâl halinde insan bulmak da güç şeydir. Mevlâna, dünyamızın bu insan yoksunluğunu şöyle bir hikâyeyle anlatmaktadır: “Bir gece vakti evimden dışarı çıktım. Kırılarda geziyordum. Bir adamcağızın elinde fenerle dolaştığını gördüm. ‘Bu gece karanlığında ne arıyorsun?’ diye sordum. Adam, ‘İnsan arıyorum’, diye cevap verdi. ‘Yazık! dedim ona, boşuna yoruluyorsun. Ben yurdu mu terkettim de yine bulamadım onu. Git evine, yat, rahatına bak. Nafile arıyorsun, onu hiçbir yerde bulamayacaksın.’ Adamcağız acı acı baktı; ‘Ben de biliyorum, bulamayacağımı. Ama yine aramaktan zevk alıyorum, bana dokunma.”

Bu isimsiz ideale susamış insanın arayışıdır, Allah da böyle aranır. O’nu aramaktan doyum olmaz, vazgeçilmez. Mansur da, Muhyiddin de bu yolda ölmediler mi? Ancak bu ölüm görünüştedir. Bizdeki canlının yok oluşudur. Allah’la birleşen ruhun ölümü yoktur. Zira Allah ölümsüzdür.

Mevlâna’nın insan anlayışı iki şekilde kendisini göstermektedir? Biri aklın ışığında düşünürken, öbürü aşkın kanadında uçarken. Aklın ışığı altında tanıdığı insan, zavallı ve pek düşük bir yaratıktır. Hırslarının ve iştihalarının esiri olan sadece bir hayvandır. Halleri ve huyları hayvanlarınkine benzer. Kibrin hastası ve benliğinin esiridir. Yeryüzü, haya ile hayranlığı bilmeyen hasta insanlarla doludur. Mevlâna’nın onlar hakkında kullandığı ifade, yer yer ağır ve şiddetlidir.

Aşkın kanadında uçtuğu zaman onun dünyası bambaşka olu-

yor. Her insanda Allah'ı görüyor ve Allah huzurundaymış gibi secdeye kapanıyor. Aşk ânında büyük küçük, yüksek düşük, müslüman mecusî hiçbir insanı birbirinden ayırmıyor. Çünkü hepsinde Allah'ı görüyor.

Bizans ülkesinden gelen bir papaz, yolda Mevlâna'ya raslayınca secde ediyor. Mevlâna'da hemen secde ederek onu ağırlıyor. Papaz Mevlâna'nın bu halini görüp tekrar secde ediyor. Mevlâna da ona karşı yere kapanıyor. Papaz'ın üçüncü secdesine de secde ile karşılık veriyor.

Sâhip İsfahanî'nin hanında çok güzel bir fahişe ve yanında birçok fahişeler varmış. Mevlâna bir gün oradan geçerken kadın handan çıkıp Mevlâna'ya secde ediyor. Mevlâna da, halkın hem sevdiği hem de hor görüp kötülediği bu kadına karşı secde ediyor ve ona en büyük sofî kadının adı ile sesleniyor: Rabia, Rabia! diyor. Bu hali gören öbür fahişeler de Mevlâna'ya secde ediyorlar. Mevlâna onlara ve onlardaki insanlığa Hz. İsa'nın halk tarafından yolda taşlanan Mart ismindeki fahişe kadına karşı kullandığı tavırla secde ediyor ve diyor ki: "Ne yiğitlersiniz sizler, siz olmasaydınız bu nefisleri kim altederdi? Nasıl belli olurdu namusluların namusu?"

Bir gün yolda oynayan çocuklar Mevlâna'yı görünce ona secde ediyorlar. O da onlara secde ediyor. Ötede oyuna dalmış başka bir çocuk bu hali görünce bağırıyor: "Dur, ben de geleyim, secde edeyim. Ama oyunum bitsin." Çocuk oyununu bitirinceye kadar Mevlâna bekliyor ve bu küçük adamla bu büyük insan birbirlerine karşı secdeye kapanıyorlar.

Yine bir gün semâ ederken elbisesini çıkarıyor, çalgıcılara veriyor. Bunu duyan hükümdar Alaeddin ona ağır elbiseler gönderip giydiriyor. Mevlâna, semâ meclisinden çıkıp giderken yolda bir meyhanenin önünde tekrar sema'a başlıyor. Meyhanedeki Ermeni delikanlılar dışarıya çıkıp ayağına kapanıyorlar. Mevlâna, üstündeki ağır, lâkin iğreti elbiseyi çıkarıyor, onlara bağışlıyor. Kendisi ile semaâ kalcan sarhoş ikidebir çarpıp onu rahatsız edince öbürleri menetmek istiyorlar. Mevlâna bırakmıyor, "O içmiş, diyor, lâkin siz sarhoşsunuz."

Bir gün, yolda bir genç görüyor, darağacının dibinde, asılacak. Feracesini çıkarıyor, gencin üzerine atıyor ve uzaklaşıyor. Cellâtlar Mevlâna'nın himâyesine aldığı bu genci asmıyorlar, makama arzediyorlar ve genç affediliyor. Bir adam öldürmekten mahkum olan bu Rum gencinin adı Süryanos imiş. Ölümünden kurtulan adam doğru Mevlâna'nın yanına gidiyor. Mevlâna onun Süryanos adına bir Alaeddin ekliyor. Mevlâna'nın elinde varlık bilgisini görgü ve hal ile kavrayan Süryanos, bir müddet sonra bazı taşkın sözler söylemeye başlıyor; Mevlâna'ya Tanrı diyor. "Neden böyle diyorsun?" diye soranlara, "Ne yapayım, diyor, Tanrılıktan daha üstün bir makam yok, olsaydı Mevlâna'ya o makamın adını verirdim." Biraz daha taşan, daha ileri giden Süryanos, bu sözleri yüzünden mahkemeye veriliyor. Hâkimler soruyorlar: "Sen Mevlâna'ya Tanrı diyor muşsun?" Süryanos cevap veriyor: "Haşa, ben böyle mânasız bir söz söylemedim. Ben, Mevlâna Tanrı'yı yaratandır dedim." Hayret içinde kalan mahkeme hey'eti karşısında sözüne devam ediyor: "Evet, küfür, iman Tanrı elinde. Ölümle hayat da öyle. Ben kâfirdim, bana iman verdi. Ben ölüydüm, o beni diriltti. Fakat ben kuldum, beni Tanrı yaptı. Tanrı benim, o Tanrı'yı yaratandır." Bu adam meczuptur, akli başında olmayana teklif ve mesuliyet terettüp etmez, diye bir daha böyle sözler söylememesini tenbih ederek adamı salıveriyorlar. Süryanos olayı Mevlâna'ya anlatınca Mevlâna diyor ki: "Kadıya diyecektin ki: Yazıklar olsun sana, eğer sen de Tanrı olmadıysan. Ve ilâve ediyor: Beni sana sorana de ki: Onu ne duyabilirsin, ne de görebilirsin. On batman ekmeği taşımak kolaydır ama bir batmanını yemek güç. Bu âlimler ekmek taşıyanlara benzerler, ne bilsinler ekmek nasıl yenir!"

Akl, cemaddan çıkıp bitkiden ve hayvandan geçtikten sonra insanda kemâlini arayan varlıktan, bu aradığı kemâl mertebesine açılan dar bir kapıdır. Onsuz irfan olmuyor. Hiçbir akılsız ârif olmadı. Ancak aklın kendisi de irfan verici değildir. Aklın varsa bu kapıdan atıl. Onu arkanda bırak. Hayranlığa kendini sal. "Akli sat da hayranlığı satın al." Aklın düzlüğünde dini anladıklarını zannedenler sayıklıyorlar.

Dinin özüne dalmak için aklı feda etmek şarttır. “Mustafa’nın önünde aklı kurban et!” diyor. Bu yol, aşkın yoludur. Onu ancak aşk ile anlayabiliriz. Kendisinin varlık denizini aşk ile geçişini şöyle anlatmaktadır: “Mızrak kalkanı nasıl delip geçerse, gecelerle gündüzlerden öyle geçtim. Bu yüzden bütün şeriatlar, dinler bence bir. Yüzbinlerce yıllar bir an.”

Mumunu yakıp eriten ışık gibi aşk da aklı yakıp eritiyor. Mevlâna’da hakikate ulaşmış olmanın vecdinden fıskıran aşkın nağmelerini bol bol tadıyoruz. Onun vecd halinde tanıdığı âlem, sefaletlerin, korkuların, bunalımların dünyası değildir. Bu vîran dünyanın düzeni orada yok olmuştur. Durmadan taşan aşkın neşvesi onu doldurmuştur: “Ne de şaşılacak şey! Güz mevsiminde güneş Hamel burcuna girdi. Kanım kaynadı. Kana bulanmış bir halde deve gibi esridim. Oynamaya koyuldum. Burası bir şehir ki işretle, ferahla, dolu. Her sarhoşun elinde bir kadeh. Biri işret peşinde, öbürü sağlıkla âfiyette. Biri süt ırmağı, öbürü bal nehri. Şehirde bir padişah olur. Bu şehir ne acâip! Padişahlarla dolu. Gökyüzünde bir ay var. Bu gök aylarla, zühallerle dolmuş.”

Vecd halinde dünyadaki varlığından sıyrılmıştır, kendinden geçmiştir. Benliğini kutsallaştırdı denmesin, benliğini bırakmıştır. Cüz’î olan varlık kaydından kurtulmuş, varlığın bütününe intikal etmiştir. Birlikte gayesini bulmuş ve onda erimiştir. Orada tek tek varlıkların, bütün bu taayyünât olan teklerin mânası kalmamıştır. Onlar hakikati gören gözlerden silinmiştir. Orada ben sen yok, O vardır ve O dile gelmektedir. Zira fena âleminin yüklerinden kurtulan her varlıkta konuşan O’nun dilidir. Söyleyen Mevlâna imiş, bunun ehemmiyeti yok. Yine O, Mevlâna’nın dilinden şunları söyler: “Hâcetler kıblesi, gönüller Kâbesiyim. O arşın mescidiyim ben, cuma mescidi değil. Saf aynayım ben, paslanmış, kararmış ayna değil. Tur dağının kalbiyim, kinle dolu yüreğim yok. Bağdan, üzümünden sarhoş olmadım, ebedî sarhoşum. Can lokması yerim ben, tarhana aşısı değil. Âlem tekkesiyle dünya medresesinde gönlü saf sofî benim. Yün hırka giyinen sofî değilim. İster münâcat eri ol, ister meyhane rindi. Bence hepsi bir.”

Onu kendinden geçiren ilâhî temâşadır. Bu temâşa halinde varlığın Allah'tan ayrı olmadığı apaçık görülmektedir. Âlemde Allah kat kat örtülere bürünmüş, varlıklar halinde görülüyor. Cemaddan insana geçtikçe birer birer örtülerinden sıyrılıyor. İnsanda aklın bir türlü sıyaramadığı ince bir örtü kalıyor. Bu örtüyü ancak aşk sıyrıp kaldırabiliyor. Aşk içinde gizli kalmıyor. Bütün sırlar çözülüyor. Aşk ile temâşa edilen, Allah'ın kendisidir. Onda şekle ve maddeye bağlı tasavvurlar yok olmuşlardır; yalnız hakikat yaşanmaktadır.

XVIII. asırda filozof Berkeley, “Âlem bir vehimdir. Gerçekte yalnız ruh ile Allah vardır. Allah, ruhumuza varlık vehmini uzatıyor. Gerçeği olmayan bir âlem tasavvurunu bizde yaşıyor” dedi. Asrımızın başında Afrikan Spir de, “âlem sistemleştirilmiş bir vehimden ibarettir” demişti. Berkeley ve Spir böylelikle, Allah'ın âlemden ayrı olduğunu düşündüler. Vehimden ibaret olduğunu söyledikleri âlemi tanıdılar; hakikat dedikleri Allah'ı tanımadılar, O'nu âlemin dışına çıkardılar.

Mevlâna'ya aşk içinde hakikat bilgisini sunan, vahdet-i vücud ise bizzat ilâhî denemeyi yaptırdı. Tanrı'yı tanıttı ve yaşattı. Onda Allah, bir teori veya hipotezin tasavvuru değildir; yaşanan bir hayattır. İnsanı insandan alarak onun yerine kendini oturtan Padişah'tır. Musa O'nunla Tur'da konuştu. İsa'da tecellî eden O idi. Muhammed mirâcdâ O'nun yanına yükseltildi. Vahyin sırrı da yine bu ilâhî deneyde aranmalıdır. Bütün bu hallerde varlıklar halinde O'nu örten perde sıyrılmış, O'nun gerçek olan varlığı hayat halinde yaşanmıştır. Vahiy ve ilham yoluyla ruha dolmuştur. Mevlâna kendisinin de Tanrı sırlarını anlattığını söylüyor: “Peygamberlerle erenlerin harf zarflarında Tanrı sırlarından başka bir şey mi var? Onların gönüllerinden doğar, dillerinden akar. İster Süryanca olsun, ister Seba'l-mesânî dilince. İster İbranice olsun, ister Arapça.”

“Mevlâna'da âlem ve insan”,
Hareket, IX/97, Ocak 1974; *MT*.

İMAN VE İBADET

İlimler eşyayı duyularla ve deneyle tanıtıyorlar. Felsefe, duyularla deneyin üstüne yükselerek aklın bilgisini elde ediyor. Dinin dünyası ise aşk ile ilhamın dünyasıdır. Duyularla akıl, dinî hayata disiplin ve düzen sağlayıcı dış unsurlardır. Onlar, dinin özüne götürmezler. Dinde akıl sadece bir disiplin gücüdür. Dinde esas olan imandır. İman dışardan bilgi vermez. Onda, dışardan edindiğimiz bilgiler birer semboldür. İman, ruhu varlıkla birleştirmek sûretiyle bizzat onun hayatını yaşatır. O, aşkın eseridir. Aşkın hiç olmadığı yerde iman yoktur, sadece taklit vardır.

Akıl bir fenerdir. Güneş aşkı temsil eder. Güneş doğunca fenere lüzum kalır mı? Akıl yalnız çevresini aydınlatır, uzakları göstermez. Kendi başına kılavuz olduğu zaman gerçek imanı yolundan saptırır. Aklın küçük hesapları vardır. Her milletin, her cemaatin akıllı insanları vardır. Onlar akılları ile hareket ettikleri zaman, herbiri kendi dininin hak dini olduğunu, başka dinlerin yalan olduğunu söylerler. Herbiri kendi ümmetini Cennet'e, başka ümmetleri Cehennem'e gönderir. Hepsinde de mümin olanlar, doğuşları ile müminlik imtiyazını almış ve Cennet'e girmeye hak kazanmışlardır. Başka bir cemaatin içine gidiniz. Onlar da yalnız kendileri Cennet'e gireceklerdir, çünkü Hak dini kendilerinin dinidir. İnsanlığın bu gülünç olduğu kadar da acınacak hali, hep aklın marifetleridir. Akıl, dinleri belirli karakterleri ile birbirlerinden ayırır ve birbirlerine karşı koyar. Kendi kendisiyle çelişkiye düşer de bunu farketmez. Aklın akılsızlık çukuruna yuvarlanması kolaydır. Bir taraftan vahyi,

ilâhî ilham olarak alır, sonra da dinin esaslarını akılla izaha çalışır. Sıra mucizelerle kerametlere gelince, yine ilhamın kucağına sığınır. Akılları ile övünen âlimler, imanın şartlarını tanıtan “Âmentü”yü bile değiştirirler. Onda bütün Kitaplara ve bütün peygamberlere iman esas olduğu halde, müslümanları başka Kitaplarla diğer peygamberlerden soğutmaya çalışırlar. Küçük düşürücü karşılaştırmalarını gurur ve bencillik terazisinde tartan bu adamlar, dinleri birbirine karşı koyarlar. İmanı kapalı bir daire içine hapsetmek isterler. Bütün insanların Allah’ın kulu olduğunu unutur ve kendi cemaatları dışında kalan ümmetlerden Allah’ın rahmetini esirgerler. Allah’ın onlara hidayetini hasetle karşılarlar. Hünerleri, ümmetleri birbirine taşlatmaktır. Kendilerinin din uluları olduklarını söyleyen bu adamlar, her devirde dini aslından uzaklaştırdılar ve onda bir nevi particilik zihniyeti, bir zümre gururu yaşatmaya çalıştılar. Böylelikle cemaatları Hak yolundan uzaklaştırdılar. Onlar, ruhun hakikatını tanıtan hal ehline de saldırmayı ihmal etmediler. Zulüm ve işkenceyi de Hak adına uygun buldular. Hallac’ı dâra çıkardılar, Nesimî’nin derisini yüzdüler, Şeyh-i Ekber’i bıçakladılar. Onlar, Mevlâna’yı da huzursuz bırakmak için bütün gayretlerini harcadılar. Mevlâna, onlardan bizar olduğunu söyledi ve insanların arasına nifak sokan bu yanlış din anlayışını yayan medrese ile bu yolda yürütülen cemaata hayat ve heyecan dağıtan minarenin yıkılmasını bunun için istedi.

Mevlâna dinleri birbirinden ayırıp onları çatıştırmaya karşıdır. Hiçbir dini hor görmez. Her yerde din ehlinin yaşattığı bu benlik gururundan sıyrılmayı tavsiye eder. Onca, hangi dinden olursa olsun, Allah’a çevrilen, Hak yolundadır. Onun Rumlardan ve Ermenilerden, hatta papazlardan müritleri vardı. Cenazesinde her din ve mezhepten insanlar bulundu. Birgün evinde çalışan Rum dülgeri, “Niçin müslüman olmuyorsun? Müslümanlıktan iyi din yoktur.” diye sordular. Rum Dülger, “Elli yıldır hristiyanım, İsa’dan korkuyor, utaniyorum” dedi. Bu sözün üstüne gelen Mevlâna, “Evet, dedi, imanın sırrı korkudur. Allah’tan korkan hristiyan da olsa Hak yolundadır.”

O, her zaman “Ben yetmiş üç dinle beraberim” derdi. Birgün Kadı Siraceddin, bu sözü halk arasında Mevlâna’ya sormasını, tekrar ederse kendisine kötü sözler söylemesini, başka bir âlime tenbih etti. Mevlâna’nın yanına giden âlim, “Sen, yetmiş üç milletle beraberim, demişsin doğru mu?” diye sordu. Mevlâna, “Evet, yine de öyle söylüyorum.” deyince âlim ona herkesin önünde sövüp saymaya başladı. Mevlâna buna karşı güldü ve şöyle söyledi: “Ben senin bu söylediklerinle de beraberim.”

Hak noktasında bütün dinleri birleştirmenin sırrına vakıf olan gerçek insan Mevlâna’yı bütün insanlık âleminde büyük yapan, işte bu üstün anlayıştır. Şüphesiz o, bu anlayışın sırrına aşk içinde ermişti. Sınırlı olan akıl bu büyük hakikatı anlamaktan acizdir. Onu eteğinden tutup çeken zaafılar ve ihtiraslar vardır. Akıl, iman zaafını iman diye kabul eder. Hasta bencillikle miskin alışkanlık, insanı daracık bir daire içinde, kendisi için saadet hırısı, başka insanlara karşı da kin ve haset hisleriyle yaşamaya mahkum eder. Bu dar çemberi kıran aşk, gerçek hidayete kavuşturucudur. Aşkın onu ulaştırdığı ufukları tanıtmak için şu olayı hatırlatmak yeter. Mevlâna’ya vahdet aşkını sunan Şems-i Tebrizî, Konya’da Mevlâna ile münasebetini çekemeyenlerin dedikoduları yüzünden öldürüldü. Mürşidinin kaybindan sonsuz ızdırab duyan Mevlâna’ya bir gün, “Şems Konya’ya geldi” diyorlar. Hemen hırkasını çıkarıp bunu söyleyen adama giydiriyor. Yanındakiler, “bu adam yalan söylüyor, bilmiyor musun ki hırkanı verdin?” deyince O, “Evet, diyor, sözünün yalan olduğunu bildiğim için hırkamı verdim. Doğru olsaydı canımı verirdim.”

Bütün varlığının aşk ile dolduğunu o şöyle anlatır: “Bir zamanlar aşkın arkasından koşuyordum. Şimdi o benim peşimi bırakmıyor.”

İbadetler için de Mevlâna yine aşkın ölçüsünü kullanmaktadır. Ona göre ibadetin bir özü, bir de sûreti vardır. Asıl ibadet bu özdür, sûret bir kalıptan ibarettir. Onca “Namaz bu sûretten (yani yapılan beden hareketlerinden) ibaret değildir. Bu sûret, namazın kalıbıdır.

Bu namazın başı vardır, sonu vardır. Başı ve sonu olan herşey kâliptan ibarettir. Namazın başı tekbir, sonu selâmdır. Zevâhir ehlinin Şehadet kelimesi de öyledir. Çünkü dille söylenir. Onun da başı ve sonu vardır. Bu ibadetlerin özü ve canı ise keyfiyete sığmaz, sonsuzdur, başı ve sonu yoktur.” Namaz vecd ve istiğraktır, yani kendinden geçmedir. Vecd ve istiğrak halinde bütün sûretler dışarda kalır. Bunlar oraya sığmaz. “Namaz, beş vakit olarak farz kılındı ama âşiklar daimî namazdadır. O sarhoşluk, o mahmurluk ne beş vakitle yatıştır, ne de beş yüz bin vakitle.” Bedenin mekân değiştirmesiyle bir takım hareketlerin bütününden ibaret olarak, hac vazifesine koşanlara da Mevlâna şöyle sesleniyor: “Ey hac yolcuları, nereye gidiyorsunuz? Siz neredesiniz? Sevgili burada. Gelin, buraya gelin. Sevgiliniz duvar duvara bitişik komşunuzdur. Hal böyle iken siz çöllerde serseri bir halde ne havaya uyup da geziyorsunuz? Sevgilinin sûretsiz sûretini gördünüzse, hacı da sizsiniz, Ev (Kâbe) de sizsiniz, ev sahibi de siz.” Yine hac olayı üzerinde şunu da söylüyor: “Behey eşekler, Kâbe mecazdır. Ârifin hali ise hakikattir. İlâhî hakikate ulaşan âriflerin hallerinden başka manevî mescit yoktur... Bir kalbi ele al, onu ihyâ et ki hacc-ı ekberdir. Kâbe’yi binlerce defa tavafdansa bir kalbi ihyâ etmek daha iyidir. Zira Kâbe Hazreti Halil’in binasıdır. Ârif kalbinde ise Allah tecellî ediyor.”

Mevlâna’nın hacca gidenleri tebrik edici sözleri de var. Şüphesiz, kalp adamı her olayda bir kalp hareketi arayacaktır. Onun bu sözlerinde çelişki aramak anlayışsızlık olur. Hacca gidenler orada evi değil, Evin Sahibi’ni arasınlar. Bunu öğrendikten sonra Kâbe’yi her yerde bulabileceklerdir. Çünkü Allah her yerdedir; insanın O’nu aradığı her yerde. Kur’an, Allah’ın her yerde olduğunu bildiriyor; Peygamber, Kur’an diliyle “Allah size şahdamarınızdan daha yakındır” demiyor mu? Bunun mânasını aklın ışığı kavramasa da kalp güneşi bir hakikatı kucaklamaktan aciz mi kalsın?

İbadetin özünden habersiz olarak, beden hareketleriyle yaptıkları ibadetlerin sayı hesabı ile Cennet’e gireceklerini zanneden gafiller, Cennet kapısında bakkal terazisiyle amel tartıyorlar. Mevlâ-

na'ya göre: "Gerçeğe ulaşamayanların ibadeti, ulaşanların günahıdır. Kemale eremeyen halkın vuslatı, Tanrı haslarının hicabıdır."

O, halktan kemal hali beklemez. Zira, "Denizin dibinde inciler, taşlar ve çakallarla karışıktır. Faziletler de kusurlar da ayıplar arasındadır." Ancak insanın gayreti, kendisini daima iyiye ve doğruya yöneltme yolunda olmalıdır.

İman ile ibadeti aşk kavramının içinde birleştiren Mevlâna, onlarla insanın mutlak varlığa ulaşacağına, Tanrı ile birleşeceğine inanıyor. Ona göre insan görünüşte küçük bir âlemdir. Ama hakikatta büyük âlem odur. "Görünüşte meyve daldan çıkmaktadır. Lâkin dalın varlığı meyve içindir."

O, kendinde yaşattığı mutlak varlığın kemâlini insanda buluyor. Vecd halinde insanda Allah'ı görüyor ve O'na secde ediyor. Ona göre insanda en değerli olan şey güzel ahlâktır: "Bu cihanı araştırdım, Ahlâk güzelliğinden daha değerli bir şey görmedim" diyor. Onun insanda aradığı esas meziyetler, edeple alçak gönüllülüktür. Edep onca aşkın yoludur. Esrar perdesini kaldıran kuvvettir: "Ey âşıklar! Nefsinizi edeple süsleyin. Aşk yollarının hepsi edepten ibarettir." Alçak gönüllülük de onun şartıdır. Zira kibir, insanı edep dairesinin dışına çıkarır. "Sana rahmet yolu lâzımsa yer gibi alçak gönüllü ol. Sonra da o rahmet şarabını içerek mest ol!" Bu iki güzel huyun tahtına oturtulan merhamet, insanı insanlaştıran, sonra da Tanrı'nın varlığında eriten, O'nunla birleştiren kuvvettir. Bir gün cüzzamlıların girdiği havuza girmek isterken, orada bulunanlar cüzzamlıları havuzdan çıkarmaya kalkıyorlar. Mevlâna onlara mani oluyor ve kendisi de cüzzamlıların yıkandığı havuza giriyor. Yanlarına gidiyor ve onların bedenlerinden akan suları elleriyle alıp kendi başına döküyor. Bu merhamet hareketi karşısında cüzzamlılar ağlamaya başlıyorlar. O hali seyreden şâir Bedreddin Yahya da kendinden geçiyor, duyduğu vecd içinde şu beyti söylüyor: "Sen insanlara Allah'dan rahmet âyeti olarak gönderildin. Hangi güzellik âyeti var ki senin şanından olmasın."

Merhametin ilâhî şanını sonsuzun aşkı içinde kavrayan ve ya-

şayan mevlâna, insanı kendi kemâliyle birleştiren bu Tanrı vasfını şu sözlerle tavsiye etmektedir: “Sen yerde olanlara merhamet et ki, gökte olan da sana merhamet etsin. Senden aşağı olana acı ki, senden üstün olan da sana acısın.”

*

Başlangıçta tasavvufun ahlâkî temizlenme yolu olarak meydana çıktığını söylemiştik. Sonuna kadar da mutasavvıfların, irşad ile görevli birer ahlâk dâhisi olan peygamberlerin bu görevlerini insanlık içinde, bizzat kendi varlıklarından örnek vermek sûretiyle, tamamlayan ruh dünyasının atletleri olduklarını tekrar edelim. İslâm’dan sonra yeni peygamber gelmedi. Lâkin onun işini tamamlayan mücedditler gönderildi. Mevlâna onların en büyüklerinden-
dir.

M.T. (İlk defa nerde yayımlandığı tesbit edilemedi).

Hiç şüphe yok ki Yunus Emre'yi anlamaya çalışmak beyhude bir emektir. Ondaki hali yaşamak imkân ve kudretinden mahrum olanlar tıpkı meyvasız, çiçeksiz ağaca bakarak bir odun yığını gördükleri gibi Yunus Emre'yi hiçbir zaman anlayamayacaktır. Biz sadece onun mısraları ile bestelerini okuyup zevkleniyoruz. Bu zevk, nazım ve musıkî zevkidir. Yunus daima bizden uzaklardadır. Ancak bir hilkat kırıntısı olan varlıklarından utanarak sahibine sığınmak cesaretini gösterenler onu anlarlar. İç yapısı tamamen yok edilmiş bir nesle Yunus'u anlatmaksa evham ile oylanmaktan başka ne olabilir?

Bugün onun teneffüs ettiği hakikat havasının tam zıddı olan bir kutupta yaşıyoruz. Ondaki harareti hiç anlayamayacak kadar damarlarımız donmuştur. Onun çirkeflere attığı cesedi hükümdar yaptık. Bizim varlığımıza sultan olan hırslarla iştihaları o, tam altı yüz sene evvel sefillere sadaka olsun diye dağıtmıştı.

Anadolu'nun tarihi kahramanlıkta ve hamasette olduğu kadar ahlâk ve fazilette, hikmette ve sanatta, musıkîde ve mimarlıkta cihan tarihinde eşsiz dehalar yetiştirdi din sahasında ortaya koyduğu dehanın en tipik simasını Yunus Emre'de görüyoruz. Filhakika tasavvuf yani din mistisizmi sahasında o yalnız bizimdir ve bütün hususiyetleriyle bizim olarak kalacaktır.

İslâm'da tasavvufun esasının İskenderiye mektebi filozoflarından Ploten'in yeni Eflâtunculuğu ile Hind mistisizminin kaynaklarından gelmiş olduğu hakkında bir nazariye vardır. Bunun karşısın-

da tasavvufun sırf İslâm ruhundan doğmuş olduğunu kabul edenler görülmektedir. Bütün ömrünü Halkac-ı Mansur'un tetkikine hasreden Fransız İslâmiyatçısı Louis Massignon bu sonuncu fikri müdafaa etmektedir. Vakıa İslâm tasavvufunda görülen riyazet yolu ile kendi kendini yakan kandil gibi yanıp tükenme zevki Hind mistisizmini düşündürüyorsa da, ulûhiyetle vasıtasız temas irâdesi, Hira dağında bir mistik atletizmin ihtirash hazırlıklarını yapan ve nihayet Miraç'da büyük Dost'un sohbetine dâvet olunan Peygamber'in açtığı çığırın tam üzerinde bulunmaktadır.

Malûmdur ki İslâm tasavvufunda kâinatı Allah'dan ibaret gören ve Allah'dan başka varlık tanımayan vahdet-i vücudcular ve onların karşısında Allah ve kâinat ikiliğini kabul edenler vardır. Yunus Emre, Bayezid-i Bistâmî ile başlayarak Hallâc-ı Mansur, Muhiddin-i Arabî, Sadreddin-i Konevi, Mevlâna Celâleddin-i Rumî ve Seyyid Nesimî gibi mutasavvıfları içerisine alan vahdet-i vücud halkasının sonlarında bulunmaktadır. Bayezid-i Bistâmî'de başlayıp Muhiddin-i Arabî'de tam mânâsı ile doktrinleşen vahdet-i vücud inancına göre eşyada asıl olan vücuttur. Zevâhiri itibariyle bu âlem Allah'dan ibarettir. Var olan O'dur. Bize eşya halinde görünürse de bu görünüş bizim şuurumuzla ulûhiyyet arasına gerilmiş bir perdeden başka bir şey değildir. Perdeyi kaldırmasını bilen, bizat eşyada gerçek varlığı görecektir.

Vahdet-i vücud denen bu akidenin yaşanmasında ve anlatılmasında belki en aşırı berraklığa ulaşan Yunus, derinlik içerisinde yaşadığı bu berraklıkla sonsuzluğun ızdırabını eriten terennümündeki neşvesi ile cemaatin dertlerine devâ olmak isteyen ma'şeri hüviyetiyle Anadolu'da İslâm dâvasının en başta gelen mümessili, sembolü, sancağı ve Anadolu ruhunun hakikî sahibi olmuştur.

Onun bütün gayreti, etle deri gibi yakın olduğumuz halde, görülmiyen, bilinmiyen, varılmıyan Allah'a götürücü yolu bulmak içindi. Bir yol arıyordu; herşeyle beraber, hem de herşeyden ayrı olmayan bir şeye, veya gerçekte bir olan herşeye götüren yolu arıyordu:

Dağlar ile taşlar ile çağırayım Mevlâm seni
 Seherlerde kuşlar ile çağırayım Mevlâm seni
 Sular dibinde mahi ile sahralarda ahû ile
 Abdal olup ya hû ile çağırayım Mevlâm seni

Mevlâ'ya yönelen bu feryat, yokluk zindanından varlık âlemi-ne, sonu olan varlıktan sonsuzluğa bir çağırış mıdır? Eflâtun, göl-geler dünyasından hakikat âlemine geçmek istiyordu. İmam-ı Rab-bânî “eşyada asıl olan ademdir” diyor ve aynadaki hayali andıran dünya varlığını Allah'tan başka bir şey olmayan hakikattan kesin olarak ayırıyordu. Şunu da kaydedelim ki İmam-ı Rabbanî, Muh-yiddin-i Arabî'ye cevap olan *Mektûbâtı* 'nda Allah'la kâinatı ayır-mış, sonra da kâinatı hakikî varlığın bir in'ikâsından ibaret gölge cinsinden kabul etmekle ve eşyanın aslını yoklukla vasıflandırmak-la ortada var olarak yine yalnız bir vücudu, ilâhî varlığı bırakmış oluyor. Böylece aksi yoldan giderek o da vahdet-i vücuda teslim ol-muş bulunuyor.

Yunus'a gelince o bütün vahdet-i vücutçular gibi Allah'la kâ-inat ayrılığını bir vehim olarak kabul etmişti. Her şeyde barınan ha-kikata herşeyin dili ile çağırış ve bu çağırışla eşyanın üzerine sım-sıkı örtülü bulunan perdeyi sıyırmak nasıl kabil olacak? İşte mistik denemenin ulaşmak istediği gaye budur; bu yolu bulmaktır. Bu bir nevi geriye dönüş mü? Vakıa Yunus'un sohbeti bazan bir vedâ zi-yafetini andırır:

Ol dost bize gelmez ise
 Ben dosta gerü varayın
 Çekeyim cevri ü cefâyı
 Dost yüzün görü vereyin

Ama nasıl geri dönecek? Mutlak varlığa nazaran mekânla za-man birer vehim olduklarına göre yer değiştirmeden perdenin öte-sine geçmek, önce murada ermek, insan olan varlığa ait deriden sıyrılmakla kabildir. Kirli ten, hırslarla hasedden dokunmuş kumaş-

tır. Hakka yanaşmak için, fânî arzuları dolaştıran şahsiyetten sıynılmak, daha yaşarken kendini gömmek lâzımdır; ölmekten ölmek gerektir. O da bunu istiyor:

Ben dost ile dost olmuşam kimseler dost olmaz bana
Münkirler bakar gülüşür selâm dahi vermez bana
Ben dost ile dost olayım canımı fedâ kılayım
Ölmezden öndün öleyim dünya baki kalmaz bana

Büyük dost ile dost olabilmenin şartı ise feragattır; fena dünya-sından geçmek, ahiretten geçmek, varlığından geçmek. Böyle, tam feragat yolu ile ruh, nefis ve şehvet bağlarından sıynılınca insan Allah'a yaklaşır. İlâhî ruh o insana girer. Artık o adamın her hareketi Allah'ın hareketi, onun her emri Allah'ın emri olur. O da öyledir:

Ol Kadir-i kün feyekûn, lûtf edici Sübhan benem
Kesmeden rızkın veren cümlelere Sultan benem
Nutfeden âdem yaratan yumurtadan kuş türeten
Kudret dilini söyleten zikreyleten Sübhan benem

Hem bâtinem hem zâhirem hem evvelem hem âhirem
Bu cümlesini yaratıp tertip eden Yezdan benem
Yoktur anda tercüman andaki iş bana âyan
Bin bir adı vardır Yunus ol sahibi Kuran benem

Zâhitler Yunus'un kâfir olduğuna hükmetmesinler. O hepsinden daha sâdık mümindir ve bütün ömrü Allah huzuruna çıkmanın hazırlığıdır:

Birgün ol Hazret'e karşı varam ağlaya ağlaya
Azrail'e hem cânımı verem ağlaya ağlaya

Görülüyor ki hem Sahib-i Kuran, hem de O'nun huzuruna ağlaya ağlaya çıkandır. Bu ikileşme muammasını o kendisi çözüyor:

Beni bende demen bende değilim.
Bir ben vardır bende benden içeru

Şu halde devriş Yunus'da iki şahıs barınıyor: Biri derinin içindedir, öbürü bir derinin içinde iki âlemi barındırıyor. Derinin içinde barınan öbürünün hasretiyle yanıyor; öbürü kendi içine dolunca kendisi yok oluveriyor. Dalından sarkan öyle bir meyva ki kendisine dokunduğunuz anda ağaç kayboluyor; ağaçsız meyva kalıyor. Bu muammanın çözülmesinde aklın rolü olmayacaktır. Yoksa bu bir akıl buhranı veya bir şahsiyet ikileşmesi midir? Hayır. Tam aydınlıkla mutlak huzura kavuşulan yerde buhrandan ve hastalıktan bahsedilemez. O zaman akla uygunsuzluk yapılmış olur.

Hakikat şu ki vecd ve istiğrak halinde, yani kendinden geçme halinde gerçekleşen Allah'la beraberlik, birlik, vahdet-i vücud mesleğinde doktrinleştirilmiştir. Alil aklın mantık değneğine dayanarak verdiği hükmün kıymeti yoktur. O vehindir, aldanıştır, görünüştür.

Aşkın aldı benden beni bana seni gerek seni

dedikten sonra Sultan'ı aşka yine kendisiyle gidileceğini anlatır:

Ey aşıklar ey aşıklar aşk mezheb ü dindir bana,
Gördü gözüm dost yüzünü kamu yas düğündür bana

...

Ben aşkından ayrılmıyam, dergâhından ırılmıyam
Benden dahi gider isem senin ile varam sana

Aşkın hikmetinden, aşk mezhebinden başka yol, gerçeğe iman yolu değildir. Allah'ın, kendini anlattığından başkası O'nu anlamaz; kendisiyle birleştiğinden başkası O'nun birliğini bilemez; hidayet bahşettiğinden başkası O'na iman edemez.

Aşk onun bütün varlığını dağlayan bir kızgın demir gibidir:

Gönlüm düştü bu sevdaya
Gel gör beni aşk neyledi
Başımı verdim kavgaya
Gel gör beni aşk neyledi

Acaba bu aşk içinde birleşme sırrı, yeni psikolojinin tahte'ş-şuur veya şuur dışı dediği hadise ile izah edilebilir mi? Ruh yaşayışımızın her ânında içimize taşınıp biriken, hiçbirisi de kaybolmayıp kalan ve bizde yaşandıkları halde kendilerini yaşadığımızın asla farkında olmadığımız olaylar, bizdeki şuur dışını teşkil etmektedirler. Kendi şuur dışımızı teşkil eden ve ân içinde yaşadığımız şuurlu hallerimize nazaran sonsuz denilecek kadar zenginlik ihtiva eden bu sahanın yaşattığı hallerin gizli de olsa hep bizim kendi tarafımızdan yaşanarak varlık kazanmış oldukları şüphelidir. Şuurumuzun temelini ve belki de biraz kaynağını teşkil eden şuur dışında bizim kendi yaşadığımız haller şüphesiz vardır. Lâkin şuur dışı bunlardan ibaret olmasa gerek. Jung'un dediği gibi, Allah'dan gelen ilhamlar şuur dışına inmektedir. Onlar, bir karanlıkta iniyorlar. Biz bu inişin şahidi olamıyoruz. Ancak kendi şuur dışımızdan şuurumuza yükseldikleri zaman onları kendi şuurumuzda bularak kendimizin sanıyoruz. Bu psikolojik görüşü, vahdet-i vücut inancına şöyle tatbik edebiliriz:

Şuur dışına nüfuz eden uluhiyyetin vecd halinde şuura yükselmesiyle benlikten ayırılmaz oluşu, Allah'la benliği ve benliğin etrafında toplanan herşeyi birleştiriyor. Vecd ve istiğrak halinin tekrarlanan tasdiki ise bu duyuşu doktrinleştirmeye yarıyor. Zira vahdet-i vücutçuluk afâki bir sistem olmadan önce derûnî hayat hâlinde yaşamış, duyulmuş ve bu iman halinde elde edilmiştir. Sonradan vahdet-i vücutçunun kendi varlığından dış dünyaya aksettirilmiş ve doktrin mahiyetini kazanmıştır. Bu dâvanın pek büyük yayılma kuvveti bütün kâinat ile birlikte kâinat içinde yalnız olan insanın muzdarip varlığını Allah'a bağlamış ve O'nunla birleştirmiş olmasından ve aynı zamanda kendisine bağlanan insan tarafından yaşanmış, yani içsel tecrübenin mahsulü oluşundan ileri gelmektedir.

Vahdet-i vücutçuluk dâvasında cidden yıpratıcı ve pek seri bir atletizm, sürekli bir ruh sporu ve sabır mâcerası teşkil eden dervişlik, böyle bir çile devresinden geçerek bütün varlıktan ayrı olmayan Allah'a ve O'ndaki sonsuz huzura kavuşmak içindir. Korkunç lâkin

korkuları devirecek kadar korkunç fırtınadan kurtulup büyük sükûna, ebedî huzura kavuşmak: İşte dervişin ihtirası budur.

Fırtına ne kadar şiddetli ise ulaşılabilecek huzur da o kadar sonsuz olacaktır. Yunus'un fırtına devri pek şiddetli oldu. Başlangıçlarda onun da tahammül edemiyerek yoldan ayrılma dönemleri olmuştur. Çok kuvvetli olan Allah isteği galebe etti; yürüyüşünü sükûna ulaştırdı:

Aşkın aldı benden beni bana seni gerek seni
Ben yanarım dün ü günü bana seni gerek seni
Ne varlığa sevinirim ne yokluğa yerinirim
Aşkın ile avunurum bana seni gerek seni
Aşkın âşıklar öldürür aşk denizine daldırır
Tecelli ile doldurur bana seni gerek seni

Feryat bazan bir ummânın derinliklerinden yükselir gibidir:

Ey canıma cananım ey derdime dermanım
Ademlere sultanım meded Allahım meded

Fırtınadan çıkarak temâşaya açılan vecd ü istiğrak önce sarhoş edicidir. Varlığa açılan can gözü, taze güneşle başlayan bir bahar sabahının mestliğini getirir. Bütün eşya, aslı olan Rabbine kendi üslubuyla şükran halindedir:

Şol cennetin ırmakları
Akar Allah deyû deyû
Çıkmış İslâm bülbülleri
Öter Allah deyû deyû

Bütün varlıklardan, bazan hamd ü şükür lisanı, Yunus'u kendinden geçirir. Herşeyini bu yolda feda ederken çılgınca sevinçlidir:

Ballar balını buldum kovanım yağma olsun

Ama sevinç de fazla, tam huzura nazaran o da bir yükür. Huzurda kendinden başka bir şey yok; kendisi, bir de kendinin şükürü:

Haktan gelen şerbeti içtik elhamdülillâh
 Şol kudret denizini geçtik elhamdülillâh
 Şu karşıkı dağları meşeleri bağları
 Sağlık safâlık ile aştık elhamdülillâh

...

Tapduğun tapusunda kul olduk kapusunda
 Yunus miskin çiğ idik piştik elhamdülillâh

İslâm tasavvufunda olduğu gibi Hind ve Hristiyan mistisizminde gaye, büyük fırtınadan çıkarak ilâhî huzura, sonsuz sükûna kavuşmaktır. Çileyi doldurmakta Hristiyan dünyasının Saint Jean Delacroix gibi Hallâc-ı Mansur'lara ve Niyazi'lere nazire olacak büyük atletleri vardır. Lâkin ne Hind'in, ne de Hristiyanlığın mistikleri, çilecilikte pek haşin oldukları halde huzur denizinde İslâm mutasavvıflarının ulaştıkları son bölgeye kadar gidememişlerdir. Veliler kervanının, onların her birini hangi bölgenin sınırlarına kadar götürdüğünü, gece gündüz gaflet lokması yiyen bizler bilemeyiz. Ancak yine onların bize verdiği bazı işaretlerden anladığımıza nazaran Yunus'un huzur denizinde ileri bölgelere kadar gidebilmiş olduğuna inanıyoruz. Onun bulunduğu yerde kendi kendisini temâşa halindeyken bütün kalb açıklığıyla faşettiği sırrı yine onun dilinden dinleyelim:

Acep şu yerde varm'ola
 Şöyle garip bencileyin
 Bağrı başlı gözü yaşlı
 Şöyle garip bencileyin

Gezdim Rûm ile Şam'ı
 Yukarı illeri kamu
 Çok istedim, bulamadım
 Şöyle garip bencileyin

Bendeler garip olmasın
 Firkat oduna yanmasın

Hocam kimseler olmasın
Şöyle garip bencileyin

Yunus Emre'yi anlayıp bir nebze anlatmaya çalıştık. Lakin Yunus dedikleri atlet, o bizim en güzel ölümüz, fenaya ve insana ait kendinde ne varsa, daha yaşarken kendinde yakıp da kül ettikten sonra biz onu nasıl anlar, nasıl anlatırız? Onu ilâhi sohbette, büyük Yalnız'a kendi diliyle cevabı olan feryadının şivesinden tanıdıklarını zannedenler bu karanlık kubbedeki seslerinin ihtirash ahengine aldandılar. Kendi şuur dışı dünyalarında Yunus'u aradılar; kendi derinliklerindeki benliği o sandılar.

Ancak aldanmadığımız, kesin olarak bildiğimiz şey, Anadolu dünyasının ruh yapısında Yunus'un en derin tabakalara nüfuz etmiş olduğudur. İçten ve dıştan her yabancı saldırıya karşı koyarak Anadolu'yu ayakta tutan, kıyamete kadar da tutacak olan, Yunus'un bu toprakların her tarafında medfun, lâkin uyanık, kudretli ve koruyucu ruhudur. Bizim olmayan zehirli aşığı sıyrırırsanız, altından bütün onun varlığı, onun heybeti fışkıracaktır. Örflerimiz onun, ahlâkımız onun, iman aşımız onundur. Aşkımız ile sabrımız da onundur. Havasında Yunus'un vahdet şarabı yüklü nefesi buram buram kokan bu mübârek beldede, hak uğruna verdiğimiz mukaddes kurbanlar, onun ilâhi sohbetinin dâvetlisi oldular. Onlar da yaşıyor; onlar da bize, birlikte barınan ve birlikten başka bir şey olmayan ilâhi vuslat yolunu gösteriyorlar. Çilesini feryat ile tamamlayanlar gibi hiç ses vermeden çile yolunu bitirerek hakikat kervanına iltihak edenler de Yunus'un öz kardeşleridir.

Bizim vazifemiz, bizim aşkımız onlardan bize verilecek işareti mâna âleminde dosdoğru şaşırmadan ve neşve içinde alarak emrin istikametinde yürümek, benliğimizi, kalabalığın barındığı hurdalar yığınınına fırlattıktan sonra pâk olan ruhumuzla vahdette tecelli eden Allah sohbetine kavuşmaktır.

Yeni İstanbul, 20 Kasım 1962.

YUNUS'A DAİR

Anadolu Moğol istilâsından sonra ezilmiş, çökmüş bir vücut halinde idi. Kılıçla kargının son şakırtılarının şimşeklediği bedbaht iklimde kuvvet, son sözü söylemişe benziyordu. Böyle bir belde güneşin doğması bekleniyordu. Bu toprağın üç asırlık müslüman sahipleri bir gerçek sahip, bir kurtarıcı, bir mehdî bekliyorlardı. İşte bu sırada Porsuk vadisinin nihayetlendiği ıssızlıktan,

Bu ne derttir âna derman bulunmaz

diyen feryad yükseldi. Ses topraktan fışkırıp arşa yükseldi. Rahmet istiyordu. Yerin gökle birleşmesini dileyen bir dua idi. Dağlara inen ve gönüllere dolan sonsuz rahmete doymuyordu. Bulutlar dağıldığı zaman dağ başlarında gözüken garip yolcunun iniltileri duyuldu:

Ben yürürüm yâne yâne
Aşk boyadı beni kâne
Ne âkilem ne divâne
Gel gör beni aşk neyledi

Anadolu'nun havasında şimşekler yeni dağılmış, intikam kokularına bulanmış yatan gövdeler topraklarda ufanmış; üstünde olup bitenlerden benzi sararmış toprak bitkin, yerler kan izi. Bir kere de o zaman bu ülkede ümitler ölmüştü. Hazreti Osman'ın katliyle başlayan, daha bir asır bile geçmeden İslâm'ı yine İslâm adına içinden yıkmak isteyenlerin fitnesile Emevî Devleti yıkılarak

yerine geçen Abbasî saltanatı nasıl ki, İslâm'ı siyasî fitnelere kurban etmiş idiyse, XIII. asırda Asya'dan gelen Moğollar da Anadolu'da İslâm ruh ve dâvasını öylece boğmak istemişlerdi. XXI. asırda tazelenen dert, altıyüz sene evvel bu toprakta İslâm'ı filizlendiren neslin de derdi idi. Bu derdin dermanı kılıçta mı aranacaktı? Hınç davasında her müşkülü çözen kılıç, hak davasında neyi halletmişti ki? Kılıcın kabzası kalp olduğu zaman o da zaruri bir vasiya idi. Onu bir yerde bırakarak kalbi kullanmak, büyük Peygamber'den sonra Alparslan'ların ve Kılıç Arslan'ların, Fatih'lerin ve Yavuz'ların en büyük silâhı olmadı mı? Filhakika ilk ve son kurtarıcı kalbdır. Sade aradaki karanlık yoldan kılıçla geçilir. Kurtarıcı kalp topraktan fışkırdı acılarla beslendi; Tapduğun Dervîşi'nde dile geldi:

Acep şu yerde var m'ola
 Şöyle garip bencileyin
 Bağrı başlu gözü yaşlu
 Şöyle garip bencileyin

Ancak bu garipliğin lütfu sonsuzdur. Dervîş herşeyden, bütün varlıklardan ayrıldığı için gariptir. O, bir olanı kazanmak için herşeyi kaybetmiştir. Büyük Yalnız'a kavuşmak, O'nda kendini bulmak için bütün insanları, sonsuz sevdası ve eşyasile dünyamıza bırakmıştır. Vuslat başlamazdan önce bu hicran müthiştir, amansızdır. Onun duyulmaz acısındaki zevki tadan Dervîş, o zevk ile yanan ruh, sonsuz bir boşlukta mı kalacak? Hayır, herşeyi bırakan irade sonsuzluğa sanılacak, Büyük Yalnız'la birleşmede kurtuluşunu arayacaktır. Bu ihtirası Lamartine bir şiirinde şöyle anlatmıştı:

Akşam gelmeden önce, şüphenin Bâbillerinden yorgun,
 Yol arkadaşlarımı yollarında kıvrılıp gitmelerine bakarak
 Yakub'un kuyusuna oturup, alnım ellerimin arasında
 Kulaklarımı her türlü insan sözlerine tıkayabilecek miyim?

Ve cesareti küstahlık derecesinde olan adam (Hazreti Musa)
 gibi,
 Hani seninle karşı karşıysa konuşmuştu, Sen de ona lûtfettin,
 Onu kendi gölgenle örttün, halbuki beni kefenimle örteceksin.
 Tıpkı onun gibi çölde yapayalnız, büyük yalnızın imanı içinde
 ölebilecek miyim?

Tek başına varlığa hâkim olan bu ihtiras, herşeyden geçiricidir.
 Varlık ve yokluk onda değerini kaybeder; Cennet ve nimetler de
 öyle. İki cihanın zevkleri ve nimetleri, Allah'a kavuşmanın ihtirası
 içinde hiç olmaktadır:

Aşkın aldı benden beni, bana seni gerek seni
 Ben yanarım dün-ü günü, bana seni gerek seni

Ne varlığa sevinirim, ne yokluğa yerinirim
 Aşkın ile avunurum, bana seni gerek seni

Cennet Cennet dedikleri bir köşk ile birkaç huri
 İsteyene ver anları bana seni gerek seni

Yunusdürür benim adımı, gün geçtikçe artar odum
 İki cihanda maksudum, bana seni gerek seni

Şu tabiat, şu kâinat, şu varlık dediğin şeye dikkatle bak! Onda
 ne görüyorsun? Aklınla değil, bütün varlığınla varlığa yaklaş. Sen,
 ben, o var mı onda? Hayretle seyrettiğin âlemde ne sihirler bula-
 caksın! Ağaçlardan Allah'a yükselen kollar, seherde boyun bükmüş
 Allah'a bakan nazlı çiçekler, akan suların hikmetine hayran, kurtarı-
 rıcı kudretin sahibi imiş gibi dimdik duran kavakların huzurunda
 akşamları secdeye kapanan dağlar. Bütün bunların temasına âşık
 yıldızların, sabahlara kadar yukarıdan bize faş ettiği sırlar. Ve bütün
 bunlar Hakk'a kavuşturan yolu gösteriyorlar. Böylelikle insan ru-
 hunun islâhı, tabiatın esaslı fonksiyonu oluyor. Gözlerimizin önün-
 de dalını delip fırlayan yaprak Allah'ı arıyor. Boşluğu yaran ağaç

Allah'a uzanıyor. Dağları delen sular Allah'a koşuyor. Bunların hepsi kendi gerçeğini aramakta. Hepsinde barınan O, fısıldayan O, gerçekten var olan O'dur. Herşey O'nu arıyor ve bu arayışta biz, dağlarla taşlardan, ahularla kuşlardan ayrı değiliz:

Dağlar ile taşlar ile çağırayım Mevlâm seni
Seherlerde kuşlar ile çağırayım Mevlâm seni

Sular dibinde mahî ile, sahralarda âhu ile
Abdal olup yâhû ile çağırayım Mevlâm seni

Burada tabiatla mistik bir kaynaşmanın varlığı aşikârdır. Ruh ve tabiat ikiliğini ortadan kaldırarak ruhun eşya ile kalb kalbe yaşadktan sonra içsel bir hamle ile tabiatı kendi varlığında birleştirmesini, Almanlar sempatik sembolizm (einfühlung) teorisile açıkladılar. Ruh ile tabiatın bu sımsıkı kucaklaşması dinî hayatta, Allah'ı ararken vecdi doğuruyor. Vecd nedir? Ruh Allah'a götüren bu ilâhî iksir, bizi varlıktan varlığa çarpan içsel fırtınadır. Sanki bizden yükseklerle serpilmiş bulunan sonsuz varlıklardan birine "Allah" diye atıyoruz. Onu yakalayınca Allah'a ulaşacağımızın sevinci içimizden taşan bir ümit ummanını andırıyor. Başımız dönmüş ve varlığımızda ağırlıklarını duyuran bütün süfli unsurlar terk edilmiştir. Yükünden kurtularak hafifleyen benlik, boşluktaki engin mesafeyi bir hamlede aşarak göz dikilen varlığa çılgınca atılmış ve onu yakalamıştır bile. Ancak ona, bir kurtarıcıya sığınır gibi sarılan benliğimizi, bu sığındığımız varlık, derhal ve kendisine sığındığımız anda hiç zaman geçirmeksizin atıyor; boşlukta başka bir varlığa fırlatıp atıyor. Kendisine yönelttiğimiz bu sonuncu varlık, kurtuluşunu arayan ruhun şimdi hedefi olmuştur; Ona "Allah" diye atıyoruz. Kendisine temas ettiğimiz anda O da benliğimizi daha ilk temasında fırlatarak başka bir varlığa yöneltip atıyor. Allah O'dur, öyleyse. Lâkin o da başkasına gönderiyor; ve böyle sonsuz atılışlarla her defasında Allah'tır diye başka bir varlığa sığınıyoruz. Uçtan uca ok gibi fırlatılan benliğimiz, milyonla yıldızlar gibi bü-

tün varlıkları hamleler yaparak dolaşüyor; her hamlesinde Allah'ı bulduğuna inanarak varlıklardan başka şey olmayan bütün parlak uçların böyle dolaşılmasına vecd diyoruz. O, herşeyde Allah'ı arayan ruhun hareketidir ve hamlelerinin sırasile herşeyde onu bulmaktadır. Vecd içinde murada eren ruhun şükür taşıran terennümlemini yine ondan dinleyelim:

Canlar canını buldum, bu canım yağma olsun
Assı ziyandan geçtim, dükkânım yağma olsun

Ben benliğimden geçtim, gözüm hicabın açtım
Dost vaslına iriştim, gümanımı yağma olsun

İkilikten usandım, birlik hânına kandım
Derdi şarabın içtim, dermanımı yağma olsun

Varlık çün sefer kıldı, dost andan bize geldi
Viran gönül nur doldu, cihanım yağma olsun

Geçtim bitmez sağınçtan, usandım yaz-ü kıştan
Bostanlar başın buldum, bostanım yağma olsun

Yunus ne hoş demişsin, bal-ü şeker yemişsin
Ballar balını buldum, kovanım yağma olsun

Vecdin gayesi vahdettir. Bu tabiatın ve bu sonsuz kâinatın önümüze serdiği çokluk resmi sadece bir oyundur; kendini çoklukta gizleyen birliğin oyunu. Herşeyin arkasında gizlenen Bir'i görmek, Bir'i bulmak vahdet sırrına ermektir. Vahdet, iyi ile kötünün, ruh ile tabiatın, kanun ile kudretin birleştiği yerdedir. Vahdet sırrına ermenin yolu, varlıklarla kalp beraberliği yapmaktır. Bunun için de varlıktan ibaret safrayı kendinden atmak şarttır:

Sen sende iken menzil alınmaz
Bahrî olmadan gevher bulunmaz

Yunus ver canını Hakkın yoluna
Can vermeyince canan bulunmaz

Bizim varlık hakkındaki bilgimiz, hakikatin yabancı bir dilde yapılan tercemesinden ibarettir. Varlıkla düşünce arasında tam mânâsile yabancılık vardır. Ancak içsel olan mistik tecrübe vasıtasile varlığın gerçek mahiyeti yaşanarak anlaşılır. Mistik tecrübe, aşkın ocağında yapılır:

Aşk imamdır bizê, gönül cemaat

Eşya ile ruhun arasında aşılmaz bir mesafe bulunmaktadır. Bu mesafeyi yok edip ortadan kaldıran gönüldeki aşktır. Sonsuzluğun bütün yolcuları bu mesafeyi aşk ile tayedebilmişlerdir:

Bir sâkiden içtim şarap, arştan yüce meyhanesi
Ol sâkinin mestleriyiz, canlar anın peymanesi

Bir meclistir meclisimiz, anda ciğer kebab olur
Bir şem'dir bunda yanar, güneş anın pervanesi

Aşk oduna yananların, küllî vücudu nur olur
Ol od bu oda benzemez, hiç belirmez zebanesi

Andaki mest olanların olur Enelhak sözleri
Hallâc-ı Mansur gibidir en kemîne divanesi

Aşkın eseri, varlıktaki şekillerle örtülüp gizlenen hakikatı tanımak için, çekirdeği kırıp bir olan özü elde etmektir. Bütün âleme saçılan bu aşkın kaynağı nerededir? Aşk dağlarda sevgilinin yüzünü görüyor. Herbir çiçekte bir başka hicranlı bakış buğulanmış. Rüzgârın iniltisi sonsuzluğa hasretindedir. İçli ve derin bir mırılda-nışla hıçkırarak akan sular gerçek kaynaklarını arıyorlar. Varlığın her zerresinden sızan ses O'nun, söz O'nun, didar O'nundur. Nereden, neden, hangi zerreden O'nu ayırabiliriz? Varlığın aslı atomdur, denildi; ya atomun aslı ne olsun? Bölümler bütünden ayrılarak çı-

kıyorlar; ya bütün nereden çıkıyor? Bütün nedir, nerededir? Akıl, bu sırrı hiçbir zaman çözemeyecek. Bu hakikat, aklın verebileceği bir bilgi değildir, aşkın yaşattığı bir haldir:

Bu sırrı ne bilsin usanlar, uylar
Ne varsın bu yola azıksız yayalar
Yunus sen bir olgil, bir ile bir olgil
Bir olan âşıklar bu sırdan duyalar

Aşkın rolü, ruhu cüz'îlere bağıllıktan kurtarmaktır, cüz'înin mutlak inkârına kadar götürmektir. Böylece ulaşılan vecd çekirdeği kırıyor, içindeki özü elde ediyor. Ama onu hiçbir zaman aklın eline vermiyor, ancak kendinde yaşıyor.

Tek tek varlıklardan sıyrılarak bütünde karar kılan aşk, onda murada eriyor; bütün sevinç bütün neşve ile doluyor. Varlığında bir damla şüpheye, korkuya, hattâ bir damla düşünceye bile yer kalmayacak kadar dolmuştur. Taşınca da damla damla kendi kaynağı olan deryaya taşmaktadır. Onda sevinç, neşve, şükür aynı cevherdir; hepsi aynı deryaya taşmaktadır:

Hakdan gelen şerbeti içtik elhamdülillâh
Şol kudret denizini geçtik elhamdülillâh
Şu karşiki dağları, meşeleri, bağları
Sağlık, safalık ile aştık elhamdülillâh

Kuru idik yaş olduk, ayak idik baş olduk
Havalandık kuş olduk, uçtuk elhamdülillâh
Tapduğın tapusunda, kul olduk kapusunda
Yunus miskin çiğ idik, piştik elhamdülillâh

Dinî tecrübe tamamlanmış, varlık vahdetinde gayesine ulaşmıştır. Mesele, bu tecrübenin yapılmasıdır. Maddî ve nesnel deney gözü ile çelişikliğe düşüren, aklın hudud ve iktidarını da aşan bu mistik tecrübenin doğrudan doğruya varisi ilâhî zuhurdur. Bu tecelli, bir defa Tur dağındaki incir ağacının vücudundan taşan nur dalgası

olmuştu. Sonra o mesihin vücudunda temaşa edildi. Hıra dağındaki Melek de ondan bir haberdirdi. Vahdet sırrı çözüldüğü zaman buna ulaştıran mistik tecrübe, ilâhî varlığı, Yunus'un gerçek benliği yerine koyarak kör benliği bertaraf etti:

Beni bende demen, bende değilem
Bir ben vardır bende benden içeru

Bu tecrübeye vücutla alelade psikolojik tecrübenin konusu olan egoist benlik yok edilmiş, vecdin ikame ettiği Allah adı ile varlığın bütününe içine alan mutlak benlik onun yerine geçmiştir. O aşktır, O bölünmez bütündür, O herşeyde gizlenen bir şeydir. Dağda ve deryada O, secdede ve duada O, gecede ve günde var olan hep O'dur. O'nun kendi varlığı da büyük tecelliden başka bir şey değildir:

Ete, kemiğe büründüm
Yunus diye göründüm

Eti ve kemiği sıyrırın; işte O'nun sesi, O'nun kendi ifadesi:

Ol kâdir-i kün feyekün, lütfedici Sübhan benem
Kesmeden rızkın veren cümlelere Sultan benem

Nutfeden âdem yaratan, yumurtadan kuş türeten
Kudret dilini söyleten, zikreyleten Sübhan benem
Hem bâtinem hem zâhirem, hem evvelem hem âhirem
Bu cümlesini yaratıp tertip eden Yezdan benem

Yoktur anda tercüman, andaki iş bana ayân
Binbir adı vardır Yunus, ol sahib-i Kur'ân benem

Bayezid-i Bistamî'den ve Hallac-ı Mansur'dan, Niyazî-i Mısri'den ve Nesimî'den, Muhiddin-i Arabî ile Sadreddin-i Konevî ve Mevlânâ Celâleddin-i Rumî'den sonra en mükemmel ve açık ifadesini Yunus'da bulan vahdet-i vücud mesleği inkâr değil, itmamdır. Hazreti Mevlânâ'nın da dediği gibi şaşılıktan kurtulmaktır. Allah

ve kâinat diye bir olan varlığı ikiye bölüp de iki görme hali, ruh için şaşılıktan başka bir şey değildir. Ancak ferd ferd eşya, şekiller ve tek tek varlıklar Allah olamaz; O, şekiller halinde görünüyor. Ancak bu şekiller O'nun taayyünâtıdır, belirtileridir. O eşya olur, hayat olur; dağ olur, sahra olur; yol olur, dâva olur; mekân olur, zaman olur, kalp olur, iman olur; göz olur, bakış olur; aşk olur, hicran olur.

Vahdet-i vücud gözündeki Allah'ı kâinat dışına esirgemek, O'nu dosdoğru tanınamaktır; O'na yarım iman etmektir; O'nu kendi kendisinden ayırarak düşündürmektir. O'nun hilkattan ve kudretten, tabiat kanunundan ayrılmayan varlığını tanımaksa O'na tam iman etmektir.

Hakiki İslâm inancına göre herşeyde gözüken Allah'ı, herşeyden ayrı olarak düşündürmek, tezada düşmektir. Ancak görebilecek göz lâzımdır. İbrahim Hakkı hazretlerinin dediği gibi:

Görenedir görene
Köre nedir köre ne?

Her insan, âlemi kendi gözüyle görür; kendi kalp aynasında aksetmiş bulur. Çobanın dünyası çimenlik, midenin dünyası büyük bir yemlik, diplomatın fitne meydanı, zâhidinki ibadet yeri, ârifin âlemi gözyaşlarıyla yıkanan cennet, âşıkın dünyası ise bütün Allah'tır. Ama bir yandan inkârdaki gafil, öte yandan ham sofî O'nu itham ededursunlar, vahdet-i vücudcu neye baksa Allah'tan başka bir şey görmüyor. Kalp gözüle tanıdığı âlemi kalbinden ayrı bir şey görmeyen vahdet-i vücudcu, kalbini de Allah'tan ayrı görmüyor. Mutlak hareket olan Allah'ın, varlıkla olduğu gibi aynı zamanda hakikat bilgisini veren kalp veya sezgi ile aynı olduğunu kabul etmek varlıkla düşünce ve hareketi tek cevhere irca etmektir ki bu, tam bir panteizm sistemidir. Ancak vahdet-i vücudun benimsediği panteizmin garp panteizminden farkı, faraza Spinoza'nın panteizminde tek cevher olan Allah, hür olmayıp tam bir gereklilik (déterminisme) dairesi içine kapalı olarak tanındığı halde, vahdet-i vücud

da göre Allah mutlak hürriyetin sahibidir; onun için determinizm mevzubahs olmaz. O bilâkis mutlak iktidar, mutlak hürriyettir. Vecd halinin verdiği sonsuz ve yaratıcı neşve, sonsuz sevinç bu hürriyetin eseridir. Bu sebepten dinî hayatın gerçeğini yaşatan tasavvuf ve bahusus vahdet-i vücud, kendisini yaşayanlar için sonsuz hayat ve kuvvet kaynağıdır; hem de hakikatın ta kendisidir. Vahdet-i vücud inancına, sadece eşya ve olaylar arasındaki münasebetleri ve kâinat nizâmı içerisindeki imkânları tanıtıcı olan akılla ulaşmak kabil olmadığı gibi, onun red ve inkârı da akılla mümkün değildir. O, muayyen prensiplere dayanan aklın sınırları dışında üstün bir keşiftir, akla üstün bir hususiyet olan Allah'ı seziş halidir. Hakikat sırrına ermek için, tabiat varlıklarını basamak yapan insan ruhunu tabiatın üstüne yükseltici bir temaşadır. Bir temaşadan da fazla bir şey, bütünle birlikte yaşanan bir hayattır.

“Yunus Emre’de Vahdet-i vücud”, *Türk yurdu*, V/1,
Ocak 1966. Muzaffer Civelek,
Yunus Emre (1971) kitabının takdim yazısı.

DİN PSİKOLOJİSİ VE MİSTİSİZM-TASAVVUF

Doğuşu ve geçirdiği safhalar

Din psikolojisi umumî psikolojinin bir koludur. Dinî yaşayışın insan ruhunda meydana getirdiği halleri ve bu halleri idare eden genel kaideleri inceler. Bilgi, duygu ve irade olaylarının hepsiyle ilgilendir. Dinî yaşayışta iç gözlem konusu olan her olay, din psikolojisinin sahasına girer.

İlk çağda: Ancak XIX. asırda kurulmuş olan bu ilmin başlangıçları eski Yunana kadar iner. Daha milâdın üçüncü asrında, *Eflâtun* felsefesinden ilhamını alan, *İskenderiye Mektebi*'nin filozoflarından *Plotinus*, ruhun Allah'la birleşmesini ve bu olayın onda meydana koyduğu vecd (extase) halini anlamıştı. Sonraki asırlarda Hristiyan mistikleri⁽¹⁾, Hazreti İsâ'nın, tasavvurlarında yaşattıkları şahadetinden feyz ve hayat alarak, sürekli bir iç denemisinin safhalarını geçirdikten sonra, ilâhî birleşmedeki aşka ulaşmanın yollarını araştırdılar. Bunların başında, varlığını ruh-ı İsâ'ya teslim eden havari Sen Pol'ü görüyoruz.

Ortaçağda (Hristiyan âleminde): Ortaçağda gelen Hristiyan mistiklerinden Saint Bonaventure *ruhtan Allah'a götüren yolculuk*; Saint Jean de la Croix *Karmel'e çıkış*; bir İspanyol kadını olan Sainte Thérèse, *Ruhun Köşkü*; Saint François de Sales, *İlâhî aşk* adlı eserlerini yazdılar. Milâdın üçüncü asrında, İskenderiye Mekte-

1. Mistik, derunî hayat tecrübelerini kendinde yapan kimseye denir.

bi'nin tesiri Hindistan'a kadar uzanmıştı. Bu mistik felsefe, Hint'te pek zenginleşti. Sonra tekrar batıya dönerek Rum keşişleriyle Sanit Augustin'in mütefekkiresinde Hristiyanlaştı. Garp dünyasını kapladı.

İslâm dünyasında: Ortaçağda İslâm dünyasında da aynı mistik temellerin tesiri görülmektedir. Ancak bu tesirler, her iki dinde mistisizmin pek zengin olan şekillerini ortaya koymuş olabilirler Mistisizmin hakikati, gerek Hristiyanlığın, gerek İslâm'ın bizzat ruhunda, esasında aranmalıdır.

İslâm'da mistisizm, tasavvuf şeklinde gözükte. Daha VII. asırda, yani Peygamber'in yaşadığı asırda, gelen ilk mutasavvıflar; tasavvufu, ahlâkî temizlenme yolu olarak ortaya koydular. Bunlara sûfî deniliyordu. Hasan-ı Basrî ilk sûfîlerdendir. Sûfîlik, sonraki asırlarda tasavvuf şeklini aldı. Daha sonraları, gerçekten mutasavvıf olmadıkları halde, mutasavvıflık taslıyanlar meydana çıkmıştır ki, bunlara mustasvife denir.

Sûfîlikte vahdet-i vücud meselesi yoktur. Mutasavvıflardan bir kısmı vahdet-i vücud meselesini ele aldılar. Vahdet-i vücud Allah ve kâinat ikiliği bulunmadığını iddia eden sistemdir. Vahdet-i vücudu kabul eden ve etmiyen mutasavvıfların hepsinde müşterek olan karakter, iç gözlemi derinleştirmek suretiyle kendi ruhlarına ihtirasla çevrildikten sonra, ruhtan Allah'a götürücü denemeleri nefislerinde yapmalarıdır.

Mutasavvıfların başında *Kûtü'l-Kulub* adlı eserin sahibi Ebu Tâlib Mekki bulunmaktadı. Kuşeyrî'nin *Risâlesi* de tasavvuf sahasında neşredilen eserlerdendir.

IX. asrın en meşhur mutasavvıflarından Bâyezid-i Bistâmî vahdet-i vücudçu idi. Kendisi, yazılı bir eser bırakmamıştır.

IX. asrın sonu ile X. asrın başında yaşayan ve aslen Nehavendli bir aileye mensup olan Cüneyd-i Bağdadî vahdet-i vücudu kabul etmemişti. *Kitâbü'l-İhlâs*, *Kitâbü'l-Tevhîd* gibi risaleleri ve daha birçok eserleri vardır.

Yine IX. asrın sonu ile X. asrın başında Hallâc-ı Mansur, vahdet-i vücudu halk arasında müdafa ve neşretmiş ve bu yüzden suçlandırılarak Bağdat'ta çarımha gerilmek suretiyle idâm edilmiştir. Hallâc'ın ancak *Tavâsîn* adlı eseri kalmıştır. Bir de *Ahbârü'l-Halâc* adı altında toplanan kendi vaazlarına ait özetler vardır.

XI. asırda Şam'da yaşayan İmam Gazâlî, *Kâtü'l-Kulûb*'dan ilhâm alarak, İslâmî ahkâmın ihtiva ettiği psikolojik hakikatleri ortaya koyan *İhyâ-yı ulûmüddin*⁽²⁾ adlı meşhur eserini meydana getirmiştir. Bu kitapta âhîret yolunun ilmi iki bölüme ayrılıyor: Birine Muamele ilmi, öbürüne Mükâşefe ilmi deniliyor. Muamele ilmi, ahlâktır. Gazâlî, onu da dört rub'a ayırıyor:

1. İbâdet rub'unda namaz, oruç, hac ve zekâtın esrariyle zikir, tesbih ve duadan, Kur'an okumanın âdâbından ve saireden bahsedilmektedir.

2. Adât rub'unda içtimaî âdâb ve terbiye kaideleri anlatılmaktadır.

3. Münciyat rub'u, iyi huyları ortaya koyuyor.

4. Mühlikât rub'u, kötü huyları, sebeplerini ve tedavilerini gösterir.

Mükâşefe ilmine gelince, Gazâlî onun kitaplara yazılamıyacağını söylüyor ve şöyle tarif ediyor: "Sıfatı mezmumesinden tathir ve tezkiyesi ânında kalpte zâri olan bir nurdan ibarettir." Bu nura sahip olan kimse o zamana kadar kendisine bahsedilen ve kendisinin de bir mevhum halinde kabul ettiği melek, şeytan, vahiy, nübüvvet, cennet, cehennem, Allah'a yakınlık, ilâh... gibi halleri, o nurun sayesinde bilir. Gazâlî'nin *el-Munkızu mine 'D-dalâl*⁽³⁾ adlı eserinde ise, sapkınlıktan kurtulmanın yolu anlatılmaktadır.

XII. asırda yaşayan İranlı şair ve mutasavvıf Ferîdüddin-i Attâr, Hallâc'ın şahadetini pek şairâne nakletmiştir. *Tezkeretü'l-Evliyâ* ve *Mantku't-Tayr* adlı eserlerinde vahdet-i vücudu anlatmaktadır.

2. Bu kitabın Türkçe tercümesi, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.

3. Bu eser de Türkçeye çevrilmiştir (Maarif Vekâleti, Şark-İslâm Klâsikleri serisinden).

XII. asırda ve XIII. asrın başında Türkistan'da Belh şehrinde yaşayan Necmüddin-i Kübrâ, *Te'vilât* adlı tefsir eserini yazmıştır. Yaşadığı devrin İslâm âleminde ilmiyle şöhret salan bu büyük mutasavvıf, sülûkü esnasında Mısır'a kadar giderek Ruzbehân-ı Baklî'nin irşadına nail olmuş, tekrar Belh şehrine döndükten sonra, Cengiz'in istilâsında Moğol askerleri tarafından şehid edilmiştir.

XIII. asırda şeyh Şahâbeddîn-i Sühreverdi, *Âvârifü'l-Maârif* adlı bir eser yazmıştır. Yine XIII. asırda *Fusûsü'l-Hikem*⁽⁴⁾ ve *Fütûhât-ı Mekkiye* sahibi, şeyh-i Ekber namıyla maruf olan Muhyiddîn-i Arabî, vahdet-i vücudu şiddetle müdafa etmiştir. Onun eserlerinden anladığımıza göre eşyada asıl olan vücuttur. Vücut, birdir; zahiri itibariyle bu âlem, Allah'ın aynıdır.

Aynı asırda Bağdat'ta yaşayan Abdülkâdir-i Geylânî, *Mektûbât, el-Gunye, Fütûhü'l-Gayb, en-Nefehâtü'r-Rabbâniyye* adlı eserlerini ortaya koymuştur. Yine XIII. asırda *Memûzîlû's-Sârin* adlı eseri yazan Ebu İsmail, Herevî, vahdet-i vücuda inanıyordu.

Anadolu Selçuklularının merkezî olan Konya'da yerleşen Mevlâna Celâleddin'i Rumî'de de vahdet-i vücut akidesi görülmektedir.

Mevlâna'nın meşhur *Mesnevî*'sinden başka *Mektubat* ve *Divân-ı Kebîr*'i vardır.

Muhyiddin-i Arabî'nin üvey oğlu ve müridi, Mevlâna'nın hocası olan Sadreddin-i Konevî, vahdet-i vücudu açıkça müdafa etmiştir. Şeyh-i Ekber ile Mevlâna örtülü olarak, Sadreddin ise açık şekilde vahdet-i vücut dâvasını müdafa etmişlerdir.

Yine aynı asırda Türkistanlı bir derviş olan Hacı Bektaş Veli *Makalât*'ını ortaya koymuştur. Bektaşîliğin piri sayılmaktadır.

XIV. asırda vahdet-i vücudu müdafa eden mutasavvıflardan aynı zamanda lirik şiirleriyle de tanınmış olan Yunus Emre ile Seyyid Nesîmî vardır. Hurufîlikle vahdet-i vücudculuğu birleştirmiş olan ve vahdet-i vücut akidesine kurban giden Nesîmî, Halep'te derisi yüzülmek suretiyle şehid edilmiştir. Anadolu Türkü'nün dinî

4. *Fusûsü'l-Hikem*, Maarif Vekâleti'nin Şark-islâm Klâsikleri serisinde Türkçe'ye çevrilmiştir.

dehâsını temsil eden Yunus, Türk diliyle tasavvufun en temiz ve pürüzsüz nağmelerini terennüm etmiş ve halk arasında yaşyarak Anadolu'nun dâstânî muhayyilesinde yer tutmuş bir velidir.

Yeni çağda (İslâm dünyasında): İslâm'da tasavvuf cereyanı, Hristiyan nistisizminde de olduğu gibi Ortaçağda nihayetlenmeyecek Yeniçağ'da da devam etmiştir.

XV. asrın mutasavvıflarından Molla Abdurrâhman-i Câmî *Nefâhatü'l-Üns'ü*⁽⁵⁾ yazmıştır.

XVI. asırda Balıkesirli Birgivî, Gazâlî'nin *İhya'sını* kısaltarak kendi görüşlerini de ilâve etmek suretiyle *Tarikat-ı Muhammediye*⁽⁶⁾ isimli eserini ortaya koymuştur.

Nihayet XVII. asırda Hindistan'da İmâmı Rabbânî adıyla maruf olan Ahmed-i Serhendî, *Mektûbât'ı*⁽⁷⁾ yazarak, Şeyh-i Ekber'in vahdet-i vücudculuğuna en şiddetli itirazı yapmıştır. Bu eser, 6 cildir. İlk 3'ünü İmâm-ı Rabbani kendisi yazmıştır. Son 3 cildi, oğlu Muhammed-i Ma'sum tarafından yazılmıştır. Şeyh-i Ekber'in tamamen aksine olarak, İmâm-ı Rabbânî'ye göre, eşyada asıl olan ademdir (yokluktur). Yalnız Allah vardır; Allah'tan başka bir şey yoktur. Benim varlığım, aynada görülen hayalden farksızdır.

Tasavvuf hakkında ortaya koyduğumuz bu kısa görüşten anlaşıldığı üzere, ashap devrinde ve ilk sûfîlerde henüz vahdet-i vücud fikri görülmemişti. Sonraki mutasavvıflardan Cüneyd-i Bağdadî, Abdülkadir-i Geylânî, Seyyid Ahmedü'r-Rifâî, İmâm-ı Rabbânî ve Simenânî ile İbn-i Teymiyye ve bütün şeriat âlimleri vahdet-i vücudculuğu red ettiler. Bunların karşısında Bâyezid-i Bistâmî, Halâc-ı Mansur, Muhyiddin-i Arabî, Ebu İsmail el-Hervî, Sadreddin-i Konevî, Mevlâna Celâleddin-i Rûmî, Yunus Emre ve Nesîmî gibi mutasavvıflar, vahdet-i vücud fikrini müdafa etmişlerdir.

*

5. Bu eserin tercümesi Fatih Kütüphanesi'ndedir.

6. Bu kitap, *Tekmilâ* adıyla dilimize çevrilmiştir.

7. *Mektûbât'ın*, Müstakimzade tarafından yapılan tercümesi, Fatih'de Ali Emirî Kütüphanesi'ndedir.

Batıda: Hristiyan âlemi, XVII. asırda Hristiyanlığın yeni bir havarisine kavuştu. Genç yaşında musibet ilimlerle uğraşarak fizikte dâhiyâne keşifler ortaya koyan Paskal bu keşifleriyle ilim âleminde büyük bir şöhret sağladıktan sonra o zamana kadar boş ve değersiz çalışmalarla ömrünü geçirmiş olduğunu söyleyerek, bütün varlığını insan ilmine verdi. İç hayatın ilâhî denemelerini yapmak ihtirası ile manastıra sığındı ve orada öldü.

Paskal, insanın zekâsıyla elde ettiği bilgilerin hakikatından şüphe ediyordu. Ona göre ilimler ve felsefe hep itibarî, izafî görüşler ortaya koyuyor. Pirene dağlarının berisinde hakikat denen şeye, öte yanında hata deniliyor. Hududu teşkil eden nehrin beri yanında bir adam öldürene câni, hududun ötesindeki insanları öldürene ise kahraman deniliyor. İlim ve felsefe hakikatı tanıtamazlar. Hakikat ancak dinde bulunur. Zira din, izafî olmayan mutlak ve ebedî inançlar ortaya koymuştur.

İlimle din ayrı ayrı şeyler olmakla beraber aralarında bazı münasebetler vardır. İlim, zihne vuzuh ve doğruluk getirir, muhakemeyi kuvvetlendirir. İnsana kendini tanıma hususunda yardımcı olur. Ona, hem içinde yaşadığı dünyanın hem de kendi varlığının üstüne yükselerek hayatı ve hakikatları ortadan temaşaya yarıyacak görüşler sağlar. Lâkin ilmin hududu işte buraya kadardır. Tabîî halinde insan, akliyle ve ilmi ile hakikatın ölçüsü olamaz; Allah'a ait şeyleri kavramaktan âcizdir. Lâkin bizzat kendi mahiyetinin düşünülmesi onu tabiatın üstünde hakikatlar araştırmaya sevk ediyor. Bu sebepten insan ilmini dinden ayırmak imkânsızdır. İnsanın yaradılışı, mahiyeti öyle meseleler ortaya koyuyor ki, onları ancak din hallediliyor.

Üç türlü insan vardır: Birinciler hem Allah'ı bulmuşlardır hem de O'na yaranırlar. İkinciler O'nu ararlar, lâkin bulamazlar. Üçüncüler ise O'nu ne ararlar ne de bulurlar, öylece ömürlerini geçirirler. Birinciler hem akıllı hem de bahtiyardılar; sonuncular hem akılsız hem de bedbahtlardır; ortada kalanlar ise akıllı fakat bedbaht insanlardır.

İki türlü insan Allah'ı tanıyor: Zihnî seviyeleri ne olursa olsun, mütevazî olanlar ve kendilerini alçaltmasını sevenler; bir de hakikatı görebilecek kadar ruhî kudreti olanlar: Az ilim Allah'tan uzaklaştırır, çok ilim Allah'a ulaştırır.

İnsan, hem büyükleri hem de sefaletleri çok olan tezatlı bir varlıktır. Allah'ı bilen insan, kendi sefaletini de bilir ve bu insanın büyüklüğüdür. Vakıa kendi sefaletini bilmek sefaletin asıl sebebidir. Lâkin bu bilgi, aynı zamanda insanın büyüklüğünün delilidir.

Bütün değerimiz düşüncemizdedir. Kâinatı tanıyan insan, bütün kâinattan daha değerlidir. Çünkü onu tanımaktadır. Düşüncede ilâhî bir hareket vardır ki, o bütün düşüncelerden daha değerlidir. Bu hareket, merhamet hareketidir. Merhamet, ruhu Allah'la birleştiren ilâhî bir kudrettir. Dinî hayatın hareket noktası onda aranmalıdır.

XIX. ve XX. asırlarda, dinin hakikat olduğunu kabul eden ve insanın dinî yaşayışına diğer psikolojik olaylar arasında yüksek değer veren görüşler, dinin değersizliğini iddia eden görüşlerden daha geniş yer tutmakta ve devrimizin Hristiyan dünyasına evvelkilerden ziyade hâkim bulunmaktadır. Bunlardan bâzılarını gözden geçirelim:

Maine de Biran: XIX. asrın başında, evvelki asrın dinî inanışları reddeden gidişine tam bir reaksiyon teşkil eden Fransız Maine de Biran'ın din psikolojisini görürüz. Maine de Biran, insanda basamaklar halinde sıralanan üç hayatın varlığını kabul etmişti: Hayat, insanî hayat, ruhî hayat. Din, bu sonuncusunun sahasıdır.

Maine de Biran insan hayatının, hayvanî yaşayışla ruhun yaşayışı arasında bir geçit teşkil ettiğini kabul etti. İnsan için gaye, ruhun hayatına ulaşabilmektir. Ruh, aynı zamanda hem kendi kendisinin hâkimidir, hem de Allah'la kaynaşmıştır. Ruh, esas itibariyle aşktan ibarettir. Vücudumuza nazaran ruh ne işe ruha nazaran da Allah öyledir. Allah lutfederse ruh hayat kazanır.

Schleiermacher: Almanya’da dinî psikoloji, XIX. asrın başında Schleiermacher’le dinî müesseseye karşı gelen yepyeni bir şekil aldı. Ona göre, dinî hayata emirle bildirilen naslar hakim olmamalıdır. Bilakis içimizden gelen hissin doğrudan doğruya bize tanıttığı veyahut da başkalarının şahadetiyle tanıdığımız dinî yaşayışın emirlerine tâbi olmalıyız. Dinî hayatı, birbirine bağlı bulunan şu iki duygu idare etmektedir: Birincisi, aşağı bir şuurdan yüksek bir şuura yükselme duygusudur. İkincisi ise, böyle bir yükselişin bize kendimizden gelebileceği duygusudur. Dinî yaşayış, bu yükseliş denemesini yapmaktır. Şuurun bu yükselişinde peygamberin şahsı bize örnektir.

Allah’ı dünyadan ayırmak, ancak zihnî ve mücerret bir harekettir. Allah ve dünya, aynı şeyin iki değeridir. Allah, bütün birlikleri geçen ve çokluğu olmayan bir birliktir. Dünya ise, tezatların ve birliği olmayan bir çokluğun bir bütünüdür. Dünyasız Allah, içi boş bir hayaldir. Onun birliği ancak tabiat kuvvetleri ve ahlâk kanunlarıyla dolar ve zenginleşir. Schleiermacher’in din anlayışında şahsî Allah yoktur. Onca dinî hayatın temeli olan içsel duyguda böyle bir şey görülüyor.

Kierkegaard: XIX. asırda Danimarkalı Kierkegaard, dinde objektif, evrensel ve gayri şahsî unsarların varlığını tanımadı. Ona göre, objektiflik dinde hatadır. Dinin hakikati onun sübjektif unsurlarında bulunur. Hayatta birbirinden tamamen ayrı tipler vardır: Sanaatkâr, halin hayatından zevk alma emelindedir. Ahlâkçı, cemiyet ve ailenin kendisine yüklediği vazifeleri kabul etmiştir. Din adamı ise, tabiatta bulunan bunca münasebetsizliklerden kurtulup ruha yükseliyor, zaman içinde yaşamaktansa, zamandan sıyrılıp ebediliğe ulaşmak istiyor. İman, hiçbir zaman akılla izah olunamaz. Asrımızın başında Almanya’da Heidegger, Kierkegaard’ın din felsefesini benimsedi.

Newman: Yine XIX. asırda İngiliz Kardinali Newman, akıl dışı temellere dayanan bir iman psikolojisi ortaya koymuştur. New-

man'a göre dinde esas olan teslimiyettir. Mantıkî zaruretlere dayanmakla gerçek teslimiyete ulaşmak kabil değildir. Teslimiyet, hiçbir şüphe ile bulanmayan ruhun, müşahhas ve ferdî bir gerçekliğe kendini bırakması demektir. Bu hal insanı yaşatıcıdır, bizi hareket ve isyana sürükleyicidir, güzelliğe ve fedakârlığa olduğu kadar hakikate de götürücüdür. Mantıkî zaruretlar az veya çok kuvvetli ihtimallere ulaştırdığı halde teslimiyet, çeşitli dereceleri bulunmayan apaçıklığa dayanır. Mantıkî düşünüşün muayyen şartları olduğu halde teslimiyet, şarta bağlı olmayan bir harekettir. Teslimiyet hareketini yapan, benliğimizin bazı unsurları değil, belki onun bütünüdür. Mantıkçı dini anlayamaz. İmana, benliğin bütünü ile ulaşmasını bilen din adamı, hayatının bütün tecrübelerine dayanarak düşüncelerine hareket vermektedir. Mantıkî düşünüş, görüşlerimizi delillerle kuvvetlendirmek suretiyle olur. Halbuki delil getirmek, bir fikrin üzerinde daha çok şüpheyi çekmekten başka bir şeye yaramaz. Teslimiyette dereceler bulunmadığı gibi, teslim olmanın veya olmamanın zıt sebepleri de yoktur. Teslimiyet, tek taraflı bir harekettir.

Dinin aydınlıkları parıldadıkça, zekânın karanlıkları daha kolaylaşır. İlâhiyat ilmi de, her ilim gibi ve ilim olduğu için, iman hususunda pek kifayetsizdir. O da hakiki imandan uzaklaştıracıdır. Newman, din psikolojisinde böylece fideisme, yani akılla alâkası olmayan inanış mezhebine ulaştı.

Ollé-Lapurne: Newman'ın tesiri altında Fransa'da Ollé-Lapurne, ancak iradenin işe karışmasıyla imana ulaşılabileceğini söyledi. İradenin bu hareketi için de Allah'ın lutfu lâzımdır.

Maurice Blondel: Ollé-Lapurne'ün talebesi olan ve geçen asrın sonuyla asrımızda, dinin dayandığı sonsuzluk iradesine bağlı bir felsefe sistemi meydana koyan Fransız Maurice Blondel dinî duyguyu hareketlerimizin ince bir tahlilinden çıkardı. Ona göre irade, daha ilk hareketlerinden başlayarak, aile, cemiyet ve insanlık basa-

maklarından geçmek suretiyle, sonsuzluğa atılmak iştiyakındadır. İnsan böylece yeryüzünde ebedîliğin yolcusudur. Geri dönülmesi mutlak surette imkânsız olan bu yolculuğun mutlak ve zarurî bir Vacibü'l-vücut'a doğru götürdüğü irade, her türlü hareketlerinde bu zarurî Bir'e iştirâk halinde bulunur. Böylece ilâhî varlık, hem bi-zî aşkın (transcendant) bulunur, hem de bizimle her an beraber (immanent)dir. Bütün hareketlerimizde, bizim onu isteyen varlığımız, onun iradesi ile birleşmiş bulunur. Bu mânada, "hareket, insanla Allah'ın bir terkibi" olur. Din, hareketlerimizin tabiat âleminden tabiatüstü âleme yükselişidir. Ancak orada hareket, gayesine ulaşmış olur. Dinde irade, bütün samimiyetle kendini tanır ve insan ancak dinde kendi kendine kâfi geldiğini hisseder. Allah bütün hareketlerimizin başında, ortasında ve sonunda gözüktür. Bu sebepten bütün hareketlerimiz dinî karakter taşımaktadır. Blondel diyor ki: "Ne kadar bayağı olursa olsun, hiçbir hareket yoktur ki, içerisine ilâhî varlık konulmuş olmasın... Hareketlerinin herbirinde içsel bir sonsuzluğun bulunduğu yolundaki müphem duygu, insanı bu ilâhî varlığı bütün kendi hayatı içerisinde yaymaya sürüklüyor. Dinî hareket kendi başına ve öbürlerinden ayrı bir hareket değildir. Öbür hareketlerin hepsini kucaklamaktadır... Ve Allah, düşüncemle hareketimin yapmacık bir aksedişi ve uzanışı gibi bir şey olmak şöyle dursun, düşündüğümle yaptığım şeyin tam ortasında bulunuyor; ben onun çevresinde dolaşıyorum. Düşünceden harekete veya hareketten düşünceye geçmek için, benden yine bana gitmek için, her an onun üzerinden geçiyorum."

Blondel, din ve ulûhiyet üzerinde yaptığı pek ince psikolojik tahlillerden, bütün hareketlerimizin Allah'ı aradığı neticesine ulaşmakla dinî hakikatlere dayanan bir felsefî sistem çıkarmış ve XIX. asrın din dışında ideal ve hakikat araştıran gidişine kuvvetli bir tepki yapmıştır.

XX. asır din meselesinin insanın mukadderâtı meselesi olduğu idrakine yeniden bağlanarak dini, felsefenin başlıca konularından biri halinde ele almış bulunuyor. Filhakika asrımız, içtimaî ve ikti-

sadî doktrinler sahasında olduğu gibi, dinî inanışlar sahasında da, şiddetli çarpışmaların yapıldığı asırdır. Onda, bilhassa geçen asrın artığı olan pozitivist ve pragmatist düşüncülerin hâkimiyeti ile Fröydcülüğün birçok zekâları kazanan ilerleyişi yanında, insanın ruh yapısında hayat bulan hakikatlerin sonsuzluğa doğru yol alan iktidarı günden güne artmaktadır. Maine de Biran'dan başlayarak Maurice Blondel'e kadar gelen ve dinî hakikatlere insan ruhunda en değerli yeri veren bu cereyanın, yakın gelecekte ve bütün imanlı insanlıkta ruhları daha geniş ufuklara kavuşturması beklenmektedir.

*

Din psikolojisi, genel psikolojinin bir koludur. Konusu, dinî yaşayışta insanın ruh yapısını harekete geçiren bütün tasavvur ve hareketlerdir. Dinî yaşayışın esaslarını teşkil eden bu tasavvur ve hareketlerin bağlı oldukları ve netice halinde meydana koydukları ruhsal davranış ve düzen, ferdi kutsal veya ilâhî varlıkla karşı karşıya koyucudur. Din psikolojisi, hem ferdin dinî deneme sonunda ulaşabildiği ve kendisi için gaye olan derece derece yüksek ruhî hayat şekillerini, hem de bu hayat şekillerine ulaştırıcı tasavvur ve hareketlerden (iman ve ibadetler) ibaret vasıtaları inceler. Bu araştırmalarında, olayları mümkün olan genelliğe icra etmemize yarayan kaideleri ortaya koymaya çalışır. Ferdi kutsallığa bağlayan bütün zekâ, duygu ve irade olayları, din psikolojisinin konusu içine girmektedir. Bu olaylar, bütün ruhsal haller gibi, hayat ve cemiyet olaylarıyla karışmış bulunurlar. Yani ferdin sahip olduğu dinî yaşayışta, hem beden yapısının hem de onu çeviren cemiyetin tesirleri görülmektedir. Dindarlık duyguları, vücudun sağlık ve neşe halleriyle kan dolaşımını ve bezlerin salgı faaliyetini yakından takip etmektedir. Fizyolojik yapımızdan gelen bu tesirlerin yanı sıra dinî yaşayışta cemiyetin tesirleri de görülmektedir. Fizyolojik yapı ile cemiyetten ibaret olan bu iki ortamın dinî hayat üzerindeki tesirlerini kısaca gözden geçirelim.

Dinî yaşayış ve fizyolojik haller

Ferdin ruh yapısında cereyan eden dinî olayların, bütün ruh halleri gibi, bedene ait olaylardan ayrı yapıda olduğunu biliyoruz. Bunlar başka cinsten olaylardır. Fizyolojik olaylar, uzakta bulunan bir beden üzerinde görüldükleri halde, dinî olaylar ruhsal olduklarından, zaman içinde cereyan etmektedirler. Bundan başka fizyolojik hallerin duyularla tanınmasına mukabil ve onlardan farklı olarak, bir insanın yaşadığı dinî haller, kendilerini yaşayan ferdin şu-ur ile doğrudan doğruya tanınmaktadır.

Fizyolojik olaylarla dinî yaşayış halleri arasında bu başkalıklar bulunmakla beraber, başka cinsten olan bu iki seri olaylar birbirleri üzerine karşılıklı tesir yapmaktadır. Yani hem fizyolojik olayların dinî hayat üzerinde, hem de dinî yaşayışımızın fizyolojik fonksiyonlar üzerinde tesirleri görülmektedir.

a) *Bazı fizyolojik değişmeler, din hallerini doğurucu olurlar:* Genel olarak vücudun sağlık hali, alelâde din duygularını yaşama-ya hastalık halinden daha elverişlidir. Dinî yaşayış, iç gözlemin derinleştirilmiş bir şekli olduğuna göre, bu hali elde etmek için kullanılan oruç ve riyazet (iştihaların tatmin edilmeyişi) gibi vasıtalar, bizde fizyolojik değişmeler doğuruyorlar. Bedendeki bu değişmeler, insanı kendi üzerinde düşünmeğe sürüklüyor, yani yapılan iç gözlemleri derinleştirici oluyorlar. Bunun gibi bazı mutasavvıfların kendi ruhlarında vecd hali doğurabilmek için fizyolojik varlıklarında değişmeler yarattıklarını biliyoruz. Bunun için beden hareketleri, sema'lar, zikirler ve terennümler yapılıyor. Bu vasıtaların şuurda duygusal tasavvurlar ve hayaller yaratmakla beraber aynı zamanda kan dolaşımının şiddet kazanması, solunumun hızlanması, bu hayallerle tasavvurları heyecan derecesine yükseltiyor. Her türlü fizyolojik değişmelerle ruhta vecd hali meydana getiriliyor. Yine mutasavvıfların ve bazı zâhitlerin her çeşit zevkleri terkederek dünya hayatından uzaklaştırıcı çile doldurmaları, beden yapılan şiddetin ruha tesirini temin edici vasıtalar. Bedende yapılan değişme-

lerin ruh yapısında dinî yaşayış doğurmaları, bütün dinlerde önemli rolü bulunan ve dindarlığın kendinden ayrılmaz bir unsuru olan ibadetleri meydana çıkarmıştır. Filhakika ilkel dinlerin toplu olarak yapılan âyinlerinde hep birlikte tekrarlanan beden hareketleri dinî hayata giren gençlerin bu esnada açlıkla beraber tahammül ettikleri işkence derecesinde şiddetli spor hareketleri, semavî dinlerde görülen oruç, namaz ve tavaf olayları, bir din içinde tertiplenmiş beden hareketlerinden faydalanarak ruhta ilâhî denemeleri derinleştirmeğe yarayan ibadetlerdir. Totemcilikte ve daha birçok eski dinlerde ibadete başlarken yıkanma ve İslâmlıkta abdest alma hareketleri, ruhî ibadet haline ve bu halde yüksek tasavvurları yaşamaya kabiliyetli bir bedenın hazırlıklarını ifade edicidir. Hattâ dinî merasimlerde ve namazda okuma olayı da, ulvî bir âleme ruhî yükseltici kusurlara hayat ve hareket verebilmek için, telâffuz gibi maddî bir vasıtaya, yine bir beden hareketine ihtiyaç bulunduğunu ortaya koymaktadır. İbadet denilen bu vasıta, dinî gaye için zaruridir ve ibadetsiz din yoktur. Hiç ibadete baş vurmayan insanın dindarlığı ise farazidir, hayaldir, gerçek olamaz. Paskal “Dizüstü yere kapanınız ve dudaklarınızla dua ediniz” demekle bu psikolojik hakikati ifade etmek istemişti. İbadetsiz iman beslenmeyen bir hayat unsuru gibi zayıflamaya, nihayet sönüp kaybolmaya mahkûmdur.

b) *Yaşanan bazı dinî haller, fizyolojik yapıyı değiştirirler:* Bütün ruhsal çalışmalar bedene ait kuvveti harcadığı gibi, dinî yaşayışın safhalarını teşkil eden toplanma ve kendine gelme, huzura kavuşma ve nihayet vecd ve istiğrak halleri de bedene ait kuvveti harcamaktadırlar. Bunlardan toplanma, kendine gelme ve huzura kavuşma hallerinde vücutta meydana gelen, sürekli haz ve sevinç haline özel olan kaslarda gevşeme, kan dolaşımı ile solunumda canlılık ve kolaylık, bütün fizyolojik fonksiyonlarda düzen ve tatlılık gibi hallerdir. Vecd ve istiğrak halinde ise, kaslarda gerilme, kan dolaşımında ve solunumda şiddet bazı fizyolojik fonksiyonlarda düzensizlikler görülmektedir.

Dini yaşayış ve cemiyet olayları

Dindar, bir cemiyet içinde yaşayan insandır ve etrafındaki insanlardan sürekli tesirler almaktadır. Herşeyden önce, bir ferdin şu veya bu dine bağlı oluşu, içinde bulunduğu cemiyetin kader halinde onun karşısına çıkardığı bir zarurettir. Her fert, farkında olmadan önce içinde yaşadığı cemiyetin dinini benimsiyor; sonra da o dinin başka dinlere üstünlüğüne inanıyor. İnsanlık tarihinin başlangıcından beri her cemiyette rastlanan bu olay, dinimizi bizim seçmediğimizi, belki kaderin onu bize hazırladığını göstermektedir. Ancak yeni dinlerin doğuşuna ait inkılâp devirlerinde, meselâ Hristiyan ve İslâm dinlerinin doğuşu esnasında fertlerin kendi iradelerile din değiştirdiklerine ve cemiyette hâkim bulunan dinin tesirinden sıyrıldıklarını görüyoruz. Bunun gibi, her devirde fertlerin irade ve hürriyetleriyle yaptıkları din değiştirmelerinde de aynı hâl görülmektedir.

Cemiyetin, fertlerin dinî yaşayışları üzerindeki tesiri, onlardaki dinî inançların zayıflaması veya kuvvet kazanması hususunda da kendini göstermektedir. Bir cemiyet içinde dinî inançlara kuvvet kazandıran tesirler, fertlerin vicdanında da kendini gösteriyor. Dıştan gelen kuvvetlendirici tesirlerle fertlerin inançları kuvvet kazanıyor; imanı zayıflatıcı ve ona karşı gelen tesirler ise, ferdî vicdanlarda barınan imanı sarsıyorlar. Müminlerin ruhunda gevşeklik, korku ve perişanlık halleri doğuruyorlar. Cemiyette dine karşı gelen tesirler ilerlediği ve aşırı kuvvet kazandığı takdirde, ibadetler bile ruha kuvvet veremez oluyor. Buna mukabil, dinî inanışlara önem ve değer veren cemiyetlerde bu inançlar fertlerin vicdanına kolaylıkla yerleşiyor ve müminleri birbirlerine bağlıyor. Dinî yaşayışın kuvvetlenmesi için, cemiyetin fertler üzerindeki telkini esaslı bir vasıta olmakla beraber, ferdi ruhların zaman zaman bu tesirden kendilerini kurtararak hür araştırmacılığa başvurmaları, âdet ve taklit dininden korunarak gerçek imana sahip olmanın şartıdır.

Cemiyetin dinî yaşayış üzerindeki tesirleri konusunda son söz olarak, dinî ibadetlerin fert tarafından yalnız olarak yapıldığı gibi

cemaat halinde de yapıldığını ve cemaat halindeki ibadette topluluğun ferdî ruhlar üzerinde yükseltici, kendinden geçirici heyecanlar doğurduğunu söylemek lâzımdır.

Görülüyor ki din psikolojisinin konusu olan olaylar, bedene ait hallerle cemiyet olaylarına sımsıkı bağlı bulunmaktadır. Bu olaylar, genel psikoloji olaylarının bir bölümünü teşkil etmektedir. Din psikolojisi denen bu bölümde biz, herşeyden önce sade insana özel olan ve ideal diye karakterlendirilen ruhsal yaşayışlardan din idealinin psikolojik temelini araştıracağız. Yani insan ruhunun dindarlıkta aradığı ve kendisi için ideal edindiği unsurun ne olduğunu arayacağız. Sonra her dinî hayatın bağlandığı inançlarla bu inançları besleyici olan ibadetlerin psikolojik tahlillerini yapmaya çalışacağız. Bunların, şuurun hangi fonksiyonlarına bağlandıklarını meydana çıkaracağız. Dinî hayat, ideal yani realitenin üstünde bulunan sonsuzluğa bağlı duyguların sahasıdır. Yalnız insana mahsus olan bu duygular, hem bir takım tasavvurlara bağlanırlar, hem de iradî varlığımızı harekete geçirirler. Böylelikle dinî yaşayış, şuurun duygu, bilgi ve irade fonksiyonlarını hep birlikte ilgilendirir.

Dinî yaşayış, daima kendisine paralel olarak evrimlenen başka cinsten bir yaşayış şekline de tesir yapmaktadır. Bu yaşayış, ahlâkî yaşayıştır. Filhakika dindar insanın aynı zamanda iyi ahlâk sahibi olması gerektiğine hepimiz inanırız. Peygamberleri ahlâkî kemâle örnek olarak tanıyoruz. Dinî tecrübenin en ileri basamaklarına ulaşmış olan velilerle mutasavvıfların ahlâk dâhileri olduklarını kabul ediyoruz. Birbirine sımsıkı bağlı bulunan din ile ahlâktan acaba hangisi temel rolünü oynamaktadır? Psikolojik tahliller, dinî denemeyi bizzat kendinde yapan insanın, sadece bu denemeleri yapmakla, fenalık denen ahlâkî bozucu unsurdan sıyrılıp temizlendiğini ortaya koymaktadır. Ancak birçok insanların dinî egzersizleri yapmakta ve bütün ibadet şekillerini bolbol tekrarlamakta olmalarına rağmen ahlâk değerlerinden uzak yaşadıklarını etrafımızda görmekteyiz. Bunun sebebi, taklitten ibaret olan bir dinî terbiyenin gerçek din terbiyesi sayılarak, egoist ruhların benliğini mahvet-

mekten ziyade beslemeye yarayan bir vasıta olarak kullanılması ve böyle kazanılan sözde dindarlığın bir sınıf ve meslek gururu yaratarak ahlâk değerlerini gözlerden uzaklaştırmasıdır. Her zümreden ziyade dinî sınıf için en büyük tehlike budur. Dinî eksersizleri meslek zaruretile yapan insanlar, ekseriya bu ibadet hareketlerinin şekline, maddesine sahip oluyor, onun ruhunu kaybediyorlar. Hattâ bu şekillere fevkalâde dikkat ve itina ile bağlılık, onlar hakkında ittihamcı bir takip ve dar kafalılık doğurabiliyor. Din adamları gibi onların emirlerine kayıtsız şartsız bağlı bulunan ve bir dinin hayatını, onun katılaştırmış kaidelerine disiplin esaslarından ibaret zannederek otomatik bir takım hareketlerde ruhlarına tatmin arayan halk zümresi de aynı tehlikeye maruzdur. Böyle anlaşılan dinî yaşayış, ahlâka bir yol olamaz; belki ancak polis rolünü oynayabilir. Doğrudan doğruya işlenen ayyaşlık, kumarbazlık, cinayet ve saire gibi halleri önleyebilir. Araya vasıtalar ve örtüler koyarak işlenebilen ahlâkî rezaletlerin hiçbirisine mani olamaz. Ruhları yükseltici bir kuvvet ve Allah'a götürücü bir irade olmaktan uzaktır. Yalnız Allah sevgisiyle ve Allah'a yaklaşma gayesiyle yaşanan gerçek dini hayat ve sade O'na yaranmak için yapılan ibadetler, ahlâka götürücü yol alabilirler.

Ancak dinî denemeler ruhu, ahlâkın sınırlarından daha ötelere ve yükseklerle götürücüdür. Allah sevgisinin hududu olmuyor. Bu sevgi insan ruhuna, başka insanlarla münasebetinde hayırkâr olabilmekten daha fazla kuvvetler bağışlıyor. Şu halde ahlâk, dinî ilerleyişte sadece bir basamaktır. Dinî yaşayışın denemelerini ancak bu mıntakalara kadar yapabilen ve daha ötelere uzanamayan halk için dinin iyi ahlâktan ibaret olduğunu söylemek bir hata değildir. Daha ötelede ve daha yükseklerdeki dinî yaşayış, insanî ahlâkın gayesi olan beşerî ve içtimâî nizâmın zaruretlerini geçmede olduğundan ve ruhta mütemadî bir temizlenme hareketini gerektirdiğinden, insanüstü ahlâk diye vasıflandırılmaya lâyıktır. Bu sahada, bizdeki ahlâkî kemâl idrakini bile hayrette bırakan insanüstü bir olgunlaşma, her varlıktan ve her türlü ruhî tatminlerden müstağni ruhlarüs-

tü ve ideal bir manevî bütünlük sahiplerini görüyoruz. Ancak velilerle mutasavvıfların ulaşabildiği bu yaşayış şekillerinin tahlilini de din psikolojisinin konusuna girmektedir.

Nihayet dindarlığın, ilâhî deneme yolunda basamak basamak yükselme suretile bir ilerleyiş olduğunu kabul ettikten sonra, bu ilerleyişin normal ritmi demek olan dinî terbiyenin psikolojik esaslarını da din psikolojisinde tanımak kabil olacaktır. Halkın dinî yaşayışta aradığı gaye ile yüksek dinî hayat tecrübeleri peşinde bulunan velilerle mutasavvıfların ideallerine doğru giderken derece derece yükseldikleri mertebelere hangi vasıtalarla ulaşmış olduklarını bizzat kendi iç tahlillerinden öğreneceğiz. Böylece dinî terbiyenin hem halka mahsus alelâde şekillerine, hem de dinî hayat dâhilerinin bağlandığı yüksek şekillerine ait esasları incelemek, yine din psikolojisinin konusunu teşkil edecektir.

Dinî hayatın psikolojik temelleri

Dinî yaşayış, ferdde ve cemaatte bir takım hareketler halinde göze çarpar. Bu hareketler, kendilerini müminin kalbinde gizleyen inanışlara bağlanırlar. Dinî hayat, iman ve ibadet diye adlandırılan bu iki unsurdan meydana gelir. İman, ruhî bir yaşayıştır; ibadet ise, Allah'a karşı yapılan bir takım hareketlerdir. İman dinin öznel (subjektif), ibadet nesnel (objectif) unsurudur. Bizim dindarlığımız, inanışlarımızın dünyasında gerçekleşen bir hâdisedir. İbadet, imanın varlığından doğarak sanki onun, benliğimizden fıskırıp dış dünyada gerçekleşmek istiyen iradesi gibi bir şeydir. Aynı zamanda, imanını Allah'a isbat etmek istiyen sahibinin kalbinde onu kuvvetlendirir. Dinî hayatın özü imandır; esas yapısı imandan başka bir şey değildir. Ancak imanın gözüktüğü yerde ibadet hayat bulur. İman tohumunun ekildiği kalbde ibadet ağacının filizlenmemesi imkânsızdır. Bu sebepten ibadetle beslenmeyen iman ağacının güdük kalacağını söylemek hatâlı olmaz. Hakikatte, ibadetle hayat kazanmayan imanın kuvvet ve samimiyetten mahrum olduğu kabul edilmelidir. Diğer taraftan, samimî iman olmayan nice insanların

ibadetlere sınımsız bağlı oldukları hâdisesine gelince bunların ibadetleri, Allah'a çevrilmesi gerekli gerçek dinî ibâdet olmayıp âhiret hayatına ait azap tehditleriyle ebedî saadet vaadlerinin kendilerine yaptırdığı bir vazife, bir alışkanlık ve bir kazanç sermayesidir.

Dinî hayatın ruhunu teşkil eden iman, psikolojik bir hâdisedir, psikolojinin konusudur. İbadetler de iman kökünden feyiz ve hayat aldıklarına göre, onların da psikolojik temelleri var demektir. Şu halde dinî hayat bütünüyle, kendisini yakından takip edebilen ve felsefe ile sıkı ilgisi bulunan bir psikolojinin konusu olmalıdır. Kendi fonksiyon ve sınırlarını hakkiyle bilen bir şeriatın vazifesi, yüzyılların psikolojik tecrübeleriyle işlenerek müminlere sunulmuş olan ibadet tekniğini imanın hayatına en yakından ve en mükemmel şekilde bağlayıcı bir disiplin halinde müminlere teklif etmekten ibarettir.

Dinî hayat, psikolojik temellerinden tamamen ayrılıp da şeriat denilen ve imanımıza yakından temas nisbetinde değerli ve muhterem olan bu disiplinli hareketler tekniğine inhisar edince, mitoloji din yerine geçer, sonsuzluğa doğru götüren dinde aşkın yerini, ufuklarımızı bunaltıcı derecede daraltan ve esasında kibirden başka bir şey olmayan taassup tutar; şekilde dinî görünen yaşayış ahlâktan büsbütün ayrılır; dinin ruhu ortadan kalkar. Dinin bütünüyle hâkim olduğu ve barındığı âlem, ruhî hayatımızın en derin tabakasıdır.

Dinin tarifi

Dinde esaslı unsur olduğunu kabul ettiğimiz psikolojik yaşayışın özünü nerede arayalım? Yani din nedir? Neye inanıyoruz, niçin tapınıyoruz? Bunu anlamak için dinin tarifini yapmak lâzım gelecektir. Dinin birçok şekillerde tarifi yapılmıştır. Başlıcalarını gözden geçirelim:

a) *Din, tabiatüstü ve esrarlı kuvvetlerin varlığına inanmaktır.* Bu tarifte dinî kuvvetlerin iki karakteri esaslı olarak kabul edilmektedir. Biri tabiastüstü, öbürü esrarlı oluş. Esrarlı oluş vasfı bütün din-

lerde görülmiyerek sadece birkaç dinde görüldüğünden dinin tarifinde esaslı unsur sayılmıyor. Tabiatüstü fikrine gelince, bu fikri tenkid edenler, tabiatla tabiatüstü âlemlerin ancak XIX. asırda müsbet ilimlerin doğmasıyla birbirlerinden ayrıldığını ileri sürerek geçen asra gelinceye kadar insanlığın sahip olduğu dinî inanışların bu fikirle açıklanamıyacağını iddia ediyorlar. Bizce bu tenkit yerinde değildir. Çünkü tabiatüstü tasavvurunun tabiat fikrinden zihni bir prensip olarak ayrılışı yeni ise de hissî bir sezgi halinde tabiatüstünün tabiatı ayrı bir nizâm gibi düşünülmesi insanlık kadar eskidir ve insanlık ancak bu müphem his sezgisinin içinde sonsuzluk inancına ulaşabilmiştir. Tabiat, içinde yaşadığımız ve sınırları olan âlemdir. Tabiatüstü, bu sınırların dışında başlayan ve her tarafından sonsuzluğa doğru uzanan âlemdir. Eski dinlerde dünyamızda barındığına inanılan kutsal varlıkların da sahip oldukları tabiatüstü kuvvetler, onları tabiat kuvvetlerinden ayırdetmeğe kâfi geliyordu. Bu sebepten dinin tabiatüstü fikriyle tarifini kâfi görmemekle beraber, tabiatüstü fikrinin dinin tarifinde önemli rolü bulunduğunu kabul edeceğiz.

b) *Durkheim dini “mecburî inançlardır” diye tarif ediyor.* Ona göre dinde bir takım hareketlerin yapılması mecburiliği varsa da, pratik mecburiliği yalnız dine özel değildir. Kanunlara uymak da insan için mecburidir. Dinin dışında ise inanmaya mecbur olduğumuz hakikatlar yoktur. Vâkıa ilmin hakikatlerine de inanıyoruz. Lâkin bu inanışta mecburilik görülüyor. Bilâkis ilim bilgisi, metodlu şüphe ile elde edilmiştir ve ilmin hakikatlerinden şüphe etmek her zekânın hakkıdır. Hattâ herkes için bir hak teşkil eden bu şüphe âlimler için borçtur, ilmî vazifedir; daima daha kesinliğe doğru götüren tenkit ve münakaşanın kapısıdır.

İnanmak mecburiliği yalnız dine mahsustur. Ancak bu mecburilik maddî bir müeyyideye (yaptırım) dayanan mecburilik cinsinden değildir, onun müeyyidesi sırf ruhîdir; inanmayan dindar olmaz. İlimde düşünmenin gaye olmasına mukabil dinin gayesi inanmaktır.

Biz, dinin evvelki tarifinden tabiatüstü fikrini aldığımız gibi, bu tarifinden de inanmak mecburiliği prensibini alacağız. Bu ikisi, aynı cinsten şeylerdir. Birincisi bir tasavvur, ikincisi ise bir prensiptir. Dinde, tabiatüstü tasavvuruna mecburî inanışlarımız çevrilmektedir. Ancak, tabiatüstü diye vasıflandırılan âlemin hem bize hâkim, hem de bizimle münasebette bulunan bir kudret olduğunu anlatacak daha tam bir tarife ihtiyaç vardır. Zira biz dinî kuvvetlere, bize üstün oldukları için değil, bize hâkim oldukları için bağlanıyoruz ve onları türlü ibadetlerle karşılıyoruz.

c) *Bu karakteri taşıyan en tam târif, dinin Allah'la târifidir; "Din, Allah'a inanmaktır."* Allah, tabiatüstü kuvvetlerin kaynağı, tabiatüstü nizâmın prensibidir. Tabiat nizâmının da kurucusudur. Dinin Allah'la târifine itiraz edenler, totemcilik gibi eski dinlerde ve bir de Budizm dininde Allah bulunmadığını ileri sürüyorlar. Lâkin bu tenkid yerinde değildir. Çünkü Totemcilikte Mâna fikri bütün karakteriyle Allah fikrinin yerini tutmaktadır. Budizm dini ise, bu bakımdan dinler arasında bir istisna olarak kabul edilebileceği gibi, sadece bir metafizik ve ahlâkî hikmet (sagesse) sistemi diye de kabul olunabilir.

Allah şuuru

Bu mesele, Allah'ın gerçek tasavvurunun nasıl olması lâzım geldiğini değil, onun insanların şuurunda ne şekilde tasavvur edilmiş olduğunu araştırmak meselesidir.

Budizmden başka bütün dinlerde ya Allah fikrinin veya onun yerini tutan bir tasavvurun bulunduğu ve bütün dinî inanışların bu Allah tasavvuruna bağlandığı kabul edilince, dinin Allah fikriyle yapılan tarifi, din hakkında verilecek en doğru târif olacaktır. Allah nedir? Allah tasavvurunun sahip olduğu unsurları belirtmek için ilkin O'nun tarifini yapmak lâzımdır. "Allah, insanın kâinata ve kendi üzerine hâkimiyetini kabul ettiği ve içsel bağlarla kendisini bağlı hissettiği kudretin adıdır."

Bu tarîfin unsurları tahlil edilince esaslı olarak onda iki inanışın bulunduğu görülür. Biri Allah'ın bütün kâinata ve onu düşünen insanın kendi üzerine hâkimiyeti inancı, öbürü insanla Allah arasında içsel yani ruhî bağların bulunabildiği inancıdır. İnsan şuurunun Allah tasavvurunda aradığı karakterler bunlardır. Bu unsurları ayrı ayrı tahlil edelim.

a) *Allah'ın kâinata ve kendi üzerimize hâkimiyeti.* O'nun mutlak olan kudretinin ifadesidir. Ancak bu hâkimiyetin de iki bölümü göze çarpmaktadır: Biri O'nun bütün kâinata hâkimiyeti, öbürü kendi üzerimizde hâkim oluşudur. Bunların ikisi ayrı ayrı şeylerdir. Allah'ın kâinat üzerinde hâkimiyetini tanımak, sadece zekânın ve aldanmayan bir kâinat görüşünün eseri olabilir. İlmi bütünlükle elde edebilen bir inanıştır. Kâinatın muhteşem nizâmı önünde ve tabiat kanunlarının asla şaşmayan hâkimiyeti karşısında düşünen insanın, bu nizâmın bir kurucusu bulunduğu inancına ulaşması güç bir şey değildir. Bunun için zihnî alışkanlıklardan sıyrılmak ve kibrin idare ettiği taassuplardan kurtulmuş olmak kâfidir. Sadece zekânın ve nazarî tefekkürün zihni ulaştırdığı bu inanış yolu, gece olup ayın doğduğunu, sabah olup güneşin doğduğunu gören Hazreti İbrahim'i bu hâdiseden, hepsinin hâkim ve sahibi olan bir Allah'ın varlığı şuuruna ulaştırmıştır. Asrımızın İngiliz fizikçisi Eddington da *Madde âleminin yapısı* adlı eserinde, bütün tabiat olaylarının bağlandığı ve kendileriyle açıklandığı tabiat kanunlarının, ancak bu kanunları yaratmış olan bir kudretle anlaşılması kabil olduğunu ifade etmektedir. Bu kudret, Allah'tan başka bir şey değildir.

Elhasıl, her akıl sahibi olan ve her düşünebilen insan kâinata dikkatini çevirdiği zaman, onda hüküm süren ilâhî kudreti anlıyabilir. Ancak dindar olmak için bu kadarı kâfi değildir. Allah'ın kendi üzerimizde de hâkimiyetini kabul etmek ve bu hâkimiyete teslim olmak lâzımdır. İnsan zekâsının, kâinat üzerinde mutlak hâkimiyete sahip bir kudretin varlığını tanıması pek güç değildir. Lâkin nefesine çevrilen insanın kendi varlığının da yine aynı kudretin tesiri altında

olduğunu, kader denilen ilâhî plânda kendi mukadderatının da çizili bulunduğunu kabul etmesi o kadar kolay olmuyor. Kendi varlığımız üzerinde Allah'ın hâkimiyetini kabul etmek için, varlığımızın iktidar olarak ortadan kalkması lâzım geliyor. Kendi iktidarımıza inanışımız, var olma iradesine bağlı gururumuzdur. Var olma iradesi, varlıkta devam edebilmemiz için yaptığı egzersizlerle kuvvetleniyor, kendi kuvvetimizin sade kendi varlığımızı devam ettirebilmekten ibaret olmayıp, benliğimizi daha geniş ufuklara doğru götürebilecek kadar yeterli olduğunu durmadan bize telkin ediyor. İşte bizde hayatın hamleleriyle mütemadiyen artmada olan bu benlik gururunu yendikten sonra iktidar olarak hiç olduğumuza, bizi idare eden kudretin bizden başkası olduğuna inanmak, Allah'a inanışın esaslı bir safhasıdır. Allah'ın kâinat üzerinde hâkimiyetine inanmak sırf nazarî ve objektif bir iman olduğu halde, kendi üzerimizdeki hâkimiyetine inanış, hareketlerimize sinmiş bulunan samimî ve gerçek imandır. Birincisi zekâyâ ait bir bilgi, ikincisi ise kalbin bilgisidir. Birincisinde Allah bizden ayrı bir varlık halinde, ikincisinde ise bizim varlığımıza çevrilmiş bir hareket halinde düşünülmektedir. Din-dara, ahlâkî bir hayat bağışlayan ve dinî hayata samimiyet getiren de yine bu sonuncu gerçek imandır. Ancak onu elde edebilmek için, Allah'a içsel bağlarla bağlanma denemelerinin yapılması lâzımdır.

b) Allah'ın târifinde ikinci unsur olarak ele aldığımız "*İçsel bağlarla bağlandığımız kudret*" kavramına gelince: Dinî hayatın en derin tabakalarını burada buluyoruz. Bu unsur, Allah'a inanışın aktif unsurudur. Burada iman feyiz ve eser sahibi oluyor. Hayata ait menfaatlerinin hepsinden sıyrılan insanın ilâhî ve bizimkine üstün bir hayata kavuşma şevki burada başlıyor. Aşîkâr şeklini mistik ve mutasavvıfların yaşadığı, daha aşağı derecelerine ise ibadetlerle ulaşılan dinî tecrübe, Allah'la aramızda kurulan bu içsel münasebetlerin tecrübesidir. Kâinatı temaşada bir nazariye, kendi üzerimizdeki hâkimiyetini teslimde bir iman olan Allah, bu sonuncu safhada ruh için bir tecrübe konusu olmaktadır. Bununla, insan olan varlığımızın ilâhî bir hayat plânına yükselmek için aktif bir dinî ya-

şayışı seçtiği görülüyor. Âdeta ilâhî bir kapı insan tarafından zorlanıyor, karanlıklar itiliyor; engin bir denizin ortasında ilerler gibi, sonu olan bü küçücük varlık, sonsuzlukta yer almak istiyor. Bu ilerleyiş, mahdud varlığımızın nâmütenahide fütuhâtıdır.

Allah'a yakınlaşmak, sanki O'na ulaşmak için insan ruhunun içinden gelen sonsuzluğa doğru bu itilme, bir nevi dua halidir. Bu, Allah'ın dua yolu ile aranmasıdır. Nascıların yaptığı gibi Allah'ın bir takım esmâ ve sıfât içerisinde aranması, böylece O'nun maddeye bürünen varlıklar gibi düşünülmesi ise, Allah'ın "put" halinde tasavvurudur. Maurice Blondel'e göre, bizi kendisine bağlayan karşılıklı münasebetler içinde Allah'ın kendine mahsus hareketini gözönünde tutmayıp da, Allah'ı sade bir bilgi konusu olarak düşünmek, onu âdeta putlaştırmaktadır. Bu ise, Allah'ı arayıcı hareketle yine kendisini inkâr etmek demektir. Burada bahsetmek istediğimiz dua, sözlü dua değil, derunî duadır; bu, mânevî varlığımızın maddî kâinat üzerine bir nevi yayılışı, ona karşı zafer kazanması halidir; yalnızlığında kendini toplayan şuurun sonsuzluğa sıçrayışıdır. Dinî hakikatın araştırılması için gerçek yol olan duada insan ruhunun bulunduğu hali dile getirmek suretiyle Le Roy şöyle tasvir ediyor: "Ben bir hiçten ibaretim, bir şey bilmiyorum, ancak ihtiyaçlar ve sefaletlerle, bilgisizlikle, şüphe ve sıkıntı ile doğduğumu biliyorum. Lâkin gittikçe daha yükselen ve daha temizlenen ruhî bir ideale içten çevriliyor ve ona doğru yollanıyorum; hattâ ne olduğunu bilmeden hayrı istiyorum; atılıyorum ve ümid ediyorum; yalvarıyorum, ruhumu açıyorum, ilham verici kuvvetlerini kalbimin tâ içinde duyduğum Allah'a kendimi teslim ediyorum; aydınlığı arıyorum, onu çağırıyorum, biliyorum ki onun esrarlı derinlikleri hayat ile aşktır, onun bana cevap vereceğine inanıyorum ve onun benden her istediğine önceden razıyım"⁽⁸⁾

Allah'ın tanınmasında, O'nun bir teori olarak kabul edilen, kâinata hükmedici bir kudret halinde düşünülmesinden böyle bir derû-

8. Edouard le Roy, *Le problème de Dieu*, 311-12.

nî duada varlığımızın iştirâk halinde bulunduğu sonsuzluk diye tanınmasına geçiş, dinî ilerleyişin gayesidir. Biri zihnî başlangıç, öbürü kalbî gaye olan bu iki ucun, dinlerin tarihinde de başlangıçla sona işaret ettiğini zannetmek hata olur. Vâkıa biz ilkel insanların birtakım sâhip ve hâkim kudretlerin peşinde koştuklarını görüyoruz. Klan halkı totemin hizmetkârı gibidir. Onun üremesine, beslenmesine, azalmasına hizmet ederler. Onu yabancıların eline geçmekten, yabancılar tarafından avlanmaktan korurlar. Totem, klan ferdlerinin hakiki hâmisidir. Klan fertlerini felâketlerden, düşmanların tecavüzünden, tabiatın âfetlerinden, hastalıklardan korur. Hakikatte bu kudreti elinde bulunduran Mâna'dır. Totem, Mâna'nın bir timsâlidir; kendinde Mâna'yı yaşatıcıdır. Kutsallığın kaynağı asıl mânada bulunmaktadır. Böylece Totem dininde Allah tasavvurunun başlangıcı olan mâna, kâinatın her tarafına ve bütün varlıklara yayılmış, sinmiş bulunan ve kâinat nizâmiyle insanın bütün hayatına hâkim bulunan esrârengiz kuvvetin adıdır. Lâkin ilkel dinin esası, mâna denilen bu kuvvetin bütün kâinata ve insanın hayatına hâkim oluşuna inanmaktan ibaret değildir. Aynı zamanda ilkel insan için hayatiyle mânaya iştirak halinde bulunur. İçsel bağlarla Allah'a bağlanma fikri ilkel dinde görülmektedir. Mâna ile içsel birleşmenin, klanda hem ferdî şekilde, hem de toplu halde yayıldığı ileri sürülüyor. Kendi varlıklarında bu birleşme halini doğurabilmek için, ilkel insanlar sınırlarını kırbaçlayıcı münebbihler kullanıyorlar. Böyle sunî ve zorlayıcı vasıtalarla kendilerinde doğurdukları buhranlı taşkınlıklar içerisinde âdeta şahsiyetlerini kaybediyorlar. Bu esnada mânaya iştirak halinde bulunduklarını ve kendilerine birtakım ruhların, şeytanların ve görünmeyen varlıkların hâkim olduğunu hissediyorlar ve ancak dinî yaşayışın zirvesi olan bu birleşme halinde tam tatmine kavuşuyorlar.

Görülüyor ki, daha ilk dinde Allah'ın "içsel bağlarla kendisine bağlandığımız kudret" olarak tasavvuru vardır. Yani insan ruhiyle Allah arasındaki içsel bağların ve münasebetlerin bulunuşu, daha ilk insanların dinî yaşayışında görülen bir hâdisedir. Daha sonra

Brahma ve Buda dinlerinde de rastlanan, insanla Allah arasındaki içsel münasebet fikri, zamanla evrimlenerek İbrahim dininden İslâm dinine kadar uzanan ve bir halka teşkil eden vahiy olunmuş dinlerde, birçoklarına göre bu dinlerin esasları olan mistisizmi meydana çıkarmıştır.

Allah'ı insana benzetme (Anthropomorphisme)

Allah'ı mücerret bir tasavvur değil de, yaşayan bir hayat halinde ruha nakleden mistisizmin ne olduğunu görmeden önce, onu insana benzetici temayül hakkında bir fikir vermek faydalı olacaktır.

Allah'ı insana benzetme (anthropomorphisme), Allah'da insana özel olan vasıfları aramaktır; Allah'ın, insanlar gibi hareket, düşünce ve duygulara sahip olduğunu kabul etmektir. Bizim Allah'ı tasavvurumuz, şüphesiz ki kendi düşünüş tarzımıza göredir. Allah'ın ilminden, önceden görüşe sahip olduğundan, bir plân mucibince ve muayyen bir hedefe doğru kâinatı idare ettiğinden bahsederiz. Allah'ın âdil ve merhametli olduğunu, gazaplı ve intikam alıcı olduğunu söyleriz. Halkın düşüncesinde Allah'ın bu sıfatları, insanlarınkinden farksızdır. Bazı İslâm kelâmcıları, bu sıfatlara Allah'ın kendine özel şekilde sahip olduğunu kabul ederler.

Dinlerin tarihinde insana benzetme (anthropomorphisme) ilkel değildir. Pygmée dininde ve Totemcilikte antropomorfizme rastlamıyoruz. Ancak Totem dinini yaşatan klan fertleri, Totemin kendilerinin ilk ve efsanevî cedleri olduğuna inanıyorlardı. Lâkin onlar, totemin ekseriya hayvan olduğu düşünülürse kutsal varlık olan Totemi, kendileri gibi bir insan olarak değil, belki kendilerinin özel yapısını Totem olan hayvanla aynı yapıda ve ondan gelmiş olarak düşünüyorlardı. Ruhculuk ve tabiatçılık dinlerinde de antropomorfizme rastlamıyoruz. Zira ruhçulukta kutsallaştırılan ölü ruhları, zaten insanın eşi, çifti olan bir varlıktır. Buna ayrıca yaşayan insanların karakterleri verilmeğe lüzum görülmemiştir. Tabiatçılıkta kutsal olan fırtına, yıldırım gibi büyük tabiat kuvvetlerinde yine insanın kine benzer vasıflar aranmamıştır. Antropomorfizm tam mânasile

ancak şahsî Allah fikrinin ilk defa meydana çıktığı çok tanrıcı (polythéiste) dinlerde kendini göstermiştir. Çok tanrılardan meydana gelmiş bir aile teşkil eden Yunan dininde tanrılar, tıpkı insanlar gibi varlıklardır. İnsana benzerler; yerler ve içerler; tapınaklarda otururlar; insanlar gibi duygulara sahiptirler. Korkarlar, severler, kıskanırlar, ıstırap çekerler. Velhasıl insanların yaptığı bütün işleri yaparlar ve insanlara ait hallerin hepsini yaşarlardı. Harbederler, hile yaparlar, hırsızlık ederler, ırza sataşırlar, cinayet işlerler, zafer kazanırlardı. Her bakımdan insanlara benzeyen Yunan tanrılarının insanlardan farkı, onların insanlardan daha çok kuvvetli oluşları idi. Ancak onların sahip oldukları bu yüksek iktidar yanında, insanların sefaletlerine, düşkünlüklerine ve kötülüklerine de sahip oluşları, bazılarınca şöyle açıklanmaktadır: Yunanlılar, kendi sefaletleriyle düşkünlüklerini ve kötülüklerini mâzur görmek ve bunlardan doğan ıstıraplarını hafifletmek için, tanrılarının da kendileri gibi olduklarını düşünmek istemişlerdir. Böylelikle kendi sefaletlerini tanrılarıyla paylaşmakta teselli aramışlardır.

İki tanrıcı (dualiste) dinler antropomorfizmi ortadan kaldırmaya doğru bir adım teşkil etmektedir. Vâkıa eski İran'ın dini olan Zerdüşt dininde Ahoramazda (Hürmüz) ile Angremanyu (Ehri-man), mütemadiyen birbirleriyle çarpışan iki kuvvettir. Lâkin bunlar artık birer insan gibi düşünülmemektedir; büyük mitolojik kuvvetlerdir. Bilhassa Çin'in Taoizm dininde birbirleriyle âhenk halinde yaşayan ruhla tabiattan ibaret iki tanrı, artık insan olmaktan tamamen uzak iki unsurdur.

Nihayet bir tanrıcı (monothéiste) dinlerin esasında antropomorfizmin büsbütün ortadan kalkmış olduğunu görüyoruz. İbrahim dininden İslâmiyet'e kadar, Bir olan Allah'ı vahiy yolu ile tanıtan bütün dinlerde Allah kâinatın dışında ve ondan başka, O'na hiçbir surette benzemiyen nâmütenâhî kudretin adı olmuştur. Ancak bu dinlerin, Allah'a ilim, hikmet, irade, işitme, görme, ilh... gibi sıfatlar izafe edişleri, insana benzetme olmaktan ziyade, insana mahsus halleri andırma (analogisme) teşkil etmektedir. Bu andır-

mada benzeyişler, insanla Allah arasında değil, insana ait münasebetlerle Allah'a ait münasebetler arasındadır. Meselâ Allah'ın sevmesi, onun seven bir adama benzemesi demek değildir. Belki insan kendisince iyi olan şeyler hakkında nasıl davranırsa, Allah'ın da iyi olan varlıklar hakkında davranışı öyledir, demektir. Lâkin bazı kelâmcılar ve onların tesirleriyle büsbütün cesaretlenen halkın muhayyilesi, Allah'ın görücü, iştirici, konuşucu olduğunu, eli, gözü bulunduğunu kabulde tereddüt etmiyorlar. Bu haller ve bu uzuvlar, yalnız O'nun kendisine mahsus hallerle uzuvlarıdır, demek şüphesiz ki meseleyi halletmez. Zira görmenin ve konuşmanın mahiyetleri gibi, göz ve el gibi uzuvların vasıfları da bellidir. Bu vasıflara sahip olmayan uzuvlara göz ve el denmez. Ancak göz ve el, bazı kelâmcıların yaptıkları gibi, Allah'ın iktidarının ifadesi olarak anlaşılırsa bu hatadan korunmak kabil olur. Allah'ın Hazreti Musa ile konuşması, huzurundaki Peygamberle hava titreşimlerinden ibaret olan ses dalgaları vasıtasıyla sohbet etmesi demek olamaz. Bunda ne hava titreşimleri, ne de iç kulaktaki sıvının sarılması gibi biri fizik öbürü fizyolojik olaylar mevzuubahis olabilir. Ancak ruhsal olan beyindeki işitme hâdisesi vardır. Bu ise, ilâhî kudretin eseridir.

Hıristiyanlık, bu müşkülü, Hazreti İsa'nın, Allah'ın vücut halinde tecellisi olduğunu kabul etmekle önlemiş bulunmaktadır. Ancak Hıristiyan dininde Hazreti İsa'nın Allah olduğu inancı, Allah'ın Hazreti İsa'nın varlığından ibaret bulunduğu zehabını doğurmamalıdır. Allah'ın, İsa Peygamber'in vücuduna nüfuz etmesi, O'nun nâ-mütenahî iktidarının bir tecellisinden ibaret sayılmaktadır. Halen okunmakta olan Tevrat'ta ise Allah'ı gökten inerek Davut Peygamber'le gürleşen bir şahıs halinde tasvir eden hezeyan ile bazı İslâm kelâmcılarının, Allah'ın arş üzerinde istivâ ettiğini (oturduğunu) ileri süren hurafeleri, antropomorfizmin iptidaî şekillerin dönüşten ibaret sayılmalıdır. Bu çeşit geri düşünceler İslâm âleminde Allah'ı insana yaklaştırmak suretiyle, onun değerini alçaltıcı tasavvurları meydana çıkarmıştır. Camilerimizde Allah ve Muhammed levhala-

rının mütenazır olarak duvarlara asılması, bu iptidâî ve antropomorfik tasavvurların meydana çıkardığı örflere bir misâldir.

Allah'ın, kâinattan ayrı ve onu aşkın (transcendant), insana hiç bir suretle benzemiyen. beş duyu ile tanınabilen uzamlı (yer tutan) varlıklarla alâkasız, gerçek ve sonsuz varlık olarak, ruhlarımızda ebedîliğe atılan hayat ve aşk halinde anlaşılması, gerek Hristiyan, gerek İslâm dininin temelini teşkil eden mistisizm sayesinde mümkün olmuştur. Mistikler ve mutasavvıflar (İslâm mistikleri), ruhlarında taşıdıkları ve kendilerini sonsuzluğa yönelten sebepsiz merak ve sıkıntıyı mütemadiyen kazıyarak derinleştirmek suretiyle içlerinde açılan yoldan yürüyerek Allah'ı tanıdıklarını kabul ediyorlar. Bu anlayışı felsefî temellere dayandıran Maurice Blondel'e göre, "Allah hem bizdedir, hem de bizden ayrıdır. Biz Allah'ı, o erişilmez kemâli, kötü bir ayna içinde görür gibi, kendimizde tanıyor, buluyoruz. Fakat hiçbir zaman O'na bütünüyle sahip olamıyoruz. O'na ne kadar yaklaşırsak, ruhi kuvvetimizin kaynağı olan merak ve sıkıntı o kadar artıyor. Allah'ı bütünüyle tanıyorum sandık mı, artık O tanınmıyor. O, bizdeki sebepsiz merak ve sıkıntının içinde yaşıyor, ondan ayrılmıyor. O'nu ne kadar aydınlık görsek, ne kadar ruhumuzun yakınında bulsak, O kendi gölgesini daima uzaklara salarak bizde yeni merak ve sıkıntılara hayat veriyor."

Allah'ın, bu sebepsiz merak ve sıkıntı içerisinde barınan aşk olduğunu anlayan mistik ve mutasavvıflar, O'nun, her türlü benzetmelerle iptidâî tasavvurların dışında, gerçek bilgisine sahip olmuşlardır. Filhakika Allah şuurunda, insanın içsel bağlarla kendisine bağlandığı kudret tasavvuru, mistisizmin Allah anlayışında kemalini bulmuş ve bu anlayış, Hristiyan ve İslâm dinlerinin de esasını teşkil etmiştir.

Din ve mistisizm

Mistisizm, dinî yaşayışta en yüksek merhaleyi teşkil eder; ruhun içten ve doğrudan doğruya Allah'la birleşmesinin mümkün olduğunu kabul eden doktrindir. Bu birleşme, normal düşünce ile in-

sanın tabîî varlığına yabancı olan ve birbirinden ayrılmayan yeni bir varlık ve düşünce hali meydana çıkarıcıdır. Mistisizmin esası şundan ibarettir: Hayallerle kavramlar, realiteyi tanıtabilmekten uzaktırlar. Hakikate temas edebilmek için, duyularla tanınabilen eşyanın zekânın eseri olan tasavvurların ötesine geçmek lâzım geliyor. Zira bütün bunlar realiteyi örten perdelerdir. İnsan, perhizkârlık ve zâhitlik yolu ile nefsinden ve eşyadan sıyrılıp da kendini boşluğa sundu mu, önce ruhun karanlık gecesi olan bu boşluk, Newman'ın dediği gibi, ancak karanlıklarla hayallerin ülkesinden hicret etmeyenler için örtülü ve "mistik" olan bir hayatın doluluğu ilhamını getirir.

Saint Jean de la Croix, Sainte Thérèse gibi büyük mistiklere göre mistik faaliyetin gayesi, sonsuz varlık olan Allah'ın kendine mahsus hürriyetine serbest saha açan ruhun bu çıplaklığı ve bütün tesir gücünden sıyrılması haline ulaşmaktır⁹⁾. Bu hale ulaştırıcı şartları kendinde toplayan ve ruhun kendi içinde yol alarak sonunda Allah'la birleşmesini temin eden içsel yaşayış, mistik tecrübe adını almaktadır. Mistik denemede tecrübenin iki unsurundan biri insanın iç hayatı, öbürü ise ilâhî varlıktır. İç hayatımızda yapılan bu tecrübenin başlıca iki esaslı özellik taşıdığı görülüyor: Birincisi, tecrübeye başlamazdan önce bu iki unsurun ayrı ayrı ortaya konmuş olmamasıdır. Ancak ruhî hayatın sonsuzluğa doğru uzanışdır ki ilâhî varlıktan ibaret olan ikinci unsuru meydana çıkarıyor. İkinci özelliği ise, bunda tecrübenin iki unsurunun başlangıçla netice halinde birbirlerinden ayrı bulunmayıp tecrübenin her safhasında sıkı münasebet halinde bulunmalarıdır. Filhakika bu tecrübeyi yapan şuur, kendini dış dünyaya bağlayan bağları koparıırken bile kendi içinde barınan bir sonsuzluğa bağlandığını hissediyor. İşte bu sonsuz varlık, Allah'tır. Mistik diye karakterlendirilen bu tecrübeye ruh, tecrübenin konusu olan ilâhî varlıkla iştirak halinde bulunuyor, içsel bağlarla ona bağlanıyor. Hayaller ve eşyanın ifadesi için

9. Maurice Blondel, Lalande'in vokabülerinden, *Vocabulaire de la philosophie*, I, 498.

kullanılan kavramlar onu tanıtamıyorlar. Onu anlamak için, görülenle işitileni, dokunulan unsurları ve zekânın işlediği tasavvurları, bir perdeyi sıyrır gibi, ortadan kaldırmak icabediyor. O zaman gerçek varlıkla karşılaşırız. Onun bize teması, sürur ve saadet kaynağı olan sonsuzluğun sonu olan fani varlığımıza teması gibidir. Bu temas, her defasında varlığımızda yaşanan ilk ve son buluşma gibi, sonsuzluktan gelen bir sevinçle varlığımıza bağlı içsel ve sebepsiz sıkıntıyı birleştirmektedir. Sanki bu anda sonsuzluğun getirdiği nâmutenahi haz ile fani varlığımızın eseri olan var olma ıstırabının kucaklaştığı görülüyor. Sonsuzluğa kavuşan varlığımızın, var olma ıstırabından kurtuluş ümidi, ruhun selâmeti dediğimiz hali doğuruyor. Bu halin aşağı derecelerindeki denemelerine ait bir misali psikolog romancı Georges Duhamel, bir kahramanın ağzından şöyle anlatmaktadır:

“Kendimi kuvvetsiz, zayıf, sefil, acınacak kadar da küçülmüş hissediyordum. Sağ avucumun içinde tuttuğum sol bileğim o kadar incelmışti ki kendi kendime acıyordum, herkese acıyordum. Biri omuzuma dokunsa, dirsekle dürtse veyahut sadece bana baksaydı hemen ağlayacaktım. Esasen biraz ağlamıştım da. Bu vecd halinin ne kadar devam ettiğini bilemeyeceğim. Zira azar azar vecd haline geçiyordum. Bu hal, kederle sevincin sınırında oluyordu. Bir ân geldi ki Allah’ın orada bulunduğunu hissettim. Bu aşık görünüşi acıklı yapan, benim o ânda anlatılmaz bir veda duygusuna, pek yakın bir ayrılış duygusuna sahip oluşumdu. Son defa olarak böyle bir halin vâki olduğunu ve kendisine sığındığım koruyucu varlığı ebediyen terkeceğimi hissediyordum. Bundaki tatlılık, bu sevinç, bu aşk bile beni tutamıyordu. Bende sanki bir ayrılış ânında, birbirlerine sımsıkı sarılıp kucaklaşan ve bir daha da birbirlerini göremeyeceklerini bilenlerin hali vardı... Bu hal geçtikten sonra, ameliyattan yeni çıkmış bir insan gibi oldum.”⁽¹⁰⁾

Bu parçada anlatılan hal, mistisizmin ilk merhalelerinde görülen

10. Georges Duhamel; *Vue de la terre promise* (Arz-ı mev’udun görüntüsü), Le Livre de demain serisinden, s. 81-82.

ruhun Allah'a yakınlaşması, onu pek yakından teması halidir. Mistisizmin bütün saflarına ait daha tam tahlilleri, bölümlerine ayırıp ayrı ayrı inceliyerek değerlendirmeden önce, toplu olarak ve tam mânâsıyla felsefî ve mücerret ifade altında Bergson'da buluyoruz:

“Kendisini sürükleyecek cerayanla derinliklerinden sarsılan ruh, cins ile ferdin devrî şekilde birbirini şarta bağlamaları kanu-
nundan bir an için kurtularak, kendi üzerine dönmez oluyor. Kendisini çağıran bir sesi dinliyormuş gibi duruyor. Sonra dosdoğru ileri yollanıyor. Kendisini kımıldatan kuvvetin doğrudan doğruya farkında olmuyor, lâkin onun tarife sığmaz huzurunu hissediyor, yahut da sembolik bir görüşle onu keşfediyor. O zaman kendisine engin bir sevinç, varlığını emen vecd, kendinden geçirici saadet hali geliyor; Allah orada bulunuyor, ruh da onunla beraber oluyor. Artık sır kalmıyor. Meseleler kayboluyor, karanlıklar dağılıyor; bu, içten aydınlanma halidir. Lâkin ne kadar zaman sürecek? Vecd halinin üstünde duran farkına varılmaz bir sebepsiz sıkıntı, bu halin üzerine iniyor ve gölgesi imiş gibi ona bağlanıyor. Bu sebepsiz sıkıntı, hattâ sonraki haller doğmasalar bile, gerçek ve tam mistisizmi, kendisinin önceden hazırlanmış taklidinden veya hazırlık halinde ayırdetmeğe kâfi gelecektir. Bu sebepsiz sıkıntı, büyük mistik ruhunun, bir seyahatin sonunda olduğu gibi, vecd halinde durup kalmadığını göstermektedir. Herhalde bu bir istirahat-
tır denebilir, lâkin bu istirahat, bir istasyonda ileri doğru yeniden atılmayı beklerken bulunduğu yerde sürekli sarsıntılar halinde hareketine devam eden lokomotifin katarı tazyik altında sarstığı dinlenme gibidir. Daha açık söyleyelim: Allah'la birleşme isterse dar olsun, ancak tam olduğu zaman katılaşacaktır. Şüphesiz düşünce ile düşüncenin konusu arasında mesafe kalmıyor. Zira aradaki mesafenin ölçüsü olan, hattâ onu meydana koyan meseleler ortadan kalkmıştır. Sevenle sevilen arasındaki esaslı ayrılık kalmıyor: Allah hazırdır ve sevinç ise sonsuzdur. Lâkin ruh, düşünce ve duygu olarak ilâhî varlığın içinde erise bile, onun bir tarafı dışa-

rıda kalıyor; bu iradedir: Hareket yaptığı takdirde onun bu hareketi sadece kendisine bağlı kalıyor. Henüz onun hayatı ilâhî değildir. Ruh belirsizce bunun farkındadır ve bundan endişelidir. İstirahat halindeki bu kımıldanış, tam mistisizm dediğimiz halin karakteristiğidir.

“O, daha uzaklara gitmek için hamlenin elde edilmiş olduğunu vecdin, görme ve duyguların sarsılması yetisiyle ilgilendiğini lâkin bundan başka iradenin de var olduğunu ve ona Allah’ın varlığında yer vermenin icabettiğini ifade etmektedir. Bu his, her tarafı kaplayacak kadar büyüyünce, vecd hali kayboluyor, ruh yalnız kalıyor ve bazan tasalanıyor. Kamaştıracı aydınlığa bir zaman için alışmış olduğundan, artık karanlıkta hiçbir şeyi seçemiyor. Belli belirsiz kendi içinde geçen derin faaliyetin farkında olmuyor. Çok şeyler kaybettiğini hissediyor; halbuki herşeyi kazanmak üzere olduğunu henüz bilmiyor. Büyük mistiklerin bahsettikleri ve Hristiyan mistisizminde belki en çok mânidar bulunan, her halde en fazla öğretici olan “karanlık gece” işte budur. Bununla, büyük mistisizmin karakteristiği olan kat’î safha hazırlanmaktadır. Gayeye bu hazırlanışı tahlil etmek imkânsızdır, bizzat mistikler bile onun nasıl meydana geldiğini pek güçlkle fark ediyorlar. Fevkalâde ağır bir işi görme gayesiyle yapılmış müthiş mukavemeti olan çelikten bir makine, parçaları birleştirilerek kuruluşu esnasında kendi kendisinin şuuruna sahip olsaydı buna benzer halde bulunacaktı, demekle yetinelim. Bu makinenin parçaları birer birer en ağır denemelere tâbi olarak, bazı parçalar yerlerinden fırlayıp yerlerine yenisi konulduğu halde, ötesinde berisinde bir eksikliğin ve her tarafında bir elemin hissi peyda olacaktı. Lâkin tamamen dışta yaşanan bu azâb, hârikalı bir âletin bekleniş ve ümidi içinde biraz sonra kaybolmak üzere derinleşecektir. Mistik ruh bu âlet olmak istiyor. Kendi cevherinde ilâhî kullanışa elverişli olabilecek derecede tamamen saf, tam mukavemetli ve büyülmeye kabiliyetli olmıyan ne varsa hepsini çıkarıp atıyor. Allah’ın varlığını yeni hissediyordu henüz sembolik görüşlerle onu

farkettiğine inanıyordu; hattâ vecd içinde Allah'la birleşiyordu bile; lâkin bunların hiçbirisi devamlı değildi, çünkü hepsi temâşadan ibaretti: Hareket, ruhu bizzat kendisine doğru götürüyor ve böylelikle Allah'tan ayırıyordu. Şimdi ise Allah, onun vasıtasıyla ve onun kendinde harekete geçiyor; birleşme tam ve binaenaleyh kat'î oluyor. Bu halde mekanizm ve âlet kelimeleri gibi sözler, bir tarafa atılması gerekli olan hayaller doğuruyor. Hazırlık çalışması hakkında bir fikir vermek için, onlardan faydalanmak kabil oluyor. Onlarla, ulaşmak istenen gaye hakkında bize hiçbir şey öğretilmiş olmuyor. Bundan sonra ruh için bir hayat bolluğu başladığını söyleyelim. Bu, bir engin hamledir. Ruh en geniş denemelere atan karşıdurulmaz bir itilmedir. Bütün ruh yetilerinin sâkin bir coşkunluğu, ruhun yüksek görüşe sahip olmasını ve ne kadar zayıf olursa olsun, kudretle gerçekleştirmesini sağlıyor. Bilhassa basitlik içinde görüyor ve aynı şekilde sözlerinde ve davranışlarında göze çarpan bu basitlik, kendisinin farkına bile varmaz gibi olduğu karmakarışık haller arasında ona yol gösteriyor. Doğuştan var olan bir ilim veya daha ziyade sonradan kazanılmış bir mâsumluk, ilk fırsatta faydalı gidişi, kat'i hareketi, itirazı olmayan kelimeyi böylece ona telkin ediyor. Maamafih yine gayret kullanmak, tahammül ve sebat etmek zarureti oluyor. Fakat bunlar, hem hareket eden, hem de "kımıldatılan" ve hürriyetini ilâhî hareketle birleştiren ruha kendiliklerinden geliyor ve ona yayılıyorlar. Bunlar büyük ölçüde enerji harcandığını gösteriyorlar, fakat bu enerji kazanılmış olmakla beraber aynı zamanda sunulmuştur. zira ortaya koyduğu hayatın taşan bolluğu, yine hayatın kaynağından akmaktadır. Şimdi artık görüşler uzaklaşmıştır. Ulûhiyet, artık kendisiyle dopdolu hale gelen ruha dışardan gözükmüyor. Bu hale gelen insan, aralarında dolaştığı başka insanlardan esas itibarıyla ayırdeder gibi olan hiçbir şey kalmıyor. Allah'a nazaran tesir alıcı, insanlara nazaran tesir yapıcı olanların hizasına kendisini yükselten bir değişikliğin yalnız o farkında oluyor. Bu yükselişten o hiç gurur duymuyor. Bilâkis onun alçak gönüllülüğü bü-

yük oluyor. Yapayalnız yaptığı sessiz ve sedasız sohbetlerde, bütün ruhunun eridiğini hissettiği heyecan içinde ilâhî tevazu denebilecek şeyi gördükten sonra nasıl alçak gönüllü olmasın?”⁽¹¹⁾

Bir garp müellifinden alınan bu parça gösteriyor ki berrak ve engin görüşler ne yalnız İslâm dünyasına, ne de yalnız Hıristiyan dünyasına mahsustur. Hakikatleri ilâhî simasıyla ortaya koymanın esaslı yolu olan müsbet ilim usulü, bütün araştırmaların gerçek yoludur.

“Din psikolojisi”, *İslâm*, sayı: 1-7, Nisan-Kasım 1956.

Din psikolojisi bahisleri adıyla müstakil bir kitapçık olarak yayınlandı (Baskıya hazırlayan: A. Vahit Imamoğlu), Erzurum 1995.

11. Henri Bergson; *Les deux sources de la morale et de la rélligion*, s. 245-249.

Türlü sefaletlerle ihtirasların parça parça böldüğü hasta bir vücudu andıran İslâm dünyası, en bedbaht devirlerinden birini yaşıyor ve her İslâm memleketinde ruhlar birbirinden ayrılmış, birbirlerine saldırıyorlar. Her sene yüzbinlerle ziyaretçi ile dolan Kâbe'nin etrafında ruh birliği ve beraberliği meydana gelemiyor. Bunun sebebi ne siyasî, ne iktisadî, ne de esasında ilmî ve fikrîdir. Bu halin sebebi, İslâm'ın temeli ve Kur'an'ın özü olan ahlâkın kaybedilmiş olmasıdır. Bugünkü müslümanlar, birtakım geleneksel hareketleri dikkat ve titizlikle yapmaktan başka endişesi olmayan, ilkçağın ve ilkel devrin sihirbazlarını andırıyorlar. Kur'an harikası olan ilâhî ahlâk İslâm diyarında çoktan gömülmüştür. Ahlâk idealine karşı ruhlar da işlenen bu zulmün tarihte çok tekrarlanan tehditleri, bugün büyük sanayi medeniyetinin insanı makinalaştıran ve makinaya esir yapan zulmüyle elele vermiş bulunuyor. Belki yakın bir gelecekte büyük petrol kuyularıyla İslâm ülkelerinin tröst sahipleri bu vasıflarını şeyhlikle birleştireceklerdir. İnsanlığın beşbin yıllık ruh ve vicdan eserini inkâr ederek düşünmeyi günah sayan sefaleti din diye tanıtan gerilikle taassup, bu zulme sığınmış bulunmaktadır. Kalbe karşı gelen kaideleri İslâm çerçevesi içinde insan ruhunun esaret zinciri yapmakla geçinenler kendilerine din adamı dedirttikçe ve halkın bunlara hörmet ve itibarı devam ettiği müddetçe İslâm dünyasının, içinde yüzdüğü sefaletten kurtulması imkânsızdır.